

REPUBLIKA

MJESEČNIK ZA KNJIŽEVNOST, UMJETNOST
I DRUŠTVO

KAZALO

Željko Knežević: *Nove pjesme* / 3

Ivan Salečić: *Ništa i sveto* / 15

Esad Jogić: *Šapat sablje* / 36

Tema broja:

NAGRADE UDRUGE "PASIONSKA BAŠTINA" ZA 2010.

Drago Čondrić: *Golgota, Gulgota!* / 56

Roman Karlović: *Razgovori u Jeruzalemu* / 92

Tomislav Marijan Bilosnić: *Križni put* / 117

Lovro Škopljanc: *Zoranićeve Planine i Sidneyeva Arcadia kao „prvi romani” u svojim književnostima* / 140

UMJETNOST • KULTURA • DRUŠTVO

Simon Watson: *Bog kao sumanutu ideja Richarda Dawkinsa i ateistički fundamentalizam* / 151

Matko Sršen: *Komedije od Pometa i jubilarna držićologija* / 162

KRITIKA

Božidar Petrač: *Pjesnički kipec Ivana Večenaja* / 179

Ante Stamać: *Prikaz nakon trećine stoljeća* / 181

Zvezdana Timet: *Gospa od tanjura, praznih* / 183

Ivica Župan: *Spoj neba i zemlje: skulptura Oblik prostora XXIII akademika
Ivana Kožarića* / 188

Cvjetko Milanja: *Sretna podnosivost* / 194

Branimir Bošnjak: *Robert Roklicer: Pjesnik iz vlastite pjesme* / 195

Kronika DHK (*Anica Vojvodić*) / 199

Željko Knežević

Nove pjesme

STABLO U KOŠTICI

Već danima teško dižem noge
i hodam polako. Pun zemlje i vode.

I sve teži.

O, staro i truhlo, o moje korijenje
združimo se u čistu lomaču.

Već zamišljam u tami krijes
i kako plamti vatra visoko u zraku

dok miris šume love metafore.

I sad na kasnojesenski tamnoj mahovini
ležim, ležim zemlji na jeziku

i nešto, ništa osobito zapisujem:

Pjesmo, moje šumno
stablo u koštici.

S OSMIJEHOM PENJEMO SE

S osmijehom penjemo se
prema suhom rebru na tavanu
i brezovom metlom čistimo tragove.
Pod krovom sve su grede jednako crne
ali dobre za štakore i mačke
koje još nisu posve odustale.
I sjećamo se kako su teško disale
s nama u istoj postelji i ležeći na našem
trбуhu promatrale one male rupe u zidu
u kojima još uvijek nešto šuška.
A sada poslije prve, druge i treće čaše
na poznati hrvatski način svadljivi
donosimo neke čudne odluke
od kojih olabave i danima trunu zubi.
I možda smo samo i toliko svoji
koliko na tavanu paučina podupire grede.
I tek kada se naše lijepe misli
same od sebe zažare u samoći
pišemo tužne i druge žalovite pjesme
s omčom oko svake riječi.

STARA LIPA UZ PRUGU

Ona stara lipa uz prugu
možda pamti očev pogled na džepni sat
ako kasni putnički vlak a brzi upravo...
Ne znam objasniti zašto, ali ja sam često
dolazio promatrati kako se jedan za ostale
kvači vagon pun tereta.

Danas očito tako živim i pišem:
riječ do riječi, mali odmor, pa opet
riječ do riječi, veliki odmor, i na kraju
dobro je ako jezik ne vuče cijeli teretni
vlak i ako još uvijek maše putnicima
ona stara lipa uz prugu.

U MOJOJ DOMOVINI

U mojoj domovini
sve se više pjeva.
Pjeva Marko i njegov vrt.
I jedna zakrčljala rajčica
uz kolac s leptirom na vrhu pjeva.
Pjeva hodočasnik na cesti i dvije
cipele odbačene iz lirike života.
Pjeva i mjehur već umornog od misli klasika
na kraju eseja o crnoj mokraći od Platona do Sutra.
Pjeva krumpir u kuhinji i suho govno na strništu.
Pjeva koža, pjeva kosa i pjeva jezik
o ugrozi poezije, mrkve i šparoge.
Pjeva i strma padina brijega
mliječno bijela na suncu i malo slana
dok sve ostalo je more i na žaru lignje.
I sunce opet izlazi ili je već zašlo i pjeva
s lijepim pogledom na dobrodošlu stražnjicu.
No pustimo to, u takvoj je, kažu, orbiti.
Još uvijek, možda i zauvijek.
Znam, ne će kurva, ne će ni ova pjesma reći
koja Duša oko koje zvijezde leti
ali ništa zato, ti samo lijepo zini
i pjevaj, pjevaj...

ZA JEDAN SUVIŠAN NAROD

Tada, zdravi i u vjeri
krčili i zgrtali smo zemlju
prema sebi

I viši od mene bio je mak

Na žalost, tada
nismo vodili računa o tome
da mak daje svoju živu glavu

za našu učenu i tešku požudu

I trebalo je, poslije
iz jedne teke u drugu
svako slovo vući u vrijeme

moje, tvoje, ovo

I zato danas toliko lirike
u kanti punoj smeća za jedan
suvišan narod

ŠUMA, LIŠĆE

Šuma, lišće, do koljena
zimzelen a na padini smreke

U džepu bobice, cigarete
i prazna čahura iz endeha

Ne strava, za rukav hvata me
moj pas i vuče prema jednom stablu

U koru bukve urezan križ
i ime, jesen 1943.

Mislim, ovdje ću naći, kiša
i sunce učinili su svoje

Naše gljive, naše šume:
tu sam se rodio, o tome razmišljam

I već dugo hodam i zurim lijevo
i desno i pokraj mene je pas

i maše repom u svaku
moju rečenicu

ZDJELA SA SMOKVAMA

U zdjeli sa smokvama
mrav izgubljen.

Morao bih nešto početi bez njega,
nešto odvažno i potrebno ovoj zemlji

što sve dublje tone u svoje šuplje sutra.
Uvjeravam i sebe i mrava kako se možemo

izvući iz apatije i kako bismo mogli
biti svjetionik duboko ukopan u sebe.

Hoću čuti što misli i kaže i malo kasnije
zajedno trudimo se oko zadnje smokve.

Poslije pitali smo svoju dušu i proroke
kako pomoći zemlji, mravu i čovjeku

i nismo se sjetili da odgovor je
u zdjeli sa smokvama.

PUŽ I JA

Ne idem dalje,
pa idem dalje.¹

U bjelinu.
Za mnom puž.
Poslije, na kamenu
Nešto svjetluca.

Idemo, idemo dalje,
kažem, ispred nas je trava
jednako svjetlucava.

Ne možemo dalje,
pa idemo dalje.

Puž i ja.

1 S. Beckett

CVIJEĆE NA BALKONU

Ovo cvijeće na balkonu
malo me nervira.
Ne znam hoće li preživjeti
ako na tri dana odem iz stana
i ne zalijevam.
Što ću ako navale sve one uši
i dođe do pregrijavanja lišća?

Ovo cvijeće na balkonu
uopće nema moju narav i moje navike.
I potrebu za nekim drugim kapljicama.
Večeras, zapravo kasno uvečer
pretvarat ću se da nešto čitam
ali ja ću zapravo biti ljut, takvi su
ljudi, svakodnevno pokazuju zube
i tada lijepo sve otpada: crvene latice,
bije le latice, nevine latice...,
ta strulit će baš sve.

Ovo cvijeće na balkonu
s pravom se ljuti na mene.
Ležim, doista lijepo ležim
i radim što nitko ne radi:
uzlijećem iz drijemeža,
prestižem roj pčela, neki kljun
u lijetu, rijeku na zemlji, prelijepu
oblake i munje u zrenju.

Ovo cvijeće na balkonu
mogu začas pretvoriti u šumu
jer je u neslozi sa mnom podivljalo.
Ipak, odustajem, šaljam se za crvom.
I svaku travku čupam, čupam...

PČELARI POČETNICI

Pčelari početnici
ne hvataju za rep pčelu
(nije svaka čista misao u lijetu)
jer događa se da taj mali ubod
i svrbi i boli

ali vrijedi pokušati
s dva, tri žalca
Božjem oku podbočiti kapak
natopljen metvicom i jako star

Dakle, sada je vrijeme
za sve one proljetne male
aktivnosti (i afektivnosti)
jer od cvata na krošnjama
nema ljepšeg, nema ni na jeziku

dok samo liže pelud i prašinu.

VEČERA S VRAPCIMA

Psovka u kljunu vrapca.
Ljute se i prazni lonci s muhama.
Uzmite, kažem, sve iz naših misli
i ne tražite više ništa za večeru.

A sada, pomolimo se:
Slava Tebi, Gospodine, i hvala
za kruh s mlijekom u tanjuru!

I molimo Te, ako je dopušteno,
za malo mira ispod ove lampe
što sa stropa visi i osvjetljava
pletaće igle u krilu majke.

Jer uskoro će zima
s božićnim drvcom na plećima
i pod naš krov.

PAS, DRUGI PUT U PJESMI

Kraj je travnja, slijedi svibanj.
Radost za pčelara. I za pčele.
Trudi se i trut. Metež oko matice.
Gnjevan obad u zraku crta krugove.
K suncu leti pjev, ne i pas.
On je običan stvor, ponajbolji
dok čuva kućni prag.

Kraj je svibnja, slijedi lipanj.
U vodu skoči žaba, odmah za njom žabac.
Vrtlože močvaru koja prebrzo smrdi.
Unutra je som, prekrile ga crne travke.
Traži ključ u mulju za svoj potopljeni dom.
S bodežom u ustima amo-tamo i rubno
pliva tiho štuka – i vreba.

Kraj je lipnja, slijedi srpanj.
U srpnju 1972. napisao sam pjesmu:

Srpanj, podne

kad je mir na zemlji
i pseto na lancu.

S PUNO NIŠTICA PRED BOGOM

Trčao bih, pisao bih
kao rijeka duge rečenice
ali sam ispao iz forme, trulim.
Nije u pitanju umor, nisu godine
i nije voda u koljenima i nisu
samo moje oči mutne.
A nisam ni pas pregažen na cesti
i bez znakova alkohola u krvi.
I da, još uvijek ne pokrивam rukama oči
pred mladim ženama, ustvari polako i oprezno
srčem med iz prazne košnice i baš ovih dana
zaokružujem brojeve: tri, sedam... i na kraju

onaj sudbonosni... i čekam srijedu i čekam
subotu i onu baklju s neba što već lijepo
obasjava čovjeka s puno ništica
pred Bogom.

ČOVJEK BEZ TREĆE RUKE

Kao da se lomi nešto u meni.
Uzavrelo, ljutito, s Bogom u svadi.

Čavli u lijevoj šaci.
Srce na desnom dlanu.

Ali, nedostaje treća ruka.
A upravo ona poseže za čavlom i – udara.

Slobodno visi samo žir na grani.
Ima šešir na glavi i ništa u džepu.

No, neka, ako vise i slomljena rebra,
znam jednu ljepoticu s križem na sisama.

Ona će pomoći, katkada to čini.

S KORIJENJEM U ZEMLJI

U crkvi
vidio sam Judu bez lica
i Krista kako krvari.
Juda je bio potkazivač
i to je Isusa koštalo križa.
U to vrijeme Hrvat je bio glina
u loncu ili pod hrastovim lišćem u šumi.
No, što se može, stoljeća poslije
već je Hrvat na konju i s mačem.
Da, tako je bilo, lažu povijesne knjige
i možda samo zato Hrvat s puškom u ruci
nikad ne baca praznu čahuru.
Obično u njoj čuva svoj smrtni strah.
I lako zapjeva s korijenjem u zemlji.

ISKORAK IZ SNA

Krleža je imao pravo, imao je
i Shakespeare pravo: *san se kreće*
na komarčevim nogama.

O, opominjuće ništa, ne zaobli se
u slovo i ne pjevaj više moje pjesme.
Nisam dan tvoje pobjede i tvoj čuvar.

I Kocbek je imao pravo, tamo gdje zemlja
miriše na krv, tamo su svi vidici zamagljeni.
A ipak vječan je narod umotan u snove.

I budućnost i prošlost samo su
prazan prostor za pjesmu.
A život tek mali iskorak

iz sna.

ČUDAN SAN

Čudan san: moja domovina
zajedno s nama tone.
Na Jadranu ostao samo jedan
otok za oltar.

U poljima leži magla na leđima
orača i konja: tužan prizor za oči.
Onda udari jak val iz pjenušave Save
i sve to u času pomete.

A u Zagrebu najstrašnije.
S Markova trga na rukama odnose
zastavu, grb i križ i uz vino
pjevuše: Lijepa naša domovino...

Napokon, ili na sreću
budi me miris kave iz kuhinje

i san se kao tinta razlije
po papiru u malo stablo

s granama u cvatu.

NA KROVU ZA DOM SPREMNI VRAPCI

Na krovu za dom spremni vrapci.
A na pragu stare kuće, na suncu
drijema starac i ne želi čuti
što mu želim reći o korovu iza kuće
i mrtvoj krtici pod lišćem u vrtu.

Ne čuje starac ni s koliko žara
susjed oštri kosu i iza sebe ostavlja
otkose pune zelene krvi, i tišinu.
Poslije zašutjelo i polje kukuruza
Tek šuma, mračna i gotovo neprohodna

šumi malo ruski, šumi strašno.

NAŠA ZEMLJA

Naša zemlja
na našem jeziku:
pod starim stablom
lipov čaj

I zvono s crkve otpalo

Lijepa naša
i kad neko drvo raste
iz zemlje *per amica silentia*²
lunae (Vergilije, Matoš)

Zaogrni to zemljopisnom
kartom, svojom kožom

² *per amica silentia lunae* – uz prijateljsku šutnju mjesečine

UDALJIMO LJUDE OD PERA

Udaljimo ljude od pera
Oca od Sina
i Sina od Duha Svetoga

Udaljimo ribu
od Velikog petka i kruh s neba
od kruha za svaki dan

Udaljimo uho i oko svećeničko
od koljena na klupici i dušu moje duše
od duše moje

Udaljimo u vijeke vjekova
i glavu od repa ove pjesme
Amen.

Ivan Salečić

Ništa i sveto

*Etički projekt egzistencije Brešanovih dveh zgubljenih bratov:
Fabricija Viskova i Krešimira Brakusa*

ēthos anthrōpō daimōn
Heraklit, frag. 119

Likovi Ive Brešana, imenovani i prezimenovani u podnaslovu naslova *Ništa i sveto* povezuju njegova dva romana: *Ispovijedi nekarakternog čovjeka* i *Ništa sveto*. Likove Viskova i Brakusa povezuje pak „etička Heracliteia”: ono sve Heraklitovo što se o čovjeku kao etičkom biću uzmoglo zgusnuti u njegovu, Heraklitovu, filozofijski najrelevantniju izreku, ovdje uzetu za polazište interpretacije. A što se to u toj izreci zgustilo – o tome su mišljenja dovoljno nepodudarna da smisao ključne riječi *ēthos* čine neprozirnim za razumijevanje, unatoč tek malenkostima u razlikama.

Heraklitova izreka prevodila se do sada u hrvatskoj i srpskoj filozofskoj lektiri naoko značenjski usuklađeno, a zapravo različito. U svojoj *Istoriji helenske etike*, Miloš N. Đurić ustvrdio je kako Heraklit hoće reći da je *narav* čovjeku njegov demon. U hrvatskom prijevodu Dielsovih *Predsokratovaca*, prevodilac Heraklitovih fragmenata, Milivoj Sironić, upotrijebio je umjesto riječi „narav” riječ *karakter*, a u zamjenu za „demon” ponudio je prevedenicu *sudbina*, pa njegov prijevod (opisno) glasi: „Heraklit kaže da je karakter čovjeku sudbina (daimōn)”.

Konkretnije, budući da se ovdje preferira etički projekt djelatne egzistencije, ono Kierkegaardovo *ili –ili*, koje sada znači: biti karakteran, ili nekarakteran, odlučeno je, prije moći izbora, usudom tubitka, egzistencije, njezinom kobi,

nadasve zlom kobi, koja metodički, nezaustavljivo postaje svijetom, u kojem je čovjekova egzistencija *geworfener Entwurf*, bačeni nabačaj. Zbog ovoga „Ent-“ valjalo bi „Entwurf“ prevoditi na hrvatski riječju *odbačaj*. Kao tubitak ili egzistencija, čovjek je naime bačen-u-svijet kao *odbačen*, što je (uostalom) podudarno s njegovim *izgonom iz Raja*, mada nije istoznačno. Vjerojatno je to i ponukalo J. O. Urmsona da u *The Greek Philosophical Vocabulary* prevede *ēthos* prvoznačno *a way of life* (način života; ili u duhu taoizma: životòput), zatim još *a disposition, a character* (ćud, raspoloženje, temperament, narav; karakter, značaj). Nešto malo „vedriji“, donekle schelerovski naputak za razumijevanje *ēthosa* ponudio je Senc u svome *Grčko hrvatskom rječniku* gdje daje prednost prevedenicama *boravište* (asocijativno): *bivalište, stanište*, iz čega je izvediv i žargonsko-administrativni frazem *mjesto boravka*, što sugerira Heideggerova njemačka inačica (der) *Aufenthaltort* u njegovima *Aufträge und Aufsätze*.

Prevedenica *karakter*, osim čestote javljanja, čini se i najbliža semantički onome što je u helenističko-rimskoj karakterologiji spoznatljivo kao *svoje-vlastito* svakoga karakternog tipa, čemu neopozivo jamstvo daje najstarija tipologija karakterā, koju je u djelu *Ethikoi haraktēres* sačinio Aristotelov učenik Tirtam, poznatiji kao Teofrast, kako ga je preimenovao sam Aristotel „zbog njegove izvanredne besjedničke obdarenosti“. Uzgred rečeno, Teofrast je postao autoritativni upravitelj poznate Peripatetičke škole *post mortem Aristotelis*. Njegova deskriptivna sistematika karakterā nije se samo iznimno cijenila u grčkoj antici, nego je i odlučujuće utjecala na više negoli dva tisućljeća kasnije nastao također deskriptivni prikaz karakterā u La Bruyèreovu djelu *Discours sur les Caractères de Theophraste* iz vremena Luja XIV., kojem su njegovi nekarakterni laskavci tepali *Roi-Soleil*, Kralj-Sunce.

U europskoj filozofskoj baštini, tek škrto ocrtanoj s etičkoga gledišta, temeljno je (bilo) načelo *andros karakter*, čovjekov karakter, *ek logou gnorizetai*, spoznaje se iz govora. Friedrich Nietzsche je ovo nasljeđe, po svom običaju bezobzirno radikalizirao u svom spisu *O istini i laži u izvanmoralnom smislu*, gdje je zapisao da „zakonodavstvo jezika daje i prve zakone istine.“

Ono spoznato u govoru/jeziku istine u izvanmoralnome smislu, što je ne samo formalno-romaneskno karakteristično za Viskova i Brakusa, nego je i konstitutivno za njihovo konkretističko djelovanje, shodno je nazvati riječju *energizam* (od *energeia*), kojom se u *Nikomahovoj etici* imenuje „ostvarivanje moralnog života“. Energizam tog smisla i značenja goropadno se zrcali u Brešanovoj sintagmi *ništa sveto*, u verziji naslova moje predstojeće interpretacije: *ništa* i *sveto*. Interpretacija, kako dolikuje njezinu ishodištu skrutom u *intra-penetrare*, podrazumijeva: prodrijeti u samozatajeni svjetostaj teksta, osluhnuti što se ondje zbiva i o tome izvijestiti. Prvo što se iz vidika takve namjere može uočiti nalikuje *zamjeni teza*. Ništa i sveto, naime, u pragmatičnim varijablama sociološke i teološke provenijencije potisnuto je zamjenskim parom *sveto* i *profano*, pri čemu je, dakako, otpočетка neupitno, samorazumljivo, da *sveto* ima biti stajališna točka govora *o svemu* ne-svetom, dakle profanom.

Ono „o svemu” je ovdje drugo ime za pluralizam čovjekovih govornih akata, kojima Austin datira čovjekovo iskustvo. A Gianni Vattimo, u djelu *La società trasparente* kaže o tom pluralizmu da se „raspada u podijeljenost”, što pak nigdje nije tako „transparentno” kao, možda u shvaćanju i tumačenju svetog, o čemu je Jakov Jukić, pravim imenom Željko Mardešić, podastro besprijeorne dokaze u dragocjenoj za ovu problematiku knjizi *Lica i maske svetog*.

U posveti koju mi je napisao na poklonjenoj knjizi (s nadnevkom: Split, 1998.) indikativne su riječi „za bivše susrete i nove nade”. Ničeg, naime, nema u takvoj posveti nelogičnog za *sveto*, koje bitno jest neprekidno intencionalno susretanje s transcendencijom, uz popratne nade, koje otud pojene nikada ne presušuju. Čini se međutim da je mudri Mardešić ipak *sveto*, oznanstvenjeno za istraživački postupak, motrio i domotrio u modifikacijama *sunovraćene transcendencije*, o čemu je sačinio stamen model tipologije svetog uobličene *more scientifico*, kao svojevrсни „kvadrivium”, koji čine četiri pristupa: etimologijski, evolucionistički, sociologijski, fenomenologijski. Peti „tipologem”, koji sâm sebi dopuštam dopisati, mislim da je Mardešićevoj tipologiji susjedan naslov ove stilizacije: „Sveto u suvremenoj religioznosti i svjetovnosti”. Njime se situira sveto poput Nečega što po riječima samog Mardešića, unatoč mijenama kroza koje se povijesno artikuliralo, *ostaje ipak isto u sebi*. To pak *isto* u sebi svetog, njegova *quidditas* (štostvo; ili, možda, bolje: štojestvo), za ovaj tekst bitni sastojak različitog u konkretnome etičkom projektu egzistencije Brešanovih likova Viskova i Brakusa, razgovjetno se nadaje iz druge točke „Zaključaka o svetom”, kojima završava spomenuta tipologija. Nedvojbeno je stoga zahvalno čuti riječi druge točke, jer se njihovim glasom indirektno, a valjano, osvjetljuju osobnosti ciljnih likova ovoga prikaza; i više od toga, pokazuje se opravdanim zagovor filozofijskog pristupa. Tekst druge točke je ovaj:

„Sveto je u modernoj religiologiji postalo sve više religiozno Nešto i Netko, a sve manje religiozno obilježje toga Nečeg i Nekog ...”

Navedeni stavak omogućuje trojčanu prisposodivost njegova sadržaja s etičkim projektom djelovanja Viskova i Brakusa. Prvo je to implicitno razdvajanje religioznosti kao unutarnjeg stanja duhovne supstance svetog, i religioznosti kao izvanjskih obilježaba svetodjelstva. Na svim bitnim razinama romanesknog aktivizma Viskova i Brakusa, izvanjska obilježja pridjenuta svetom udaljuju i približuju ova dva lika tako što njihove odnose prema unutarromanesknim situacijama, u za svakog od njih „domicilnom” romanu, čine uvjetovanima *različito-istim* radnjama. Drugo, eksplicitna ustvrđnja da sveto biva sve manje obilježje sebeozbiljenja Nekog u Nečem, formalno je poruka neimenovanome Nekom, a stvarno Nama svima, Svakome od nas, i u tom smislu je to omogućena spoznaja *da jest i kako jest* sve dublje *deficijentna uloga svetog*. I treće, kompatibilizacija s Viskovim i Brakusom potvrđuje kako je sveto, u postajanju *sve manje obilježjem* čovjekovih aktivizama in genere, u političkim i etičkim kolaboracijama Viskova i Brakusa do te razine *osvemanjeno*, da je ostalo biti još jedino Nešto nevidljivo Nekoga nevidljivog. Iz tog ranga nevidljivosti, pod-

jednako neprozirne za fiziološko i duhovno oko, čujem, rječu je riječ lažnim obećanjima vulgarno-materijalističkog, prljavo-pragmatičnog „uma”. U stvari, to sve dublja dubina deficijentnog svetog diktira, naređuje radnje u službi *ništa svetog*. Je li se to u ne-vrijeme, pa stoga i ne-vremenu primjereno *prenuo* iza sna onaj Kantov *dictamen rationis*, o kojem je Jacques Derrida zapisao: „Iako pruža mogućnost autonomije, zakon koji on propisuje tako je malo elastičan i tako malo podložan slobodnoj interpretaciji kao da dolazi iz nekog drugog u meni”? (Usp. J. Derrida: „O apokaliptičnome tonu usvojenom u novije vrijeme u filozofiji”, AB, Zagreb, 2009, str. 25).

„Drugo u meni” Viskova i Brakusa, zbrinuto samo kao mogućnost karakternoga monizma već in statu nascendi obojice, ostaje zasad tek izvanjska premisa deficijencije svetog. Njezino sve-sve dublje sondiranje u Viskovljevu romanesknome projektu etičke egzistencije aplicira se poliformno; ljeperječivo rečeno: polifonijski. U različito-istom smislu, jednakoznačna deficijencija uloge svetog zadobiva u Brakusovu projektu sintetičku formu suda, logički ogoljeno uobličena u sintagmu „ništa sveto”.

Kada, dakle, Viskov i Brakus govore kako ne znaju *tko su*, to nije zato što su okolnosti empirijskog vremena u kojem djeluju, po sili ne-karakterne samoartikulacije vremenitosti vremena, rascijepile njihovo jedinstveno sebstvo i „distribuirale” ga u mrežu višeimenskih jastava. Sve, naime, konstatacije o ne znanju tko su zapravo oni, javljaju se uvijek iz neke sumračne dubine snobivanja nad sobom samima i samo su časoviti trzaji onečišćene savjesti, ideologizirane duše koja i kad platonski razgovara sa samom sobom, ili o sebi panično zdvojno monolokvira, ne čini to zato da bi samu sebe privela nekom smislu, nego na takav jedini mogući način samo se hrva, nažalost bitno popustljivo, s besmislicama nametljivo produktivnog Ničeg. Da je čovjek pozvan pred licem tog Ničeg, u nesmiljenom, najčešće neravnopravnom hrvanju s njim, stalno uporno bistriti probleme, kako bi dokučio na čemu je, kakvi su mu izgledi u pogledu mogućnosti biti karakterna podoba sebe – to za Viskova i Brakusa ostaje nedoslusno. Ili samo prividno nešto o tome kao da sluti K. Brakus, ali tada se gubi u samodopadnim improvizacijama sebstva. Evo kako on sam to rezimira:

„U sanatoriju ima tri liječnika i desetak medicinskih sestara. Pred njima također s vremena na vrijeme mijenjam lice, kako bi stekli dojam da nisam izliječen. Kao Lopanda, s liječnicima razgovaram o politici, umjetnosti i drugim temama, a prema bolničarkama sam galantan kavalir, darivam ih cvijećem i pomalo im se nabacujem. A kao Brakus, izdirem se na sve njih, iskazujući nezadovoljstvo i za najmanju sitnicu. (...) A što će pisati na mojoj nadgrobnoj ploči, Eugen Lopanda ili Krešimir Brakus, odlučit ću kad osjetim da mi se približava kraj. Iako držim da je to posve irelevantno, jer, napokon, ja nisam nijedan od te dvojice; (...). Ovdje su oni samo uloge koje igram za doktore, bolničare i pacijente sanatorija (...). Nemoj me sada, dragi čitatelju, pitati tko sam u svemu tome onaj pravi ja, jer ti ne znam na to odgovoriti.” (*Ništa sveto*, 383).

Krešimir Brakus, dakle, sam svjesno, odlučio je koja će dva imena zadržati i kako će se i kada s kojim od njih koristiti, što upućuje na to kako on itekako zna *tko nije* on, kao što na različito-isti način to zna i Fabricije Viskov kad se zatekne oči u oči s posvojenjem sebstva Milana Đurovića u već vidno problematično politiziranoj egzistencijalnoj topografiji završnih sekvenci romana *Ispovijedi nekarakternog čovjeka*. To pak znači da mogućnosti u pogledu osobnoga sebstva Viskova i (posebno) Brakusa nisu puki scijentistički empirizam *mnogosti* u funkciji prikrivanja *jednog*, nego je posrijedi ontološki status bića ispunjena tegobama ne znanja *kako* se zapravo nazvati, eda bi se na taj način bilo što se jest, ili barem blizu tome.

Kako imenovati (sebe) biće? – to je taj, od Platona do danas, još nerazriješen problem, čak ni ne dokučen u kakvoj-takvoj mogućnosti razrješenja. Ovdje, međutim ni ne snatrim ići tim putem, jer je težišna tema moje rasprave metodički i metodološki i analitički ciljno drugačije usvrhovljena. Jedno iskustvo s tog puta čini se ipak nezaobilaznim za razumijevanje sebe-bića: iskustvo ne-bitka bića; sudjelovanje u tom „ne-“, u povodu kojeg je René Descartes zapisao kako mu je neobjašnjivo to što je podložan grešakama, „ako sebe ne promatra kao nešto što *sudjeluje*, na stanovit način, *u ništa*, odnosno *u ne-biću*”. (kurziv, Iv. S.). Suvremenizacija tog iskustva, kao nastavljanje sudjelovanja u njemu, znači za mišljenje, koje se ovdje „practicira”, da scijentistički put mora bezuvjetno ustuknuti pred književno-filozofijskim. Tim ustuknućem stječu se, a zapravo događajno uprisućuju (ereignen) pretpostavke za *obnovu* filozofijski razumijevajućeg odnosa prema odnosu *ničeg* i *svetog*, što ujedno sa svoje strane iziskuje promjenu stajališne točke govora. Taj zadatak nalaže metodički i metodološki striktnu povijesno-filozofijsku digresiju, odlučujuće produktivnu za stvar „obnove”. No digresije, kada vjerno i poslušno prenose poruke latinskoga glagola *digredi*, redovito nas *skreću* s teme, *udaljavaju* nas od nje. I tu se sada spasonosno javlja za riječ Ciceron, koji savjetuje *ad id unde digressi sumus revertamus*: da se *vratimo* onamo gdje smo *zastranili*!

Vratiti se, sada pak može značiti samo ovo: *iz daljine*, u koju nas je digresija zavela, oblikovati nju sâmu, digresiju. Iz tako (u)razumljene daljine, govori nešto važno za ovaj tekst godina 1929. U Freiburgu – kako je zapisao Jean Beaufret u djelu *Uvod u filozofiju egzistencije* – dogodila se 1929. godine jedna temeljna za europski duhovni bitak *primopredaja*. Edmund Husserl prepustio je katedru za filozofiju mladome Martinu Heideggeru, tada još marginalcu europske filozofske baštine, velebnome marginalcu, kako će se doskora pokazati, koji je samo dvije godine prije toga svojim djelom *Bitak i vrijeme* postavio gotovo dotad auralni nauk o biću-kao-biću, tj. metafiziku, pred pitanja na koja se nije moglo odgovoriti drugačije do li njezinom destrukcijom. Ni najmanje, dakle, slučajno, Heidegger je svoje inauguralno freiburško predavanje naslovio upitom: *Was ist Metaphysik?* („Što je metafizika?”). Predavanje je podijelio u dva dijela. Prvi dio završava pitanjem kojim počinje drugi dio. Pitanje glasi:

Kako, dakle, stoji s onim ništa?

Polazište za odgovor na ovo pitanje je stav Ive Brešana iz romana *Gorgone*, ovdje preuzet u slobodnoj formulaciji: *ništa* je podrazumijevajuće *nešto*. To „nešto” izrijeком je ovo: a) *iskušenje strepnje*, kako glasi prvo određenje filozofema *Nichts* u 53. paragrafu *Bitka i vremena*; b) *prijelazni oblik pozitivnog posredovanja između bitka* (Sein) i *postajanja* (Werden), što je, kako će se još i doslovice pokazati, osnovni stav Brešanova bitnog filozofa Hegela; c) *ništa kao princip* ili *princip ništa*.

U ulozi gravitacione osi *ništa svetog* u djelovanju Fabricija Viskova i Krešimira Brakusa, „princip ništa” preuzet je za ovdašnje svrhe iz Heideggerova pisma Ernstu Jüngeru, koje je objavljeno 1956. godine pod naslovom *Zur Seinsfrage* („Prilog pitanju o bitku”). Ono što je u vezi s tim gotovo začuđujuće, Martin Heidegger, koliko mi je poznato, prvi i posljednji put u ovom pismu, svoj stav o „ništa”, i bilo kojem drugom problemu, izrekao je stavom nekog drugog, u ovom slučaju, jednim citatom Leonarda Da Vincija, koji glasi:

„Infra le grandezze delle cose che sono infra noi, *l'essere del nulla tiene il principato*” („Pod velikostima stvari, koje se pred nama steru, „biće onog ništa stoji kao princip”, *kurziv, Iv. S.*).

Zanemarivši ono *neznatno*, koje valja zanemariti (tzv. *exceptio excipien-dis*), Da Vincijevo biće onog ništa stoji kao princip, *kao težišni entitet der Möglichkeit nach*, u Hegelovu postajanju ideje zbiljom bitka bića, o čemu se u *Philosophische Propädeutik* izrijeком kaže:

„Bitak je jednostavno besadržajna neposrednost, koja svoju protupostavku ima u čistome ništa, i čije sjedinjavanje je postajanje: kao prelaženje iz ničega u bitak *nastajanje*, a obrnuto *nestajanje*.” (Hrsg. von Karl Rosenkranz, Berlin, 1840, metodska jedinica „Sein”/”Bitak”.)

Ništa kao princip, „orođeno” svetim kao predmetom svoje negacije: kao „ništa sveto,” principijelno određuje sve što Fabricije Viskov i Krešimir Brakus rade u romanima *Ispovijedi nekarakternog čovjeka* i *Ništa sveto*. Sve njihovo što jesu: njihovo *isto sa sobom* (idem) i *isto sa sobom po sebi* (ipse), identitet osobnog sebstva u nedjeljivosti (in-dividere), kao i njihovo samopostavljanje spram drugih, ili prema Paulu Ricoeuru *soi-même comme un autre*, odnosno *sebstvo kao drugost* (u prijevodu Jadranke Brnčić u raspravi „Ricoeurova hermeneutika sebstva”, *Filozofska istraživanja*, 111 (sv. 3, 2008) – predodređeno je *ničim* u njihovu djelovanju na isti način, a različito. Isto u različitom, ovdje će se udalje zvati *različito-isto*.

Različito-isto može se čitati na dva načina: kao *različito-isto*, i kao *različito-isto*. U prvom čitanju *različito* je sabrano u istom kao njegovo jedinstvo suprotnosti, što je u Marxa bitna oznaka konkretnosti konkretnog. U drugom čitanju *isto* je *connexio* različitog: povezanost jednoga s drugim; svega različitog u istom. Isto-i-različito tako je supripadno jedno drugome, po čemu različito jest isto i *vice versa*. To čini „stanje” različito-istog formom skupnosti mnogog. Kao supripadno mnogom, pojedinačno je *samo* različito; kao različito, ono je jedinstvo mnogoga, Anaksimanderovo „skupa stvari”, i ujedno, po svojoj ima-

nentnoj razlikovnosti, svoje vlastito: isto sebi, jedno sa sobom, sebi identično, *identitet*. Opasnosti što ih takav „usud stvari” drži permanentno otvorenima, rezimirali su Theodor W. Adorno i Max Horkheimer u *Dijalektici prosvjetiteljstva* ovim riječima: „Identitet svega sa svim plaća se time da ništa istodobno ne može biti identično sa sobom.” Ovo gledište rigorozno shvaćene etičke samosvijesti i njezina odnosa spram odgovornosti za vlastita (ne)djela, kakvo je prevladavalo u Frankfurtskoj filozofsko-sociološkoj školi, anticipiralo je sav *nered* u pitanjima identiteta, dominantan danas i posvuda. Dovoljno je i samo površno pročitati nadahnuti razgovor što ga je o problemima identiteta vodio Benedetto Vecchi s autoritativnim sociologom Zygmuntom Baumanom (usp. *Identity*, Polity Press 2004.), pa da se uvjerimo koliko je svijet u kojemu živimo, takozvana druga ili tekuća moderna, puerilistički zvana „postmodernom”, zagađena medijskom kanalizacijom, koliko je dakle taj naš *brave new world* svestrano potonuo u negativnu etičku disperziju Brešanovih likova Fabricija Viskova i Krešimira Brakusa. Njihov „sistem svjetonazora” nije ona sveobuhvatnost kojom se iscrpljuje čitava stvarnost, što jesu i kako se shvaćaju tradicionalni filozofski sistemi. Sama stvarnost, naime, sadržava odgovore na pitanja koja su joj postavljena uvijek, međutim, njome „dekretirano” izobličena, pa stoga nikakav sistem, na takvoj stvarnosti zasnovan i od nje polazeći, nema mogućnosti preuzeti uloga u odgovorima na ta pitanja. Kod Viskova i Brakusa to je razvidno već na razini mnogosti imena kojima se jedan i drugi koriste za izvanjske potrebe događajnog vremena, što pak doslovično korespondira s Ricoeurovim shvaćanjem ljudskih karaktera u formulaciji već spomenute rasprave Jadranke Brnčić:

„Pod karakterom Ricoeur razumije skup razlikovnih oznaka koje dopuštaju da se reidentificira jedinka kao jednaka samoj sebi.”

Karakter, očigledno je, koincidira – samo, dakako, u značenju „koincidencije opozitorum”, s identitetom ovdje motrenih Brešanovih likova. Stoga u Brešanovu egzistencijalnome romansijerizmu, analognom Hegelovoj „prozi svijeta”, otvara se u obilju različito-istog *jedno* koje nije što se čini da jest, naime opstojeće samo po sebi i za sebe, nego podrazumijeva *dass wir aber eigentlich etwas geschichtlich sind* („da smo mi ujedno i nešto povijesno”, Hegel); uključuje i to da je biti jedno sa sobom i po sebi, da je imati identitet u značenju „osobnoga sebstva”, također nešto neodvojivo od povijesne procesualnosti, neka skupnost različitih opstanaka u stvarnosnoj istodobnosti subjektivnog i objektivnog, nužnosti i slobode. U smislu A. Huxleyjeve natuknice za Deveto poglavlje romana *Otok* (186. str. prijevoda): „Nema koristi ni od čega što je odvojeno od drugoga.”

Istodobnost u tom i takvom poimanju obilja različitog u egzistencijama „dveh zgubljenih bratov” Ive Brešana, bliska je odredbenome opisu *optičke slike* u djelu *Zasnivanje duhovnih znanosti* filozofa Wilhelma Diltheya. Opis je ovaj: „Svaka optička slika različita je od druge koja se odnosi na isti predmet, ovisno o stajalištu i uvjetima opažanja.” Tako sročeni opis „iščitan” je *aus einer*

psychologischen Grundlegung, dakle iz psihološke podloge, koju ovdje predlažem razumjeti *ontički*. Tada je, naime, opažanje *visio*, u kojoj se stvari otvaraju pogledu i njime se uprisućuju (er-äugen), što sada znači ovisno o upućenosti u stvar, o posvećenosti stvari onoga koji gleda, motri, promatra na način omogućen glagolom *theorein*. U tome glagolu pak skrito je „krunje” božanstvo: *theo(s)*, izvorno odlučujuće „zaslužno” da sveto bude što jest, naime, nešto nedorečeno božansko, koje se usudno tiče čovjeka, ljudskosti različito-istonejedjelotvorene u likovima Fabricija Viskova i Krešimira Brakusa. S jednim decidiranim Brakusovim antropologijskim *zasjekom* u isto, koji uopće omogućuje ono *različito*:

„... ništa mi nije toliko sveto da ne bih bio u stanju to i pogaziti, kad se radi o mojoj osobnoj koristi. Ni nacija, ni domovina, pa ni sâm Gospod Bog. Ali ljudski život – e, to je nešto posve drugo.” (*Ništa sveto*, str. 306).

Različito-isto u svjetlu tog i takvog zasjeke zbiva se onkraj tradicionalne filozofske sistematike i uključuje sve za život bitno: izvanjsko i unutrašnje, izvanromaneskno i romaneskno. Ovdje nas, dakako, primarno zaokuplja romaneskno. Najmanje toliko, da se nije moguće nikamo skloniti pred pitanjem o tome što je zapravo to, naime romaneskno kao identificirajuće onog različitog u istodjelatnome pozicioniranju Fabricija Viskova i Krešimira Brakusa.

Na poticaj studije *Razmišljanje o romanu* Alberta Thibaudeta mogu se konstitutivne odlike romanesknog rezimirati kako slijedi:

- moralna specifičnost u ponašanju likova;
- planetarna razvedenost predmetno-tematske i aktancijalne supstance romana, umjesto novelističke usredotočenosti;
- rousseauovski „paralelizam” vremena nastanka romana i narativnog vremena, u ovome slučaju: vremena romana;
- e pluribus unum;
- atmosfera „ženstvenosti” koju romanu daje uloga ženskih likova u romanu.

Dvije su odlikovnosti odlučujuće za svrhovitosti prikaza, kojima se ovdje bavim: „moralna specifičnost u ponašanju likova” i „e pluribus unum”.

Ako je čovjek „ansambl društvenih odnosa”, kako se o njemu izrazio Karl Marx, onda nema dvojbe da takva „ansambličnost” iskazuje identitete, jastvo, osobna sebstva Fabricija Viskova i Krešimira Brakusa kao onu njihovu subjektivnu situaciju koja nije ništa po-sebi konstitutivno i održivo, nedjeljivo (in-videre) i nedirljivo (in-taktivno), nego je povezana sa su-ljudima (Mit-Menschen) „u kolektivnom djelovanju i osjećaju”, kako je isticao sociolog Georg Simmel. I Viskov i Brakus „prividno”, a zapravo stvarno u danim okolnostima, žrtvuju temeljnost, samosvojnost i trajnost svoga ega, ali se istodobno ne prestaju nadati kako će se ipak jednom i konačno obresti zastalno u onom Simmelovom *geistige*, duhovnom samosvojestvu, po kojemu jesu što jesu nužnošću i slobodom bivanja po-sebi.

Fabricije Viskov polazi u *svojoj* situaciji vremena od samorazumljivosti svijeta, od činjenice da je on po sebi takav kakvim se pokazuje kao njegov svijet, i u tome vidi prazninu značenja bilo kakvog zalaganja za njegovu promjenu. Sam svijet tako viđen ne puti ni na što: *na ništa*; odnosno, poziva na istrajavanje u njegovoj, tog svijeta, ništastnosti, ili poziva na lukavstvo snalaženja u njoj, zbog održavanja takvog stanja.

Krešimir Brakus ne akceptira tu samorazumljivost svijeta, u kojem je čovjek, pa dakle i on sam, puka činjenica bačenosti u nj. Činjenice su naime stanja koja sam čovjek čini takvima kakva jesu. Izbor kojim izabiremo, a zapravo očinjenućemo: činimo od činjenica realnosti, koje zatim tako nazivamo, tj. realnim činjenicama. Taj i takav metodički konstrukt prikriva bitni nespornost kojim nas povijest neprekidno iznenađuje. O tome se ovdje akceptiraju dragocjeni uvidi sadržani u studiji Edwarda Halleta Carra *What is History*. Činjenice su iz tih (u)vidika bitno stvar interpretacije onoga selektivnog, ili svega što se u „povijesti” *eventualno* tako dogodilo, zbog čega se Friedrich Nietzsche vjerojatno i osjetio ponukanim ustvrditi kako su *interpretacije* važne, a *ne činjenice*. Na simboličnoj razini njegova poetskog filozofiranja, riječ je dakako o dijelu njegove ostavine „okupljene” oko problema „koristi i štete od historije”. Svijet je upravo zbog ovog „i” poticajno i poželjno i svrsishodno neprekidno suočavati sa samim sobom (svijetom), kako to autorski književni medij i čini u okvirima i po načelima samosvojne faktofikcionalne kauzalnosti, kojom se uspostavlja navlastiti modus svjetovnosti svijeta, kritički oblikovan i kritici izložen, koji u tome svojstvu i značenju može biti moj, tvoj, Viskovljevi ili Brakusov svijet. Nikada, međutim, u rangu samorazumljive (za)danosti u kojoj smo pozvani otaljivati svoju etičku egzistenciju kao način su-svijetotvorstva s pozicija ničeg svetog. S gledišta dobro znanog razumijevanja umjetnosti kao sebe-postavljanja-istine u djelo, pozicija istosti ničeg i svetog, s jedne strane suspendira istinu djela, pa dakle i našu ljudsku istinu; s druge strane, u Brešanovim književnim vizijama, ta pozicija metaforičko-metonimijski ujedno „kompenzira” suspenziju istine o čovjeku bitno još traumatičnijim redukcijama njegovih mogućnosti na brojno nesaglediv niz negativnih egzistencijala, u Brešanovu romanesknome „žargonu”: *pukotina*, tajnovito porazmjještenih, kroza koje se propada u ne-bitak, u stalno nešto različito-isto, *wie es eigentlich gewesen*, kako je već bilo, pri čemu je ovo „es” uvijek već propala stvarnost, kojoj se hoćemo vratiti, kako bismo bili *prošlo-stvarni*. Fabricije Viskov je u tom smislu nagovjesnik svega „Verfallend”: propadajućeg u etičkim i političkim oskudicama kojima su usudno zadešeni svi Brešanovi likovi u njegovim romanima. Povijest je za nj, za Viskova, operativna regija egzistencije pragmatično osimboličene Heideggerovim terminom *Ge-Stell*, o kojem se ovdje uvažava tumačenje Gianna Vattima, dano u *La società trasparente*, a to jest: društveno-povijesno-političko zbivanje u kojem je čovjek neprekidno *provociran* da pristaje biti *manipuliran* i da istodobno sam *manipulira*. Povijesnost takve povijesti je zgoļjna manipulacija manipulatora koji su i sami manipulirani. Manipula-

ciji bilo koje vrste i motivacije neposredno pred-stoji nešto za nju važnije od nje same, nešto za nju *sveto* što je uopće omogućuje i održava: „doktrinarna” situacija duha vremena (bilo koje izvornosti: ideološke, znanstveno-tehničke, klerikalne, samodostatno-nacionalne, i sl.) koja čovjeka neprekidno tjera, prisiljava da se *postavlja* tako kako bi mogao biti manipuliran, i da istodobno sam *postavlja*, tj. manipulira. Postavljanja u oba smisla i značenja doktrinarno su najvažnije sastavnice (ili su među najvažnijim sastavnicama) svakog filozofskog idealizma, pa i onog najmoćnijeg, naime, *njemačkoga klasičnog idealizma*: Kant, Fichte, Schelling i Hegel, kojima osobno pridružujem i Hölderlina, zato što je pjesnički osvevremenio Schellingov filozofijski „erosgovor” mita i Objave. To je s jedne strane važno zbog smisla razumijevanja Brešanove njemačko-klasično-idealističke, primarno hegelijanske inspiracije; s druge strane, to je važno za razumijevanje smisla njegova skeptičnog, možda čak *agnostičkog* stava o umjetnosti, koji izlazi na vidjelo u dijalogu s Adrianom u romanu *Gorgone*, i koji je bitno reflektirani Hegelov stav o „kraju umjetnosti”.

Manipulatori i manipulirani, u smislu tako-*postavljanja*-sebe, nazivaju se pomalo već starinskom književnom terminologijom *aktantima*; u izvanknjiževnom, društveno-politički etabliranom nazivlju, to su *akteri*. U jednoj i drugoj sferi, jedni i drugi bitno su *privremeni*: vremenu priručni, upotrebno usukladeni s njim, i na koncu, tim istim vremenom *raz-priručeni*, zatrti unutrašnjom logikom svojih iluzornih, tzv. sanjanih očekivanja, što je zorno oprijmjereno završnim spektaklom u *Ispovijedima nekarakternog čovjeka*. U finalnoj fresko-sceni tog Brešanova romana, Fabricije Viskov i „znameniti Zorman”, pravim imenom Jozo Marić, temeljni emigrantski ideolog hrvatskoga sna o samostalnoj Hrvatskoj, promatraju iz Gradske kavane u Zagrebu kako se na tadašnjem Trgu Republike politički teatralno realizira hrvatski državotvorni projekt, i zaključuju spontano usuglašeno, melankoličnim tonom „pronevjenih ideala”, *da to ipak nije to*.

„Vidiš” – sjevne Viskovu u punom sjaju jasnoće sama srž različito-istog – „ti i ja smo prošli oprečne puteve. Ja sam vrludao različitim smjerovima, nikad zato što sam ih sam birao, nego uvijek jer me život na njih gonio. A ti si imao samo jedan svoj, koji si sam odabrao. I opet smo se na kraju našli na istom.”

Putevi, stramputice, prečice, idealni smjerohodi, bitno su *vrludanja*, u eufemističkome smislu: *lutanja*, posvećena nekom fiktivnom cilju, latencijama samodopadnih snova, ili su pak besciljno planetarna, kakova su, naprimjer, Axelesova, ili ciljano iksvarijantna, *svejedno*. I u toj spoznajnoj magmi, iz nje mišljen kao formalno podudaran sa znamenitim uzorkom lika, Fabricije Viskov ipak nije Pikarderos, nego je hrvatski književni Don Kihot posvećen traženju smisla besmislicama, koje ga sustopice prate, život mu obuzimlju, onečišćuju mu svijest i moralno ga čine izvanmoralnim, etički mu bivajuči ne-mjestima humane egzistencije.

Krešimir Brakus je tendencijski na različito istom tragu. Ničim zaustavljiv, konstantno je u potrazi za povijesno mogućim konsenzusom sa sobom

i s drugima, što valja razumjeti tako da je za njegovo samo-svojno sebstvo konstitutivna i drugost. Takav pak „izbor” istobitnosti sa sobom i s drugima, Krešimira Brakusa, umjesto u konsenzus, vodi od provalije do provalije, od pukotine do pukotine, kojima gotovo mirakulozno uspijeva odolijevati. Pred svakom od njih, naime, učinkom tajnovitoga „predodređenog okreta”, ustrajava sačuvati sebe od propadanja, čini se po dijalektici izvanjskih, subjektivno još neosvijestjenih indicija, koje mu omogućuju biti likom lika koji nije on sam. I tu počinje igra staklenog biserja *ante porcos belli* iste one stvarnosti kojoj je do tada pripadao kao *kurvin sin* Nenad Pralina.

Svjestan svoga pseudobrakusizma, prihvaća ga kao sudbotvornu igru i sistematski počinje se sve dublje zaokupljati pronalaženjem one čistine u kaosu zbivanja, gdje se bitak i nebitak, kao sveto i ništa jedino ne oštećeno, ne ozloglašeno jedno drugim, mogu izmiriti u istini o sebi. U romanu *Ništa sveto* tome prethode dva faktomatski realna i realno upitna svjedočanstva, u oba slučaja književno-estetski kauzalna: otkriće rodnog lista u splitskome rodištu koji potvrđuje da je romaneskni Brakus brat izvornog Brakusa; i zatim – kao u staroj grčkoj drami – *anagnoriza*: ponovno prepoznavanje „zgubljenih bratov” u zagrebačkome hotelu Palace.

Sve to se u svjetlu možebitne ništetnosti tih svjedočanstava razotkriva kao nešto masovno. Kao vjera koja uzajedničuje sve po sebi razdvojeno, oduzima jući time identitetu, ili po sebi istosti sa sobom, temeljno unutrašnje načelo. U jednom suptilnom smislu, nudeći zauzvrat očekivanje mase da se likom i djelom obastane po mjeri *njezinih* idealnih potreba. Kaže tako Mira K. Brakusu (u *Ništa sveto*, str. 354): „Sad ti je uzalud išta poduzimati. Nemaš kamo, nego biti ono do čega te sudbina dovela. *Ili, da budem preciznija, što masama treba kao nasušni kruh.*” (kurziv Iv. S.).

Romanesknome Krešimiru Brakusu, unatoč njegovu ispočetka diskretnom a zatim i otvorenom upozoravanju kako je njegova osobnost samo fiktionalna (Jakobsonova) istinosličnost s izvornim Brakusom, preostalo je izvršiti što mu je dosuđeno: isheroizirati nesreću masa kako bi se mogle osjećati sretnima.

Ivo Brešan, u stvari, time je oživotvorio mitsku ulogu (jednog i drugog) Brakusa, učinivši to u zavidnoj „maniri” besprijeekorke mimeze Ovidijeva obrasca „mitskog realizma”: *Hectora quis nosset, si Troia felix fuisset* (Tko bi znao za Hektora da je Troja bila sretna). Na najprimjereniji način, dakle, Ivo je Brešan objektivizirao subjektivni Brakusov doprinos održavanju kolektivne iluzije „narodnih masa”, prema kojoj se „revolucijom koja teče” ostvaruje i zavazda uprisućuje sve što je za njih moralno-politički bitno. Sve naime „masovno bitno” u moralnom, etičkom i političkom smislu, nije drugo do li kolektivna iluzija kojom se dosad ukorjenjivala u prostor i vrijeme svaka revolucija, bila ona svjetovno-pragmatična borba za vlast, ili religijsko-transcendentalna apokaliptika svesti.

Teorijsko metodološki, to su iz vidokruga Lukácseve *Povijesti i klasne svijesti* pozitivni momenti historije ideja, koji nikada do sada nisu dospjeli postati

idejnim realitetom povijesti, njezinom zbiljskom moralno-političkom biti. Vjerojatno je zbog toga već u osvitlu mišljenja Platon i osporavao nakanu mladih akademičara, svojih učenika, da realiziraju njegov projekt države s filozofom-vladarom kao jedinstvenim suverenom.

Krešimir Brakus, ispostavljen u Brešanovu romanu *Ništa sveto* težišno u dvostrukosti, a periferno u višestrukosti *jednog bića*, nije „raspolagao” Platonovom slobodom odustajanja od vlastitoga projekta, budući da „ništa sveto” u prvome redu nije ništa projektivno, a u drugom, sveto kao ipak potencijalno *nekakav* projekt, nije ni u jednom trenutku bilo u dosegu njegova osobnog izbora. Stoga je pitanje svih pitanja za nj doista moglo biti „ono do čega te sudbina dovela... da budem preciznija, što masama treba kao nasušni kruh”, kako smo već čuli da je Mira „objasnila” Brakusu njegovu misiju. Ali „sudbina” i „trebanje” masa nisu za K. Brakusa ni Ananka iz Brešanova romana *Gorgone*, ni Kantov *Sollen*, trebanje (da) iz *Kritike praktičnog uma*, gdje se sfere moraliteta i legaliteta negativno pozicioniraju jedna spram druge. Sada je „pitanje svih pitanja” izravno osporeno osamoosvješćivanjem njegova, Brakusova, osobnog sebstva koje *ne* pristaje se pomasoviti, što vidno potvrđuje njegovo stalno preimenovanje sebe istog različitim imenima uloga koje mu je „dosuđeno” igrati.

Na različito-isti način sumjerljivo filozofskoj analitici, Brakusovo i Viskovljevo djelovanje slijedom uloga koje „obnašaju”, i naročito *kako* ih „obnašaju” (Brakus u stjecanju sebstva izvornoga Brakusa, Viskov u nasljedovanju osobnosti Milana Đurovića), karakterno je gotovo do podudarnosti izbalansirano etičkim formalizmom. Tako označeni formalizam ovdje je poistoznačen s formalnim kriterijima djelovanja. O njima pak govori nešto važno za filozofijsku kritiku Aristotel u *Nikomahovoj etici*, gdje logički i dijalektički problematizira ideju praktične, odnosno političke filozofije kao jedinstvo etike i politike. U prvoj naime knjizi svoje etike Nikomahova imena piše Aristotel da su to kriteriji prilagođeni cilju „radi kojeg se sve radi”. U Viskovljevoj mimezi ovih kriterija on sam je odredbeni razlog: ono radi čega sve radi, čime se hoće reći kako sve što on radi *zbog sebe* radi. Cilj djelovanja, samo djelovanje, i njegova regulativna načela čine subjektivitet subjekta Fabricija Viskova iscrpno singularnim; u filozofijskom kategorijalnom odnosu općeg i pojedinačnog: preciznije, *kategorematičnim*, odnosno *samostalno značenjskim*, ili neovisnim o bilo kojim drugim značenjima, kako ovaj filozofem tumači *Filozofijski rječnik* Matice hrvatske u redakciji Vladimira Filipovića.

Krešimir Brakus je u istome analitičkom obzoru *sinkategorematičan*, ili filozofijski-djelatno usuproćen Fabriciju Viskovu, po dobrome, ponešto iluzionističkom načelu Senekinu: *facere docet philosophia, non dicere*. (Filozofija uči djelovati, a ne govorančiti.) U pred-planu djelovanja, u svojevrsnom prosceniju njegove uloge u svijetu gdje svatko nekako *agit histrionem* (glumata), opće nadilazi pojedinačno, ali tako da ga dokida i čuva (aufgehoben, Hegel) dajući mu dimenziju više, i višu dimenziju, što pak njegove (Brakusove) kategorie pojedinačnog i općeg čini uzajamno prožetima na način istog u različitome.

Razlike, naime, ne bi ni bile razlike kad ne bi sadržavale i nešto *isto*, što uopće omogućuje reći *si duo faciunt idem, non est idem* (kada dvojica rade isto, to nije isto). U Viskova i Brakusa pokazuje se to *isto* tako da se svijet koji oni fabuliraju otkriva za nas u verzijama *više* svjetova. *Više* pritom nije puka „brojna mnogost”, višebrojnost, nego kreativno inačenje istoga poretka stvari. Nije ni individualnost svakog od njih kao književnog lika *jedno*, nedjeljivo biće, nego je *pollabos*: množstvena raznolikost jednote bića, najprimjerenije iskazana za karakterologiju Brešanovih karaktera *In homiliae librum Regnorum* (1./I, 4) aleksandrijskog teologa Origenesa Admantiusa (oko 180-254), poznatog samo po mononimu Origen:

Vides quomodo ille, qui putatur „unus” esse, non est „unus”, sed tot in eo personae videntur esse, quot mores...

(Vidi, kako onaj koji se smatra „jednim”, nikako nije „jedan”, nego se čini kako je u njemu onoliko ličnosti, koliko i karakternih osobina...)

Viskov i Brakus dakle su dvije u sebi različito množstvene verzije istog svijeta. Koja od njih više, ili manje, ili najmanje iskazuju autentični njihov karakter kao likova, i karakter svijeta koji se njome transparentira? Kako se ništa i sveto, u razmjerima tih verzija, odnose međusobno, i stoje li uopće u kakvome odnosu koji omogućuje razumijevanje činidaba jednog i drugog lika: onoga *što*, *kako* i *zašto* Viskov i Brakus čine što čine? Likovi o kojima je riječ nisu naime *nekakvi* subjekti fabuliranja svijeta, nego su sam svijet u izbojcima svojih povijesnih mijena: *svjetovi*. Svjetovi in concreto, čiju svjetovnost osvjetotvoruju Fabricije Viskov i Krešimir Brakus, svjetovi su aktualno dominantnih svjetonazora, za koje ono „aktualno” je aktualiziranje mogućih svetinja kao uprisutnjivanje *ništa-svetog*. Ništa-sveto nije dakle ništa a priori pripadno unutarstvjetkim povijesno-svjetonazornim „aukcijama”, o kojima duhovito kritički piše Lukijan u djelu *Svjetonazori na dražbi*, nego je za Viskova i Brakusa to na različito-isti način karakterološka verzija njihova djelovanja, koja u granicama tog djelovanja, njim samim, postaje *svijet od ništa*. Ljudi svijeta od ništa su maske svetog, što je isto što i maskote zlosvijeta. Taj se svijet danas legitimno, liberalno, demokratski osvjetovljuje u svim aspektima svjetogrđa davno prokazanom filozofirajućom teologijom ranih grčkih filozofa, i posebno tomističkom filozofijom o Bogu, posebice u Tome Akvinskog djelu *Summa contra gentiles*.

Filozofija svijeta, koja je to po tome što hoće postati svijetom, etablira se spram svijeta od ništa kao podrazumijevajuće *nešto*, ili *djelovanjem su-oblikovanje svijeta u njegovu napredovanju u slobodi*. To je za kulturno-civilizacijski supstrat moderne izvorno hegelijanski „orijentir” u shvaćanju povijesti, koji je za Ivu Brešana metodički faktotum njegova samoodređenja kao građanina svijeta i kao pisca iznimne književno-estetske aure. Toliko iznimne da se nepotrebno uporno ustrajava prikazivati filozofsko-estetsku i etičko-političku „kvi-tesencu” njegove literature svođenjem njezinih različito istobitnih kvaliteta na jednu jedinu, ostvarenu karnevalizacijom Hamleta u Mrduši Donjoj. Kako se

dakle moglo dogoditi da jedna tragikomična komunikacija sa svijetom „nena-rešene” dikcije potpuno zasjeni Brešanovo dramsko i romaneskno pregalaštvo, po mome sudu, temeljno-inspirativno sabrano u paradigmatičnim modusima *Ledeno sjeme* i *Pukotine?* Iz tog sabranog promišljeni, romani *Ispovijedi nekarakternog čovjeka* i *Ništa sveto*, međašni su *topoi* razvojne primjene tehnike oblikovanja romana, čiji specifikum vidim u pitanju o „modelu oponašanja”, što je zapravo pitanje *mimetičke denotacije* ne samo Brešanovih dramskih i romanesknih struktura, nego i hrvatske književnosti (usmene i pisane) od najranijih početaka pa sve do danas. Romanima *Ispovijedi nekarakternog čovjeka* i *Ništa sveto* valjalo bi pridodati Brešanov prvenac *Ptice nebeske*, o kojemu, međutim, držim kako bitno strukturalno *ne* pripada istome modusu, čak ni u smislu različito-istog, što ga za nj ima romansijerska *tehne*. Argumentum probandi za takvu tvrdnju nalazim u još jednom Origenovu upozorenju koje opominje: *Intellige esse intra te etiam aves coeli*: Shvati da su u tebi također ptice nebeske.

Likovi romana *Ptice nebeske* dakle su *interiorizirani* i djeluju motivirani iznutra. Oni su likovi romana *Ptice nebeske*, dok su *Ispovijedi nekarakternog čovjeka* i *Ništa sveto* romani likova, koji djeluju motivirani izvanjskim scenerijama ništa svetog. I Fabricije Viskov i Krešimir Brakus po toj izvanjski motiviranoj umiješanosti u zbivanja, svaki od njih na *svoj* različito-isti način je izbojak hrvatskoga književnog grabancijaštva: navudrenjak i *nasrečuhitavec* iz Krležinih *Balada*, vazda suočen bitno sa samim sobom, neprekidno, neposustalo se(be) tražeći sukladno tragalačkome umijeću *dveh zgubljenih bratov*. Time se kateogorema različito-isto potvrđuje u jednome novom značenju: da naime u onome što se njome označuje nisu ukinute sve diferencije, ni sve identifikacije. A da nisu ukinute, to čini mogućim da svako svoje-vlastito nekog subjekta bez gubitka uspostavlja odnose sa svojim-vlastitim svakog njemu suprotstavljenog bića, na koji se način *jedno* i *drugo* uzajamno opredmečuje za postojanje. Tako umijeće tragalačkog erosa, koji se Viskovu i Brakusu nametnuo kao vodič, čini da se njihovo djelovanje iskazuje u rezultatama koje ne potiru jedna drugu. Time je, držim, vidljiva do sada dočarana kompatibilnost Viskova i Brakusa, postojanost njihovih istosti u razlikama, zbog čega valja ponajprije zahvaliti „karakteru razlika”, koje su jednostavno insorbirale nekarakterne viškove moći nekarakternog djelovanja.

No, rečeno je da se različito-isto može čitati kao *različito-isto* i kao *različito-isto*. Nakon motrenja kompatibilno *istog* u različitim formama Viskovljeve i Brakusove djelotvornosti, sada je prilika progovoriti tek sumativno i strogo selektivno o nekim situacijama mjerodavnog sebe-predstavljanja s gledišta *različitog*. Inicijalno, u tom progovoru, susrećemo se s pitanjem dvosmjerne pitalačke intencije. U jednom smjeru pitanje pita o sebe-predstavljanju Viskova i Brakusa u mediju historiografskog vremena kao bitno povijesnog; u drugom, o samoodređenju sebe samodjelatnošću u tako razumljenome vremenu. U oba smjera Fabricije Viskov je u stanovitaj „sigurnosnoj” prednosti. Njegovo imati (tu)bitak determinirano je svojevrsnom „ovrhom” njegova sebstva, kojom je

konte Florijan De Draco Dragojević *posvojio* njegove bitne moći i mogućnosti presituiranjem njegova legitimnog rodnog statusa u isto tako legitimni status posinka. Budućnosna promišljanja na toj osnovi zadobila su za Viskova formu silogizma s jednom premisom, koja „najviše dobro” vidi u materijalnom i moralnom kompleksu Palače, koju mu je namro u nasljedstvo znani nam konte Florijan.

Na taj način dosegnuta apsolutna forma apsolutne predodžbe o svom djelovanju nije dopuštala Viskovu ni slutiti bilo kakve prepreke koje bi ga mogle ometati u njegovim planovima, akamoli omesti. Konzekventno, ostalo je za nj dominantno neprozirno: da svijet u kojem valja mu izdržati djelovati nije više „domena njegove volje”, prostor i vrijeme njegovih djelujućih snaga, „dato tijelo njegove subjektivnosti” – čak ni u onom smislu u kojem je priroda, prema Marxu, čovjekovo „anorgansko tijelo”; da ni subjektivnost njegova nije više ono *njegovo-vlastito*, subjektivno, ili pak jest, ali je tada on, Viskov, kao subjekt, određen onim *sub-jacere* koje mu bitak-bitu ili „znati živjeti” čini podvrgnutim, pod-baćenim, sapetim ovisnostima, neslobodnim.

Posebno je u tom pogledu karakteristično njegovo razmišljanje na brodu kojim je iz Rijeke plovio u Šibenik na pogreb svog mecene i poočima kontea Florijana de Draco Dragojevića. Misli tog razmišljanja doskora će se sukobiti s neumoljivim silama neodrživosti bilo kakve vizije o zbiljskim ostvarajima snatrenja, realpolitički nepreboljivo insuficijentnim u bitnim uvidima: da su naime prostor i vrijeme za snatrenja odavno već hamletovski usudno *out of joint*, izglobljeni. Mladi konte Fabricije Viskov de Draco Dragojević nema prezentno jasnu svijest o tom su-toposu doplovljavanja u Šibenik, pa protivno svim očekivanjima ovako okuplja pabirke svog etičkog projekta u cjelinu egzistencije:

„Želio sam što prije stići do svoje palače, jer mi se činilo da ću tu, iako više nema kontea, nakon svih tegoba koje sam prošao, naći nešto poput mira i topline obiteljskog doma. Čitavo vrijeme puta kovao sam planove kako ću je preurediti; jedan dio mislio sam modernizirati i osposobiti za svoj boravak, a ostalo pretvoriti u muzej, nakon što bih na pokuštvu i drugim predmetima od povijesne važnosti dao izvesti konzervatorske radove. Uza sve svoje poštovanje konteove uspomene, smatrao sam da je on bio u krivu kad je mislio da tragovi koje ostavlja vrijeme mogu tim stvarima dati na vrijednosti, napokon bio sam uvjeren da ih od toga treba sačuvati i vrijeme u njima zaustaviti, jer jedino tako one mogu nešto govoriti idućim generacijama” (*Ispovijedi*, 143/).

Naum odnosa prema palači vidno je predodređen odlukom da se dovrši destrukcija njezine vlastitosti, započeta prepuštanjem palače „zubu vremena” u vremenu kada je njome nezainteresirano upravljao konte Florijan. Možebitno re-noviranje kojim bi se palača privela k sebi nekadašnjoj, i tako se ušćuvao u njoj sabran tradicijski kulturogenij, ne samo da se nije mladome konteu Fabriciju ni priviđalo kao nešto respektno u njegovim brodskim promišljanjima o budućnosti, nego je poražavajuće koincidiralo s onim što ni sam još nije slutio,

a palači se događalo, palača se događala nepovratno propalitetno sub specie soldateskih ingerencija talijanske okupacije Šibenika. Utoliko ono generacijski razlikovno i novo, što nije više Florijanovo a još nije Fabricijevo, i što tako predstavljajući se bitkom ničijeg tubitka omogućuje spekulativne opservacije, sadržano je najizražajnije u izjavi koja odjekuje jekom „epistemološkog reza”. Osluhnuta stoga još jednom, sad u svojoj izvankontekstnoj za-sebnosti, dublje nas unosi u to *svoje* o čemu zbori:

”Uza sve svoje poštovanje konteove uspomene, smatrao sam da je on bio u krivu kad je mislio da tragovi koje ostavlja vrijeme mogu tim stvarima dati na vrijednosti;”

Tragovi vremena još dakle nisu povijest, kao što ni sve drugo nije to, dokle god nije očinjeničeno u interesu neke ideje povijesti, i svijeta života, koji joj je koincidentan. U ideji Fabricija Viskova de Draco Dragojevića, konzervirani, ukrućeni u vlastitu vremenu, izvremenjeni i kontrapozicionirani spram vremena koje „teče”, tragovi vremena postaju ono *interno* povijesti po sebi, koje svjedoči o sebi za generacije. Tragovi vremena koje vrijeme samo utiskuje u „materijal svijeta” samočineći sebe tako povijesnima, postaju na taj način viševrijedni, dodatnovrijedni u relaciji prema pukom slijedu vremenitih mijena. To je konteovski *qua* aristokratski pojam povijesti, njezina ideja vodilja, kako je shvaća i vjeruje da je to, konte Florijan de Draco Dragojević. Njegov posinak Fabricije iskusio je čitavu odisejadu raskrinkavanja, dezavuiranja takve ideje povijesti, i ponukan poukama tog iskustva, neopozivo se srodio s uvjerenjem kako sve dogođeno njemu i oko njega, sav životni svijet svakodnevice, pripada proizvoljnim, bitno ne-povijesnim peripetijama s tragičnim ili farsičnim ishodima. Konte Fabricije osvjedočio se kako i „povijesni ljudi” i „povijesne stvari”, sav inventar povijesnosti povijesti, valja osloboditi de Draco Dragojevićeve aure i prepustiti zgusnuto ukonkrećenome vremenu u njemu, eda bi dospio biti ono što jedino jest: nijemi svjedok prolaznosti, nešto poput „znakova pored puta”. I to je najviša spoznaja do koje se uzvinuo Fabricije Viskov. Vođen njom, uplovio je u Šibenik.

Tu sad kao da se u mutnome počinje razabirati ono razlikovno u različitostom: okret. Nešto strahouzbudno, što se prvi put tiče cjeline bića Fabricija Viskova; onoga sada za njega urgentnog znati-živjeti, koje, prema Hegelu, bazira se na (samo)proizvodnji svog bitka. Osnovno za tu proizvodnju, njezin *hypokeimenon* je palača. O njoj Fabricijevo razmišljanje je mišljenje o sebi. U slobodnoj primjeni Descartesove apsolutne konvivencije subjekta i predmeta mišljenja: *cogito me cogitare*, što baš hoće reći da je „mislim misliti sebe”. Oslo-njen konačno isključivo na sebe, mladi je konte Fabricije upravo u šibenskoj epizodi svoje etičke perspektive prvi i jedini put obuzet „ingerencijama” nečega novog. Bistrenje kontura tog novog iziskuje ovdje kratku rekapitulaciju. U njezinom interesu, međutim, važno je prvo ustvrditi kako pripremljena da se dogodi, kartezijski iskazana samosvijest, koja jedina može biti ono *preko* ili *putem* čega Fabricije Viskov ima priliku napokon učiniti nešto za sebe *kao*

Fabricije Viskov, postaje (ta samosvijest) dosad najveće njegovo iskušenje. Ako, naime, *mislim* doista znači misliti sebe – *što je tada to sebe, uz poteškoće s ja*, koje Viskov raskriva kao svoju temeljnu istinu? O tome jedna gotovo pasažna upadica Girdana Suchetta, zvanog Đidi, taknula je sržnu stvar sebe-Viskova.

Đidi: „Ti, kapitano, cijeli život emigriraš od samoga sebe. Ušao si najprije u fašiste, pa si došao s njima u sukob i svršio u zatvoru. Potom si prišao komunistima, pa si od njih morao pobjeći da spasavaš živu glavu. Vrijeme ti je da se jednom pomiriš sa samim sobom i kreneš nekim utabanim životnim putem.”

Viskov: „Dragi moj Đidi (...). Da bih se pomirio sa sobom, trebao bih znati tko sam to ja. U životu sam svašta radio, batinao sam i varao ljude, slao ih u smrt, ali ih i spašavao i nesebično im pomagao. (...) Tako se u meni može naći svačega, i od dobra i od zla (...) a ništa od toga nisam pravi ja, i, ujedno, sve sam to pomalo. A tko sam i što sam uistinu, ne znam”. (*Ispovijedi*, 360).

Đidi je očito „konzervativni pragmatist” utabanih životnih putova, kojima je moguće kročiti samo *pomiren sa sobom*. Viskovljevo sebstvo je pak neprekidna emigracija, udaljšavanje od pomirljivosti sa sobom u smjeru ničeg-od-sebe. Viskovljevo egzistencijalno *ništa* je nikada ničim suspregnuta i nesuspregnutiva negacija svakog odnosa spram postojanosti kao uvjeta za postojanje. Zbog toga Fabricije Viskov u svojim sveudiljnim ispovijedima, jedino dosljedno obilježenim suodnosima svetog i ničeg, u stvari je isprobavao svoja svetogrđa: iznosio i oprimjerivao principijelna gledišta o karakterološkim preobrazbama, koje su subjektivnom objektivizacijom svega pojedinačnog i općeg nadilazile važnost moralnih i etičkih konvencija, nietzscheanski ih ništio preferiranjem izvanmoralnih značenja svog djelovanja, čineći to iz uvjerenja da nikakvih principa zapravo i nema. To se sada protegnulo i na palaču kao princip nasljedne imovinsko-pravne moći, i kao princip estetskoga nasljedovanja. Jedno i drugo je međutim onemogućeno u svim svojim potencijalima, budući da je palača zaposjednuta Talijanima. Mladi konte Fabricije može, doduše, dobiti u njoj „nužni smještaj”, ali kao njegov „subjektivni objekt” palača više ne postoji. Ususrećen dakle s novim, prisiljen je prepustiti se i dalje starim rezonima.

„U svom dugom i iskustvom bogatom životu”, poopćuje Viskov već utabanu misao-utješnicu, „nisam nikada sreo nijednog dobrotvora, samaritanca, djelitelja pomoći i čovjekoljupca, koji u onome što čini nije bio motiviran barem nekom korišću” (*Ispovijedi*, 8).

Je li stav navoda unaprijedna isprika za predstojeći put, ili je općevaljani modus djelovanja ničim iskupljiv u jednakoj mjeri unaprijed i unazad?

Motiviranost korišću, naime, *da*, ali *u čiju korist*? Ako ovo „u čiju” tendira zadovoljiti interese subjekta u činidbi: „dobrotvora, samaritanca, djelitelja pomoći i čovjekoljupca”, onda isti stav navoda također podrazumijeva jednu korist, dotično korist Viskovljevih osobnih, u stvari privatnih tzv. iskustava. To se pak s osnove autoriteta *Kritike praktičnog uma* doimlje pseudokantovski; s obzirom na kategorički imperativ čak krivotvorno, budući da Immanuel Kant

poziva na djelovanje koje može biti općeprihvatljivo, dok se Fabricije Viskov poziva na (osobno) *iskustvo*, dakle na nešto što u sebi ima više slučajnosti nego nužnosti, zbog čega je eventualno blisko hipotetičkim procedurama zaključivanja. Stoga Viskov s razlogom drži najopasnijom sastavnicom karaktera onu sadržanu u odluci da netko za životni cilj istakne neki ideal: „domovinu, pravednije društvo, slobodu ili jednakost svijetu, i spreman je za to na sva moguća odricanja, pa čak i na žrtvu vlastitoga života.” (*Ispovijedi*, 9).

Ovaj decdirani opoziv ideal-izacije „elementarnih toposa” čovjekove društvenosti kao njegova drugobitka sebe, prikriva najmanje dva nesporazuma Fabricija Viskova sa samim sobom, koji se Brešanovom pisalačkom metodom postupno jásne, izlaze na vidjelo. Prvi nesporazum vidim u tome što u opasnim sastavnicama čovjekova karaktera, kako ga shvaća Viskov, nisu toliko važni ideali koliko spremnost žrtvovanja za njih. U toj spremnosti, naime, krije se značenjski i značajski potencijal svetosti idealā, njihova naddeterminirana, nad-empirijski-ljudska, arhetipski herojska uzvišenost, koja još nema Viskovljeve legitimitet karakterne ljudskosti. Bitno uvijek tragično bivanje u službi idealā čini u iznimnim povijesnim zgodama izvjesnom istodobnu pojavnost velikih događaja i velikih ljudi, o čemu je već citiran Ovidijev mudrorijek. Za Viskova, međutim, to je još nepoznato, i tako će ostati. Drugi je nesporazum u imanentnoj bliskosti Viskovljevih stavova s Brakusovim moralno-etičkim rigorizmom, kad je u pitanju ljudski život. Viskov o tome nadasve delikatnom pitanju izražava se ponorno razlikovno spram istog: deliciozno, u naglascima suštog tjelesnog hedonizma.

„Zamisli samo, dragi čitatelju”, pokušava nas intimistički pridobiti Viskov, „kakvo li je tek to monstruozno nasilje nad ljudskom prirodom, uime nekakvih apstrakcija, fantazmagorija ni na nebu ni na zemlji iskonstruiranih, odbaciti sve one radosti i užitke koje život može pružiti, pa čak i život sam. (...), pa makar je ova moja moralka neka vrsta antimoralke. Želio sam ti samo objasniti zašto sebe ne smatram karakternim i zašto mi je strano sve ono što karakter čini karakterom: moral, principi, ideali, svi oblici dobrotvornog ponašanja” (*Ispovijedi*, 10).

Karakterni tip Viskovljeve osebnosti nije u stvari „nekarakteran” nego „bezkarakteran”, kako je prevodilac Brešanova romana na njemački preveo riječ „nekarakterni”, naime: *karakterlos*, pri čemu je dočetak „los” istoznačan s *ohne*, bez, ili u sintagmatskom iskazu, koji nudi poznati rječničar Wahrig u *Deutsches Wörterbuch* (ovdje šesto izdanje): *wankelmütig bezw. wechselnd in Gesinnung*: kolebljiv, nepostojan u moralnom shvaćanju. Čvrst, postojan i pouzdan karakter dakle je ne-karakterna odlika stvarnosti, njezina inherentna joj nemogućnost da se karakterološki kompatibilizira. A budući da su *značaj* (*karakter*) i *značenje* dobrosusjedne riječi, stvarnost bez značaja ujedno je i beznačenjska stvarnost za bilo kakvu sposobnost karakternog djelovanja.

Obuzet sijanjem ideja tog izvorišta, Viskov je poput likova Waltera Scotta uisan u magmu povijesnih virova i time postavljen pred „odabir djelovanja”,

stricto senso *zadan* u razmjeru i smjeru. Ono jedino moguće njegovo u toj zadanosti dijelom je napor lukavstva u iznalaženju izlazaka iz zapalosti u zamke povijesnih zadešenosti, dijelom je pak to „spontanitet etičke svijesti”, arhetipski samoiskaziv u nalogu traganja za mjestom u zbivanjima. Viskov u tom traganju razlikovno se osebujizira; iskoračuje iz „tematskoga sklopa” različito-isto, i u težnji samopotvrđivanja individuiranom situiranjem sebe u događajnu povjesnicu, zapravo se nastavlja prepuštati „olakotnim uvjetima” egzistencije. Sada su to samo suptilnije zavodljive takozvane *gotove misli*, kako Marx u djelu *Grundrisse der Kritik der politischen Ökonomie* naziva misli koje svijet u svakoj njegovoj verziji svjetovnosti misle kao gotov, dovršen.

Kada se, međutim, svijet pojmi kao nešto otvoreno za mišljenje, kao neku osvjetljenu čistinu (Lichtung) za djelovanje usuproćeno zadanostima što ih upredručuju tzv. okolnosti, onda se mišljenjem svijeta, koje se opredmećuje svjetotvorstvenim djelovanjem, produbljuje otvorenost za sve eventualno novo. U tom smislu, Krešimir Brakus u svom sad samo različitim tragalaštvu primarno je predan, posvećen ne-neposredno rezultativnome mišljenju, što znači da se suprotno Brešanovu filozofskom favoritu Hegelu, *ne zadovoljava* prikupljanjem znanja o zbilji, koje čini glavninu sadržaja svakog iskustva, i što Hegelov „spekulativni diskurs”, kad se izuzme znamenita drskost: *utoliko gore po činjenice*, čini pozitivističkim.

Iskustvo podrazumijeva „preslagivanje” unutarsvjetovnih stanja. Ono može biti rezultat egzaktne spoznaje, sama ta spoznaja i na njoj zasnovan idealizam izmjene svijeta, o čemu su vidljive aluzije već u prvoj Marxovoj tezi o Feuerbachu. Ono što je ipak bitno, i u tom preslagivanju i u tim izmjenama čovjek ostaje različito-isti, odnosno *temeljno nepromijenjen*. Fabriciju Viskovu je to ideal sigurnosti: dragocjen znak da se unatoč svemu ostaje što se osobno jest. Tako je *sačuvati pojavnost* bez obzira na karakter pojavnog u pojavama pojavnosti, ono poznato Russellovo *saving appearance*, odlučujuće načelo Viskovljeve praktične filozofije. Kao filozofsko pitanje filozofije egzistencije, takva se njegova „procedura” bivstvovanja stubokom radikalizira baš u šibenskoj fazi *okreta* kojim, potpuno neočekivano, sama egzistencija postaje sebi problem.

U jeziku *The New Encyclopaedia Britannica* (sedmi tom, William Benton Publisher 1943-1973) to znači:

”Existence is primarily the problem of existence (i.e. of its mode of being); it is, therefore, also the investigation of the meaning of Being. This investigation is continually faced with diverse possibilities, from among which the existent (i.e. man) must make a selection, to which he must then commit himself.”

(Egzistencija je u prvom redu problem egzistencije [tj. njezina načina bitka]; ona je zbog toga također istraživanje smisla bića. To istraživanje je neprekidno suočeno s različitim mogućnostima između kojih egzistent [tj. čovjek] mora birati, i zatim prema izabranome mora biti obvezatan.)

Naoko logički dosanjana pretpostavka za jedan spokojni novi početak, gotovo se u Vojnovičevoj jedinici vremena *ončas* iznegativizirala, a to jest pro-

metnula se u ni s čim dosad sumjerljiv otegotni topos Viskovljeve životne svakodnevice: *commit himself*. Neustrašivi bitak bića sebe počeo je shvaćati da mu to mora biti jedino regulativno načelo, bez obzira na vrstu i kvalitetu karakternih konzekvencija. Neustrajavati dakle dalje u neproturječnome, jednokratnome, bitno neobaveznome bivstvovanju, nego se predano suživjeti s u sebi samozatajno smišljenim igrama karakterno suprotnih uloga. Vremenski empirijski, istodobno ideološki u duhu vremena, kako bi se moglo opstati u apsurdnoj situaciji, što se zgusnula u prijelomnu za nj Sfinginu zagonetku. Apsurd se pak pokazao utoliko goropadnijim što je svoju ortopraksiju crpio iz političkoga stanja po svemu unikatno, ničim prisposobivo pozicioniranog. Fabricije Viskov, naime, doputovao je iz Zagreba u Šibenik, a zapravo iz Nezavisne Države Hrvatske u Kraljevinu Italiju. Za povjesničara realista, za kojeg su činjenična stanja neupitna svetinja, moglo je to biti idejno formalno *identično-isto*: fenomenologijski, u značenju *philo-onto-sophiae*, s osloncem na Husserlov stav u *Ideen*, prema kojem iz činjenica proizlaze samo nove činjenice; političko-programatski, u značenju svih značenja što ih sobom uzajedničuje *Mein Kampf*, s osloncem na supripadnost obiju država istome projektu „volje k moći”, kako ju je onkraj Nietzscheove volje i predodžbe svijeta Nad-čovjeka preparirala Elisabeth Förster-Nietzsche. Za Viskova pak to je u tom trenutku, optimalno dobronamjerno uzeto, još uvijek *različito-isto*: u Šibeniku on nije više Fabricije nego Fabrizzio. I opet naoko samo druga forma za isto, ta se promjena ubrzo pokazala odlučujuće važnom za ideju povijesnoga konzerviranja tragova vremena utisnutih u izvorno posuđe i tradicijski namještaj palače, za njen historicistički simbolizam predstavljanja mnogih vremena i naraštaja, za u njenoj „osobnosti” oživotvorene ukuse i životne stilove, ideale. Ta ideja postala je sada fakcionalno i fikcionalno ne-svijetom njegove sve do sada izgledno predmetne, subjektivne egzistencije.

Tako je praksa rada kao dvo-romaneskna storija Brešanova o dvojici njegovih najviše u njegovu opusu *atipičnih* likova potvrdila što je Sofoklo zapisao u *Ajantu* (646d) o vremenu: „*bronos fainei t' adēla kai fanenta kryptetai* (kurziv Iv. S.); ili u slobodnom prijevodu, da je vrijeme jedno-isto u objema svojim ulogama, naime, i kada skriva i kada skriveno iznosi na vidjelo. Ono u ovome tekstu vremenom izručeno vidjelosti, kazuje: da Fabricije Viskov, i različito-isti (mu) Krešimir Brakus, ne hoteći se potvrđivati kao identiteti, nego se hoteći u svakoj situaciji vremena imenovati kao spram sebe neko drugo „samoosvijesteno” biće – ostaju tuđi i sebi i nama. Identitet ili isto sa sobom po sebi, jedina nepoznanica *sine qua non* u njihovim životnim peripetijama, raspršio se u multiplikacijama sebstva jednog i drugog Brešanova lika, te je na taj način dotaknuto samo „srce tame” subjektiviteta subjekta, s poukom za sva vremena: da se množina sebe plaća time što ništa od sebe ne može biti isto sa sobom. Glas o tome usmjerio je europsku intelektualnu zbilju prema *više samosvijesti*, što držim temeljnom porukom već citirane *Dijalektike prosvjetiteljstva*, objelodanjene prvi put 1947. godine. Problem je, međutim, stariji. Filozofijski

je inauguriran u Kantovu stoljeću anketnim pitanjem Berlinske akademije o *što jest* prosvjetiteljstvo, na koje je Immanuel Kant odgovorio da je to (dakle, prosvjetiteljstvo) *izlazak iz samoskrivljene nezrelosti*. A baš taj Kantov iskoračaj prema egzistenciji koja time prestaje biti *svoj* prvenstveni problem, nije ni u Viskovljevu ni u Brakusovu etičko-političkom projektu „konzumiran”, ponajprije ne u mjeri samoskrivljenosti. Sartreova *présence effective*, ili stvarna (djelotvorna) prisutnost Viskova i Brakusa bitno je u svim smjerovima *tudina bića*.

U vidokrugu tako dijelom samoskrivljene, dijelom nametnute tudine, metodički obrazac egzistencijalne analize, nazvan u ovome tekstu *različito-isto*, susjedan je instrumentariju, koji se u ontologiji zove *analogija bića*, uz napomenu da je bitna razlika između njih u tome što koncept *različito-isto* ne podrazumijeva jedno od postamentnih načela instrumentarija, naime *conceptus analogus-non-proprius* (analogan-ne-vlastiti pojam). Ontologija, dakle, nije u ovoj analizi tradicionalno metafizički nauk o biću kao takvom, pa shodno tome i o njegovim općim „predikatima”, nego „ona ima u vidu i jedno određeno ontološko područje” (kurziv Iv. S.).

Određeno ontološko područje, koje se (od sada) ima u vidu, konkretno je regija bitka *facticitet*. Odmak od metafizičke tradicije ontologije u tom smjeru najavio je i razvio Martin Heidegger u svojim posljednjim freiburškim predavanjima za vrijeme ljetnog semestra 1923. godine, posvećenim tematskom nizu *Ontologia (Hermeneutik der Faktizität)*, u Klostermannovu izdanju *Sabranih djela* sv. 63.

Određeno ontološko područje, ili predmetno-analitički facticitet, ovdje su bile „interesne sfere” djelovanja dvojice etički i politički „analognih” egzistencijata, pripadnih romanima Ive Brešana *Ispovijedi nekarakternog čovjeka* i *Ništa sveto*. Pristup tim romanima vidljivo se u ovome tekstu postupno širio, da bi *in ultima analysis* postao raščlanitorij onto-logičke nietzscheanske *volje k moći* radije htjeti ništa, nego ništa ne htjeti.

U onom *različitom* koncepta *različito-isto*, time su u tendencijskim svojim nakanama, ili *in flagranti*, zaskočeni u razvidima sebe-raskrivanja elementarni i složeniji konkretizmi Viskovljeve, odnosno Brakusove etičke i političke egzistencije, koji (tj. konkretizmi) jamačno *jesu* njihovo svoje-vlastito: *proprius*. Time ono „određeno ontološko područje” postaje područje antropološke ontologije, u ovome tekstu predstavljene kao *oznanjivanje* bića-likova književno-spisateljskom *tehne*: činjenje znanim što bića-likovi jesu po djelovanju i povijesnim okolnostima u kojima djeluju.

Esad Jogić

Šapat sablje

Prije dolaska Osmanlija u Malu Aziju, jedno turkmensko pleme nastanjeno između Aralskog jezera i Pamirske visoravni početkom trinaestog stoljeća, krenulo je za svojom sudbinom, na put prema jugu, od straha pred hordama nemilosrdnog i neumoljivog Džingis – kana, mongolskog vojskovođe kojeg je usud kao kazna pogodio u vrijeme pohoda na jedan pobunjeni grad.

Dok je od opljačkanog zlata i dragulja gradio svoju prijestolnicu Samarkand, a hitronoga i smrtonosna konjica savnjivala sa zemljom pobunjeni grad, Bog mu je uzeo dušu. Otišao je Božjim putem na poklon svojim žrtvama kao veliki kan cijele Mongolije. Kad je početkom trinaestog stoljeća pokorio Kinu, carstvo mu se prostiralo od Japanskog i Žutog, do Crnog mora. Smrt ipak donosi konačnu odluku i presudu do kuda će putnik stići, i hoće li uopće u svom naumu doputovati tamo gdje je naumio.

Pleme se nastanilo na području Anadolije, Kurdistana, sjevernog Iraka i Perzije, te stvorilo kraljevinu koja se održala više od tri stotine godina. Bio je to sultanat plemena Akynlu. Imali su organiziranu vojsku i čuvenu laku jurišnu konjicu. Stvorili su nasljednu monarhiju, a prvi sultan koji se spominje je Ali Tur – beu.

Iz te monarhije povijest bilježi više sultana, a najpoznatiji je Azur – Kasan, koji je održavao diplomatske odnose s Venecijom. Pamti se njegov poklon, jedinstven veliki smaragd, koji je i dandanas čuvan u duždevoj riznici u Veneciji

Vodio je žestoke ratove s turskim sultanima. Bio je oženjen Katarinom – Despom Komnen, kćerkom bizantskog cara, koja je bila četvrta princeza bizantskog imperatora, udata na dvor Akynlu u grad Čang.

Kako je sultan Salem Javaz pokorio zemlje Akynlu i pripojio ih svom carstvu, prognao je cijelu kraljevsku obitelj u istočnu Mezopotamiju. Ali, u prijateljstvu dade posljednjem vladaru Istendar-beu svoju kćer za ženu.

Njegov sin Ali Osman – han, bio je poslan u Bosnu kao vojni zapovjednik, a neki kroničari i putopisci misle i namjesnik. U sebi je pomiješao krv, u to vrijeme najmoćnijih dinastija Bizanta, i nekoliko arapskih, s kojima su se ženili i orodili.

Nastanio se u istočnoj Bosni, oko izvora plahe Sutjeske, gdje je dao sagrađiti prvi odžak Čang, nazvan po gradu iz kojeg su mu preci prognani. Početni izvorni naziv Akynlu iz prezimena polako je izostavljan. Odžak mu je bio utvrđeni dvorac s kamenom kulom, koji mu je služio isključivo za stanovanje (*curia mobilitaris*).

Ali Osman – han je u svome grbu kao simbol imao devet jabuka. Svaka od njih je predstavljala jednu od vladalačkih obitelji njegovih predaka. Na nekim novim podignutim odžacima iz nepoznatih razloga bili su grbovi na kojima su različiti brojevi jabuka. Begovi iz istočne Hercegovine imali su tri jabuke u svom grbu.

Hasan-paša je bio jedan od njegovih sinova, školovan, uspješan i strog vojnik. Sve postavljene vojne osvajачke zadatke obavljao je uspješno i nemilosrdno. Po koju cijenu i koliko žrtava treba pitati njegovu sablju, i koliko je puta sablju tuđom krvlju napojio.

U blizini takvog čovjeka, osvajača i ratnika, nigdje toliko smrti, koliko njegovog napora da autentično živi. On smrt ne odgađa, naglašava njezinu blizinu i čini je životnom. Raspolagao je životima drugih koji se često moraju plaćati smrću, u težnji uspostavljanja unutarnjeg naučenog reda koji bi bio u skladu s logikom vanjskih događaja.

Konačan u nemogućnosti da transcendirira i prijeđe prag ukletosti svog biološkog bića, beskonačan u revnosti da ostvari apsolutni red stvari, i da mu vojna doktrina bude regulator životnih principa. Je li znao kako doktrina nije nikada idealna niti savršena, nije svjetlost vjere koja je čovjeku tako ljudski potrebna i vjerna. Ili je pak upućen na samog sebe, svoje konačne moći, a najviši smisao mu se javlja u liku osvajačke uništavajuće sile protu ljudskog principa.

Prizivajući i održavajući u sebi po svaku cijenu neki osvajački i vojni red, istovremeno je prizivao i smrt, jer je znao i osjećao da će ga kad se najmanje nada sigurno stići. Bio je zazidan u utvrdu vojne doktrine i osamu svoje metafizičke misli. Osjećao je i mirisao smrt kao nastavak života, jer je intenzivno živio. Nagrada će mu biti strah i prezir pokorenih.

Paša je bio siguran i nemilosrdan u svojoj čahuri u kojoj je bio svoj gospodar. Međutim, čim bi Božja svjetlost nepovratno prodrila i zaronila u pukotinu čahure, koja će morati na kraju i nestati, on bi zatečen provirivao kroz pukotinu te svoje utvrde i osjećao je neke čudne promjene u sebi, kako i sam u čahuri počinje nestajati. Osjećao je da je to nešto što prodire u čahuru veće i jače od njega.

Bio je zbunjen tim više što je upoznao dio bosanskog vilajeta i bosansku dušu. Začuden kako mu ti ljudi u Bosni već pri prvim susretima (ako s njima nije razgovarao preko sablje i nišana), postaju sve više bliski. Već bi zaborav-

ljao impresije prvog susreta i kontakta i odjednom mu je izgledalo kako ih oduvijek pozna, i da je vazda s njima. Hvatala ga je nelagoda od te nesvjesne bliskosti.

Počeo je osjećati fenomen Bosne i njenu sveukupnu tragičnost, i sve više mu je postajala tajna življenja. Prvi put je osjetio da se neki neobični strah počeo uvlačiti u zapis utisnut na njegovoj sablji koju je u Stambolu carski kovač majstor Ferhat iskovao po zapovijedi, i u nju utisnuo krsnu poruku, kao hamajliju, koju će nositi kao žig na sebi, sve dok bude činila ljudima zlo. Kad se u bitkama istroši i ostari, biti će joj velika sreća ako je neki novi nepoznati kovač pretopi i iskuje u novu sablju, kako ne bi sramno završila u hrđi na otpadu sablji u nekoj tuđoj pokorenoj i nepoznatoj zemlji. Koju tajnu i poruku taj zapis krije?

U molitvi bi se skrušeno i pobožno okretao istoku, tamo gdje sunce i njegova vjera izlazi i zrači. Uranjajući u tu svjetlost vjere kao u čarobni svijet poistovjećivao se s tim. Bio je i sam u svojoj vjeri svjetlo u suncu. Kako se sunce i molitva na njegovo iznenađenje sve više u njemu rasplamsavala, zaboravljao je sve oko sebe i padao u čudno divljenje, u agoniju neke nepoznate i neopipljive materije sreće. Tako zatečen u molitvi otkrivao je da postoji ljudska sreća. Ako već postoji, što je to? Je li to materija? Žena? Glas i plač rođenog djeteta, dok ćapće na materinoj sisi? Je li to zavičaj i osmjech majke ili ćurlik besmrtnog djetinjstva?

Te krhke iluzije bi se odmah razbijale kad bi mu pogled pao na sjajnu sablju koja je zloslutno ležala pored sedžade, malog saga, s finim utkanim ornamentima arabeske, na kojoj je klečao dok se molio Bogu. Šutjela je i režala, prijetila od dosade kao nemilosrdni čuvar njega, zla, njegove doktrine i čekala konačnu zapovijed. Šaputala je: / Misao može biti tvoja, a čin je svačiji, pa i moj.../ Paša je u ime te doktrine i nestrpljive sablje proganjao i kažnjavao ljude uspješno i nemilosrdno, a njegove grijehе su zapisivali anđeli.

Onda je iz te svjetlosti i ekstaze slijedio pad. Kako se ta svjetlost sve više dizala, divljenje je slabilo, a molitva je postajala sve tiša dok nije postala bezglasna. Odjednom je shvatio kako se nalazi u ukletoj zemlji tamnog bosanskog vilajeta. Slutnja bi se počela uvlačiti u oko koje je vrištalo od prezira koji osvajač pravi i ostavlja za sobom, a ljudi bi nahrupili u njega, onog metafizičkog Hasan-pašu, da bi i sam počeo uranjati s njima zajedno u vlastitog sebe. Prostor oko odžaka bi odjednom izgubio svoju prozračnost i ljepotu, kao neka svilenkasta tama koja u sred dana prekriva cijeli predjel.

Od ostatka onog jutarnjeg izranjanja sjajne svjetlosti sa istoka i iskrene molitve Bogu, počinjao bi, ili pokušavao graditi nešto novo u sebi, ono što ga nije vojna doktrina na akademiji naučila. Kao da je htio od svega tog što se počelo klimati i urušavati, sagraditi svoj, njemu nepoznati novi dom koji sanja, i vratiti se u besmrtno djetinjstvo i izbrisati prošlost koja u njemu tinja kao vulkan koji hoće eruptirati, i to sve izbaciti iz sebe na svjetlost dana kao kajanje i grijeh.

Paša je mislio o onome putu kroz koji je protutnjao, i o onome što je kroz njega na tom putu protutnjalo. Između te dvije misli iskače treća, smirena i racionalna, koja ga podsjeća da mu je život do sada bio ipak samo ravan, a ako je i bilo nekakvih neravnina one su popunjavane žrtvama i lokvama krvi. Uvijek je bio u podsvijesti uz Stambol, a sve više daleko i dalje od njega i njegovog sjaja. Živio je kao ratnik nomad, ratujući po nepoznatim zemljama. Prisegu i zavjet koji je dao značila je da neće imati svoj privatni život.

U dosluhu sa svojim probuđenim duhom javljala mu se staklasta svjetlost, a razbijeni kristali su, sudbine onih koje je pokorio, unizio ili smrću kaznio. Njegovo privođenje stvarnom životu nadiralo je u njemu kao poplava izvana koja se uzdiže do grla, i požar ognja koji ga prži iznutra, što je u njemu izazivalo vrtoglavicu duše, pomutnju koja za dugo ne može računati na mir i izvjesnost.

Iz te vrtoglavice duše, poplave i vatre, izronio bi skoro bez daha, kao da je iskočio iz samoga sebe, gledajući se s nevjericom: kakav je to on, onaj drugi Hasan-paša, onaj ratnik i silnik u zrcalu svoje sablje, kao fatuma i sudbine.

U njegovu dušu se uselila predrasuda i postao je ovisnik o njoj. Kad je usvojio predrasude kao način življenja i djelovanja, dozvolio je da ga kao zli duhovi omame. Nije niti osjetio da mu je postala protezom njegove podvojene ličnosti. Tako je postajao i sam živa predrasuda u odnosu na okolinu.

Zašto se osveta u njegovoj glavi i misli pridružila sablji u njegovoj ruci? Zbog toga protivnike nije volio ranjavati. Bilo bi to poniženje za njega i njegovu sablju, njegovog nesretnog protivnika koji mu je bio to, samo zato što je bio nešto drugo, i što je imao svoje ognjište i domovinu koju je volio. Zato ih je nemilosrdno tamanio i sjekao dok u njima ne bi i tragove života sasjekao.

Predavač iz ratnih vještina sabljom, na vojnoj akademiji mu je bio Kurd, Abu-Sabit, poznati junak zaslužan za širenje Turskog Carstva. Učio je kadete kako u bitkama preživjeti, ali isto tako kako časno vojnički umrijeti. Hoće li otići u pakao ili doživjeti slavu, ovisi od vojnika samog i njegove propisane u većini slučajeva zle vojničke sudbine.

Bio je bez jednog oka. Kad je u jednom ljutom okršaju sve oko sebe posjekao, prišao je jednom ranjeniku koji je ležao u krvi s teškim ranama bez oružja. Ranjenik je ga je znakom pozvao da mu se prigine, kako bi mu nešto na samrti rekao, prije no što mu iz unakaženog tijela nesretna duša ne odleprša na nebo.

Što može ranjeni vojnik na samrti reći onome koji mu je te rane i napravio? Je li možda tražio oprostaj, što nije tamnoput kao on, pa zbog toga je u rođenoj zemlji kažnjen, ili je možda htio reći silniku da je iza njega ostala žena i četvoro djece koja sad iz njegovih smrtnih rana plaču kao siročad.

Abu-Sabit je kao pobjednik slavodobitno zadjenuo sablju s krvavim balčakom o remen i nadnio se nad nesretnika da čuje što mu to želi reći u svojoj nemoći njegov poraženi protivnik i čovjek kojem niti ime nije znao. Kad mu je prinio glavu blizu, ovaj ga je očajnički ubo prstom u oko koje je odmah iscurilo na njegova krvava prsa. Još samo tren, živo oko je drhturilo, gubeći

životnu svjetlost u smrtnoj rani poraženog. U oko ratnika se polako useljavala tama. Isto ono oko koje je pri svakom bljesku sablje sijevalo i vrištalo od osvete kao putokaz na žrtve.

Pobješnjeli pobjednik je kriknuo kao ranjena zvijer, kiklop sa sabljom, i počeo sjeći nesretnika sve dok ga nije usitnio na komade, a onda počeo i druge već mrtve sjeći urlajući i kažnjavajući sebe što ranjenika nije odmah dokrajčio.

Poslije toga zavukao se u obližnji šumarak i počeo plakati. Nije niti znao da može plakati. Sramio se sebe, postao je unakaženi i žigosani junak, prva sultanova sablja u jurišu. Postao je kiklop, Abu-Sabit iz Kurdistana. Iz preostalog oka tekle su suze, jedna drugu je pretjecala, slijevale se niz obraz u bradu i kapale na krvavu sablju. Iz duplje iskopanog oka tekle su krvave suze, kao crveni praporčići. U okrvavljene dlanove uronio je lice i jecao. Ako ga Bog nije mogao kazniti sabljom, kaznio ga je suzama koje nije stigao zaustaviti. Njegov konj alat, koji je poslušno stajao uz njega kopitom je udarao u suho lišće i rzao začuđen, gledajući svog junaka u jadnom stanju.

Od tada kod njega u bitkama ranjenici više nisu postojali. Na njegovoj bojišnici poslije bljeska njegove sablje nije se smjelo ništa micati, moralo je biti sve čisto od života. Tu je priču svoga učitelja Hasan-paša je dobro zapamtio.

Pašinu vrtoglavicu duše je prekinuo zapovjednik straže. U dvorištu odžaka je stajao umorni tamnoputi konjanik. Konj znojnih sapi i leđa otresao je glavom i rzao, umoran od nemilosrdnog bičevanja kojim ga je glasnik tjerao. Nosio je iz Stambola ružnu vijest. Dubrovnik se žalio kako mu odmetnici s tromede pljačkaju karavane i haraće po Hercegovini. Kad je Hasan-paša pročitao zapovijed u očima mu se javi čudan i opasan bljesak, nosnice mu se blago zarumeniše i raširiše. Uzdignutih obrva prijeteći je klimao glavom. Gornjemoravčane, Daboviće i Petroviće mora otići smiriti, a to u njegovom rječniku znači kazniti. Osilili su se i pljačkaju po Turskom Carstvu. Oprezno je poslao izvidnicu kako bi mu pripremila teren za krvave pregovore.

Bio je već naoružan onim što je u njemu naučeno i prirodno usađeno. U jednoj ruci je držao sablju a u glavi je oživjela predrasuda. Višestruko vojno nadmoćan i prestrašen promjenama u sebi, otišao je s vojskom i obavio svoje. Da nepokorne upokori, i ponovo zavede carski red. Što je trebalo zapaliti brzo je izgorjelo, što je trebalo rušiti, bilo je ruševina. A kao kazna za neposlušne, posjekao je sve što je stigao.

Posebno je kaznio povremenog hajduka Šutu, koji je bio dvostruki doušnik. Dao mu je odrezati jezik i odsjeći ruke do lakata: „Ne možeš na dva stolca sjediti i biti izdajnik na obje strane...”, presudio je paša.

Tako je Hasan-paša opet pokazao svoju ćud. Okrutan, živahan i neobično snažan u svom zanosu, pun ratničkog temperamenta, žestoke i opake ćudi. Sangvinik s rukom na balčaku sablje u vojničkoj odori i maniri.

Dok se u šatoru odmarao od počinjenog zla, straža mu javi da su priveli nekog svećenika. Na tu vijest pašino lice se opet smračilo i dobi onaj njegov ciničan izgled koji pretpostavlja kaznu. Ispred šatora ga je čekao zarobljeni i

vezani pop. Oko pasa na vojničkom remenu visjela mu je kratka sablja. Je li to njegovo oružje, ili su mu to podmetnuli opasni janjičari koji su s njim zbijali šale sve do trenutka kad je paša izišao iz šatora?

S rumenim licem obraslim u prosijedu zapuštenu bradu, koja mu je padala na prsa izgledao je odlučan i spreman na žrtvu. Paša ga je netremice malo odmjeravao kao da nije očekivao takvoga zarobljenika.

– Odvežite ga, zar ne vidite da je to Božji čovjek koji propovijeda svoju vjeru.

Popu oduzeše oružje i oslobodiše ga konopa kojim je bio vezan. Sad tako razoružan, bez sablje, razvezan i oslobođen, kao da se u svojoj nemoći očekujući pašinu presudu, samo naizgled malo smirio i pribrao. U kutovima rumenih usana vidjeli su se tragovi pjene.

– Dajte mu vode, naš je svećenik žedan – cupkao je paša na vrhovima čizama.

Nesretni pop je grcajući žedno pio iz pehara, da mu se voda slijevala niz bradu, na krst koji je visio, kao da je svoj božanski bljesak htio skriti u prosijedoj bradi, od turskih pogleda.

– Koje vas dobro nosi, svećeniče, k meni? Zašto su vas priveli?

Pop obrisa usta rukavom mantije i iznenađen gostoprimstvom, zagleda se u krst pa u pašu.

– Uvaženi Hasan-pašo, ja sam pravoslavni pop Petronije. Vaši janjičari su mi pobili i posjekli pola parohije vjernika. Čime su to moji vjernici zaslužili?

– Znete vi dobro, pope, što su zaslužili! Naš doušnik Jokan nam je sve jasno i točno javio, tko i gdje pljačka karavane iz Dubrovnika, kako dočekuje naše izvidnice i nemilosrdno ih kažnjava. Sultan je vladar i on vlada Turskim Carstvom, u kojem mora biti poštivan zakon i red. A vaši vjernici i dalje krše propisani zakon i red i pljačkaju narod, dubrovačke karavane i uzimaju ono što nije njihovo. Znete vi dobro da je Dubrovnik i trgovina s njim pod zaštitom Stambola, kao što je i vaša pravoslavna crkva pod našom zaštitom, kao nagrada vazalima koji su se priklonili našem redu i zakonu.

– Jeste, to je istina da je naša crkva pod zaštitom, ali kažnjavate i ubijate nevine i poštene vjernike. Čim se janjičari i martolozi pojave, ljudi strahuju za živu glavu i imovinu.

– Oko toga tko je kriv nema rasprave niti će je biti. Za svako učinjeno zlo i kršenje zakona bit ćete svi kolektivno kažnjavani, a vi tražite krivce među sobom. Zašto vi nosite sablju, jeste li i vi možda učestvovali u tim neredima i zlodjelima?

– Bogami moga jesam! Kad već vjera ne pomaže onda je tako, ako bude prilike opet ću to učiniti, ovaj zulum se ne može izdržati. Branio sam i branim svoju crkvu kao pravovjernik. Okrvavio sam ruke braneći svoju vjeru, i nije mi žao. Vi dolazite u Trebinje, na naše guvno da ga uništite, i mi ga branimo, Bog će mi to sigurno oprostiti. Ubij me silni Hasan-pašo u mojoj vjeri, moj život počinje u smrti mojoj. Uvjereni budite, svi su osvajači sa sabljom u

ruci slijepi kod otvorenih očiju, i sigurno će završiti u mraku, tako mi Bog pomogao.

– Vi kažete pope kako branite svoje guvno u Trebinju. Otkad je to vaše guvno?

– E, moj Hasan-pašo, morate znati jedno, a to je, da je to naše još od pam-tivijeka!

– E, neće biti tako moj pope Petronije. U našim školama i vojnim katedra-ma se uči i proučava sve o zemljama, narodima i područjima koje se planira osvojiti i pokoriti. Tako sam naučio kako je to povijesna katolička biskupija sa sjedištem u Trebinju. Uroš I. Nemanjić protjerao je katoličkog biskupa iz Tre-binja 1253. koji je pobjegao na otočić Mrkan kraj Cavtata – pomalo likujući održao je paša lekciju iz povijesti svom sugovorniku.

– Zašto je onda Tursko Carstvo zasjelo u ove krajeve? Nije ni to vaše?

– Jeste pope, točno je to da nije naše, ali naše će biti dok smo mi tu i dok je Turskog Carstva. I poslije nas će netko doći, a to je dokaz da je zemlja Božja, a tek poslije onoga koliko je tko osvoji i za koliko dugo vremena..

Paša je očito već donio odluku i presudu za popa, pa pomalo cinički dosad-no provocirajući ga postavi mu neuobičajeno pitanje.

– Je li vi pope vjerujete u Boga?

Ovaj očito iznenađen i uvrijeđen pitanjem malo se strese i ustuknu. Pogledi dugačku bradu u kojoj se ljeskao krst. Polako ga izdiže kao obranu i dokaz. Prvi put od kako se zaredio, da njega Petroniju, popa pravoslavnog, netko pita da li vjeruje u Boga?

– Ja sam školovani svjetovni svećenik. Treće sam koljeno iz porodice paroha, i moje pravoslavlje mi je iznad svega. Ja sam pravovjeran u Trojstvu, Kristu, Bogorodici i bogoštovlju.

– I pored te vaše silne vjere u Boga i bogoštovlja, ipak ste se ogriješili kao čovjek koji propovijeda pravovjerje. Stavili ste se na stranu pobunjenika i pljač-kaša. Zbog toga morate biti kažnjeni. No, mislio sam vas još nešto pitati, ob-zirom da ste duboko ogrezli u obranu svoje vjere: Kad bi ste se sreli s Bogom, što biste ga prvo pitali?... Ne brini se pope, ubrzo ćete imati priliku pitati ga izravno – kao da je to paša rekao sebi u njedra.

Nesretni pop nije znao da je u pašinoj glavi odluka o njegovom susretu s Bogom već donesena. Paša je dao znak da ga vode. Uskoro je na guvnu ispred crkve bila na kolac nabijena odrubljena glava popa Petronija. Još je niz bradu na kamen kapala krv. Začudene oči svećenika gledale su svoju oštećenu crkvu s koje je dolazio izbeumljeni cik zvona. Netko je u tornju na zvoniku oglašavao i javljao Bogu da su Turci krvavo zasjeli u njihovu zemlju. Malo zatim sa zvonika čuo se krik i jauk nesretnog zvonara. Zvono se sve više stišavalo kao da je željelo i samo umrijeti. Poslije zvonarevog jauka opet je nastao muk u tamnom bosanskom vilajetu.

Ujutro je na glogovom kolcu, zakucan čavlom za potkivanje konja, na pa-piru osvanuo zapis. Na njemu je bosančicom bilo zapisano: „Ova glava nebu

uzdignuta, što počiva na glogovom kolcu, čuvati će vašu crkvu na zemlji, dokle god budete Sultanu pokorni.”

Po kaligrafskim potezima i serifu slova, mogao je to biti vojni turski pisar i kaligraf koji je uredno i kronološki zapisivao sve ono što je Hasan-paša napravio, izgradio, srušio i u korijenu sve što je kršćansko zatro.

Bilo je podne. Paša se pranjem hladnom vodom mirno pripremao za molitvu u kojoj će se predati Bogu. Međutim uz silne duhovne napore nije mu se nikako uspijevalo predati niti molitvi, niti samom Bogu, nešto se u njemu slamalo, kao pobuna duše u tijelu. Nezadovoljan što su ga događaji i zapovijedi koje je izrekao izvukli iz njegovih snova i slatke vrtoglavice duše, još napregnut zbog odluke o strašnom kažnjavanju popa Petronija, odlučio je svratiti u bratstvo Lašića, koje je veoma cijenio, kako bi se malo okrijepio razgovorom. To je bratstvo kao zajednica utemeljeno zajedničkim pretkom, povezano sviješću, zajedništvom i što je vrlo važno, pradjedovskim obilježnim teritorijem.

Tom zajednicom upravljao je kao plemenski starješina stari Dobrota. Umjeren i razuman gorštak, koji je volio praviti i držati red u svojoj zajednici. Imao je sedam sinova i jednu kćer, koju je neobično volio i čuvao kao kap vode na dlanu. Često se zabrinut pitao, gledajući je tako lijepu i bezbrižnu, što će s njom biti? Hoće li moći utjecati na slijed i ishod događaja.

Dobrota nije niti sanjao da je Milijani, njegovoj jedinici, sudbina zapisana onoga trena, kad je paša s pratnjom ujahao u dvorište i sjahao s konja. Većina junaka i ratnika na konju izgledaju uzvišeni i gordi, međutim kad sjašu, odjednom postanu mali i obični ljudi, nesigurni na nogama koje malo koriste. Ovaj put tako nije bilo, Hasan-paša je bio visok, stasit i uspravan, malo aristokratski ukočen i gord, vjerojatno što je nosio gene predaka i vladara s Pamirske visoravni.

Bio je dovoljan jedan pogled i u njemu se nešto ljudski potreslo, što do ovog trenutka nije osjećao. Dozvolio je da ga obuzme stari ljudski grijeh, grijeh ljubavi. Prvi put zanjela ga je žena. Dugo je iza sebe ostavljao grijehe kazne i smrti. Sad se oko njega iznenada počeo širiti zanosni grijeh miloduha i bjeline ženskih bedara. Osjetio je očaravajuću snagu pupanja ženskih grudi, koje su stisnute u vezenom jeleku, i htjele bi van, kako bi u milovanju procvjetale i osjetile grijeh strasti.

Paša je odlučio u ovom tamnom vilajetu ubrati plameni cvijet i na njegovom mirisu grijati svoju otvrdnutu dušu. Osjećao je pobunu tijela koja je bila samo trenutna slabost. Ratnik je pokušavao ukrotiti samoga sebe. Sve je više uranjao i gubio se u slatkoj vrtoglavici duše.

Sad kad mu je oko vrisnulo na ljepotu i mladost, s njegovim principima i predrasudama bilo je gotovo. Nešto mora učiniti, milom ili silom. Ratnik, i osvajač je odlučio: osvojiti, pokoriti ili otetu slatku utvrdu od ljubavi, pregovorima ili sabljom. Pregovori su bili malo zapeli, ali izbora nije bilo. Dobrota, starješina bratstva, blagoslovio je svoju mezimicu Milijanu, nije imao izbora.

Na oštrici pašine sablje, kao osuđenica i prodana nevjesta, drhturila je mladost i ljubav koja se u suzama nevinosti moli Bogu i čeka konačnu presudu. Što to sad čeka lijepu Milijanu? Što sve Dobrota u amanet ostavlja svom bratstvu i djeci? Hoće li ta ljubav imati žrtve?

– Drago mi je, uzvišeni Hasan-pašo, što ukazuješ povjerenje i čast mom rodu i koljenu Lašića, lakše će nam biti obojici, pomoći ću što i koliko mogu.

Dobrotu nije trebalo savijati i lomiti, nekim čudom sam se savio i slomio. Je li od nemoći, straha, ili pašinog oka iz čije je tame sijevao prijeteći pogled.

– Ne zaboravi, starješino Dobrota, da smo mi svi u istom loncu i od istog praha. I cijeli svijet je samo otopina svijeta, i svako pleme je otopina plemena. Ali, moraš znati jedno! Ne tražim, niti trebam pomoć, nije mi potrebna. Mogu ti samo preporučiti da poštujemo jedni druge, pod jednim uvjetom: moraš se pokoravati i poštivati predstavnika Turskog Carstva, a to sam kako vidiš trenutno ja.

Malo oštro mu dade do znanja zaljubljeni paša kakvi će odnosi biti između bratstva i njega. Poslije ovog događaja Dobrota je s obitelji mogao samo pogledom ispratiti svoju kćer kako s turskom vojskom zamiče u šumu.

Majka Joka, stasita žena, stajala je po strani u tradicionalnoj narodnoj nošnji, umotana i podbrađena maramom. Nudila je samo profil lica koje je bilo blijedo i kameno, izgledala je kao živa bista. Grizla je usne i gužvala rubac u ruci, a oči su joj se punile suzama koje iz ponosa i silne ljubavi za otetim djetetom nisu tekle. Njen staklasti pogled nije više dopirao do tame šume, pokušavao se zaustaviti na Dobroti i sinovima koji su je bespomoćni i sami okruživali kao nemoćna straža.

U mislima je odgonetala riječi Hasan-paše: „da poštujemo jedni druge”. Možda ovo ipak nije danak u krvi, stidljivo i molećivo su joj iskakale misli. Je li bratstvo Lašića nagrađeno ili osramoćeno?

Paša je svoje snove izgubljene u silnim bitkama napokon dosanjao, počeo ih je snivati na javi. Osjećao je zahvalnost onima koji su ga poslali u ovaj tamni vilajet. Sanjao je utvrde koje treba još srušiti. Prvi put u svojoj vojničkoj karijeri počeo je osjećati gorčinu zbog silnih i u većini bitaka nepotrebnih žrtava. Iz svih tih već naučenih snova izranjao je lik i osmijeh čedne Milijane pune strasti, života i ljubavi. Za to je Bog i stvorio ženu, smješkao se u zanosu.

Nije trebao više tumarati po topografskim kartama, nepoznatim predjelima i bojišnicama tražeći svoje već naučene snove, od kojih bi se ujutro budio gorak i čemeran. Sad mu je san bio u srcu i duši, u njemu, pipao ga je, milovao, u strasti se gubio kao kakav dječak, i shvatio da je prvi put zavolio, sve više je otkrivao tajnu i dubinu te obične riječi. Sve više je postajao ljudsko biće. Božje biće satkano od tijela i duše, koje može voljeti i biti naučeno da voli.

Kako može biti lijep ovaj tamni vilajet i ova, u svoj svojoj ljepoti tragična i nesretna Bosna!

Poslan je ovdje da se pripremi za daljnja osvajanja, da protutnji kroz Bosnu, prebrodi zelenu Unu i široku Savu, pa sabljom u Hrvatsku. Da projaše kroz

njih kao kroz paučinastu mjesecinu. Ali tako nije bilo. Osjetio je da se u njemu nešto pokrenulo, neka nevidljiva radost za domom i životom. Na mitnici ljubavi je nepredviđeno zadržan i nije izdržao, stega kojom se okovao kao štitom pukla je, naglo se raspala. Bosna je ušla u njega, u uvježbano tijelo i dušu, uselila se u ratnika koji je bio zbunjen. Nije ga vojna doktrina i njegove predrasude učila i naučila kako se oduprijeti ljubavi i srcu, kako se oduprijeti ženi Milijani i njezinoj silnoj ljubavi, koju sad grli i ljubi, osjeća joj bilo kao svoju sudbinu.

Počinje li se to strašni paša i sultanov ratnik stidjeti svoje sablje ili se sablja koja mu još uvijek o čavlu bdije iznad glave počinje stidjeti njega? Je li ga Bog kojem se klanja kažnjava, nagrađuje ili opominje?

Još uvijek neodređen, u zagrljaju svoje Milijane tonuo je u paučinasti san. Plovio je jezerom ljubavi. Gledao je sunce kako svaki put zastane iznad njegovog čardaka dok trudna Milijana zalijeva cvijeće na vidikovcu.

Kao i uvijek kad je bilo prilike rano je ustajao i vježbao. Naučeno tijelo je mehanički tražilo da se ponavlja ono što svaki vojnik mora naučiti i imati, tjelesnu sposobnost u svakom trenutku.

U rano jutro je sjedio na vidikovcu i gledao svoju sablju. Kratko ju je milovao pogledom, a potom je svoju miljenicu stavio u krilo preko koljena i modrom čohom nježno je počeo gladiti i nježno milovati, kako bi u njoj probudio sjaj, i nehotice se zaustavljao na zapisu. Je li ga je to sablja opominjala za nešto što čini, što ona do sad to nije vidjela? Je li se možda paša kolebao, nije valjda počeo prizivati svoja prošle krvave bitke, krike posjećenih, i svoje nedoživljeno djetinjstvo?

Nešto se u njemu iznenada slomi kad je jagodicom kažiprsta pogladio natpis s unutarnje strane sablje. Iznenada, kao ugroženi tigar skoči na noge i zauze borilački napadački stav i zamahnu sabljom. Zvuk kroz bosanski predjel fijuknu i zacvili, kao da mu na rumenom horizontu napravi ružnu ranu. Krećući se oprezno naprijed, to ponovi još nekoliko puta. U očima mu se javi onaj tamni pogled u kojem ima mjesta samo za mrak i tamu, nosnice mu se raširiše i zarumeniše.

Koga to sad paša napada? i tko mu je taj nevidljivi protivnik? Kako i kamo da ispali taj moćni unutarnji naboj koji je tinjao i slobodno plutao u njemu? Postojalo je u njemu neko žarište čudnog nagona koji nije razumio, a budio je ružna sjećanja. Taj spor koji je vodio sam sa sobom nagovarao ga je da pomisli kako je „malo biti samo Ja”. To što je u njemu ukorijenjeno, teško će se iščupati i pretvoriti u ploveći oblak ili san, kako bi napravio slobodan prostor za nešto novo, plemenitije i nedoživljeno. Taj tvrdokorni oklop paše kojim se štiti, ne može nitko oljuštiti, osim njega samog.

Gledajući u svjetlucavi vrh uzdignute sablje, polako je spuštao pogled i sablju. U tom trenu spazi Milijanu kako ga u čudu i prestravljeno gleda. S dvije ruke, raširenim prstima, kao da ga je štitila od sablje, pridržavala je narasli trbuh u čijoj je tami i sigurnosti raslo njihovo dijete. Paša je iznenađen pogledao Milijanu pa sablju, i tako zatečen u borilačkom pokretu i pozi, visoko na vidi-

kovcu čardaka izgledao je još samo za tren opasno. Odjednom ga je nešto bez dodira slomilo, počeo se osjećati postuđen. U tamu oka mu nahrupi svjetlost i osmijeh Milijane, a uzdignuta sablja u ruci se polako počne spuštati. Ruka sa uzdignutom sabljom konačno klonu. Da li se to spomenik vojne doktrine i predrasuda počinje rušiti? Ovaj put je ljubav nadjačala sablju.

Nije se valjda još uvijek određivao i kolebalo između ljubavi žene i dječjeg plača, i svog starog druga kojoj već i previše dugo vjeruje i koja ga diskretno na nešto zajedničko opominje. Mora se odlučiti kome vjerovati. Znao je da je jedna navika, odvikavanje stotinu muka, mora pobijediti sebe.

Otišao je u hamam, kupanjem da se smiri, i vodom sa sebe spere sve dileme i neugode. Te nevidljive boli su ga omotavale i stiskale kao luđačka košulja. Osjećao ja da nešto nevidljivo gmiže i mili iz njega kroz usta i nosnice, nešto što je nosio u sebi a da za to nije niti znao. Kako ga je topla i mirisna voda sve više milovala, u njemu se javljao neki čudan bol, kao da je u njemu to nešto što je živo željelo da umre. Njegovu patnju nije čula Milijana, čekala ga je s osmijehom puna ljubavi. U svojoj mladosti nije stigla upoznati ljudsku patnju, nije znala kako se paša tresao i bezglasno vrištao. To je bilo u njemu kao njegova pokora prošlosti i duša mu je skoro oglušila od te jeke u njemu.

Tako svježeg i mirisnog, dočekala ga je u zagrljaj. Nije znala, niti je mogla znati za sve vatre koje se pale u njemu. Kad su na divan sjeli stavio joj je glavu na trbuh, a ona mu je primila ruku i počela je pomicati za nevidljivim pokretom djeteta koje je oživjelo i raste samo za njih dvoje, za svoje stvoritelje. Plakali su oboje. Milijana mu možda nije vidjela suze kako se polako bez žurbe slijevaju kroz prosijedu uređenu bradu. Koliko su teške i iskrene pašine suze? Hoće li to Milijana ikad saznati?

Tada je paša dao obećanje svojoj ženi i djetetu, koje će se roditi, kako će se povući, odložiti će sablju i mirno živjeti stvarajući obitelj. Sultan će ga valjda razumjeti i poštedjeti novih bitaka i osvajanja.

Sutradan dok su sjedili na vidikovcu čardaka i pili čaj, zabavljao ih je njegov osobni pjevač i svirač Kemal, koji je svirao saz. Uz zanosne zvuke koji su se iz žica prepletali i stvarali čudnu tužnu melodiju sevdalinke, pjevao je pjesmu „Fatma”. Kad je pjevao refren /ode dragi da donese žute dunje iz Stambola/, pred portom se na znojnom i umornom konju koji je rzao, zaustavi sultanov glasnik, tamnopusi Tatar.

Kad ga privedoše pred pašu, ovaj mu uruči poruku, ili zapovijed. Što je to, niti sam paša nije znao. Pokretom ruke stražu i glasnike otpusti i odšeta do same ograde vidikovca i sa strahom otpečati i pročita sultanovu poruku. Poruku je ponovno uredno u svitak smotao i počeo s njim udarati lagano po otvorenom dlanu, kao da udara oštricom sablje. Cupkao je na vrhovima žutih čizama. Zgledao se u beskrajne bosanske šume, u tu ljepotu nesretne zemlje koju je došao pokoriti. Kako pokoriti sebe?

Milijana ga je odjednom kao skamenjena prestravljena pogledala i shvatila da nešto nije dobro, kao da je slutila zlu vijest. Prišla mu je i stala ispred njega,

gledali su se netremice. Tko će prvi odapeti riječ koja će sigurno kao strijela pogoditi u najbolnije mjesto. Paša je nježno zagrlio svoju Milijanu i u trenu počeo kliziti prema dolje dok nije pao na koljena. Da li to paša prvi i posljednji put u životu pred nekim kleči? Stavio joj je glavu na trbuh i rukama joj je obgrlio struk. Nije znao je li govori djetetu u trbuhu ili njegovoj majci koja je stajala kao obiteljski spomenik koji je predosjećao da bi se mogao srušiti. Pašine riječi bile su neodređene i iznenađujuće.

– Vratit ću se, ljubavi moja, obećavam! Vratit ću se...

Milijana ga gledajući u nebo i jato ptica selica koje su letjele na jug, oprezno i sa strahom upita:

– Gdje ćeš se dragi vratiti, kad nisi nikuda niti otišao. O kakvom ti to povratku govoriš? Je li taj tvoj povratak možda neki neslućeni i neminovni odlazak?

– Milijano draga, ljubavi moja, ja sam vojnik, dao sam prisegu i zavjetovao se. Postoje tri stvari: Bog, Sultan i Tursko Carstvo!, njima sam se zavjetovao. Bogu, da ću mu se moliti i klanjati kad god mogu, pet puta na dan, sultanu i Turskom Carstvu da ću do posljednjeg daha svog života sabljom i umom služiti na njihovu slavu.

– Što će biti s nama, sa mnom i djetetom, je si li o tome razmišljao?

– Dijete je moje, naše. Vas dvoje ste mi nešto najljepše i najbolje što mi se u životu dogodilo, o tome se moramo dogovoriti. Sultan je dao zapovijed, i ja je kao vojnik moram poštovati.

– A gdje trebaš ići?.

– U Antiohiju.

– Gdje je to, i što je to?.

– Antiohija je pobunjeni grad na Orontu, u nemirnoj i ratobornoj Siriji. Samo ti jedno mogu reći, evo dajem ti prisegu kako te neću ostaviti na cjedilu, tebe i dijete – šaputao je u Milijanin trbuh djetetu koje se micalo – naporno ti je, a još više opasno ići na put s mojom vojskom. Imamo dobre veze s Dubrovnikom, s njihovim konzulom koji je u Kraljevoj Sutjesci. Dogovorit ću se neka te brodom uz pratnju moje garde prevezu u Stambol.

Milijana ga nježno pridiže i zagleda mu se u oči. Ovaj put u njegovim očima nije bilo niti one iskričave svjetlosti, niti one duboke prijeteće tame koja je mirisala na zlo. Gledao ju je sivim pogledom u kojem su se nekontrolirano radale suze. Zagrlili su se čvrsto i kao okamenjeni stajali i šutjeli. Samo se dijete u trbuhu majke micalo i radovalo se što će ugledati svjetlo dana, i svojim prvim plačem najaviti svoj dolazak na ovaj surovi i nepravedni svijet.

Paša je prvi progovorio, kao da se želio opravdati za ono što možda nije niti učinio.

– Još danas ću poslati pratnju i glasnika, neka ti otac s braćom dođe kod nas u goste. Moram im pomoći, to sam im dužan, tvoji su, i mislim da ćemo se oko toga dogovoriti. Vremena su u Bosni teška, a dolaze još i teža. Ovaj komad Balkana je za Tursko Carstvo geostrateški vrlo važan, i moramo predvidjeti i preduhitriti moguće neprilike i nesreće koje će se vjerojatno dogoditi.

– O kakvim mogućim nesrećama govoriš?

– To nije tema za tebe, moramo brzo djelovati.

Kad je sutradan pred večer stigao stari Dobrota sa sinovima, dočekani su i počašćeni dostojno i iskreno. Milijana se dugo grčila s braćom i pokušavala im objasniti i pokazati koliko je sretna. Nisu niti pretpostavljali kakav ih razgovor čeka. Sjedili su u prostranoj dnevnoj sobi na sećiji, ispred koje se pušila mangala s ibricima za čaj i kavu. Osjećao se ugodni miris korijena anduza iz kojeg se blago lelujavao plavičasti dim.

Hasan paša je mirno pušio nargilu i oborene glave gledao u šare perzijskog ćilima, kao da je u njima tražio rješenje za svoju muku i Milijaninu obitelj. Svi su ga ponizno u iščekivanju gledali. Napokon je podignuo glavu i sve ih dobro promotrio kao da ih želi prebrojati i pogledom im sve reći.

– Prijatelji moji, dobro mi došli u moj odžak i ovaj čardak gdje vaša Milijana, a moja žena i ja, sretno i ugodno živimo, – tu je malo zastao i opet oborio pogled kao da traži neko opravdanje za ono što im želi reći – imao sam druge planove i namjere, međutim mora se ipak imati na umu jedno, da sam ja vojnik, Hasan-paša, visoki časnik i dostojanstvenik u službi Turskog Carstva.

Dobio sam ferman, pismenu zapovijed sultana, da se u najkraćem vremenu moram vratiti u Stambol, a zatim krenuti na izvršenje vojne zapovijedi, kako bi ugušio pobunu u jednom gradu u Siriji, – malo prijeteći podignuo je jednu obrvu, a u oku mu se opet javi ona zloslutna tama – dobro me slušajte, a ja vas molim da me i poslušate. Sigurno dobro znam kakve su ovlasti i zapovijedi jednoga paše u Bosni. Mene jedno vrijeme neće biti među vama i neću vas moći štiti izravno kao sad.

Doći će drugi čovjek od povjerenja Stambola, a to je Junuz-paša Oštri, i neće mu biti ništa teško da provede u djelo ono što mu je zapovjedbano. Iz naziva koji mu je podijeljen vidi se kakav je, njega se boje i Turci i neprijatelji i junaci.

Zato ti predlažem, starješino Dobrota, da dvojica od tvojih sinova pođu sa mnom i vojskom u Stambol. Tamo se trebaju poturčiti i prijeći na islam. Poslije određenog vremena, školovanja i izučavanja jezika svaki će dobiti svoj ferman, plemićki naslov bega. Dobit će odmah i svaki svoju tapiju, a to znači gruntovnu ispravu o vlasništvu zemlje i nekretnina. Ti će posjedi koje trebaju dobiti biti u Bosni na tromeđi s Crnom Gorom i Hercegovinom. Bit ćete blizu jedni drugih. Predlažem ti, neka to budu dvojica najmlađih, jer će se lakše prilagoditi i obrazovati, a imati će duže i uspješnije karijere.

U bratstvu Lašića nastao je muk. Vuk koji je bio najmlađi od braće, skoči na noge i skoro izbezumljen, bez dozvole za riječ, počne vikati.

– Znači tako! Trebamo se poturčiti i postati poturice. A to opet znači, da će nam se djeca i unuci rađati i vraćati u zavičaj pobjavljeni kao turska kopilad. Vama Hasan-pašo svaka čast, ali mene neće nitko obrezivati i siliti da se idem moliti Alahu u džamiju, ja sam kršćanin.

Paša je na to ostao miran i dostojanstven, jer je znao što to znači za nekoga koga se prisiljava da promijeni svoju vjeru. Znao je dobro što je to otpadnik i

konvertit. Biti kršćanin pa ostaviti svoju staru vjeru i uzeti novu okupatorsku je teško, mirno je nastavio.

– Postoje razne islamske sekte i redovi, veoma bliske kršćanima, ili poganima a to su na primjer „bektašije”, koje nisu tvrdi muslimani, ali to vam ne preporučam. To je dobro, mladiću, što si toliko ponosan na svoju kršćansku vjeru. Samo moraš znati nešto i povijesno, kako je i prije kršćanske vjere u ovim krajevima postojala neka druga vjera.

Prvima koji su se svoje politeističke religije odrekli nije bilo važno u kojoj će ih vjeri netko okupirati i ugnjetavati, tražili su svoj ekonomski i društveni status. Danas imaju svoju povijest, ali nemaju svoju vjeru.

Postoji nalog Pape iz 1291. godine provincijalu Sklavoniae (Hrvatska), da se u Bosnu pošalju emisari franjevci, radi iskorjenjivanja krivovjerja i poganstva. Prvi je emisar bio Jakov Markijski.

Kad se krene u osvajanje jedne zemlje prvo se o njoj prouči sve što se može proučiti, to se nauči i služi kao putokaz. Ja vam ne nudim ropstvo, nudim vam kao obitelji moje žene jedinu moguću zaštitu, i bit će vam sigurno bolje. Znam da će druga bratstva na vas graknuti, ali ne zaboravite jedno: Tursko Carstvo će još dugo potrajati, sviju nas će nadživjeti. Svi koji budu uz Sultana i Stambol imat će pravo koje će im garantirati da će lakše i bolje živjeti. Djeca će im se moći obrazovati, školovati i napredovati.

Lice Dobrote se smrači, skupi obrve i ošinu pogledom najmlađeg sina.

– Uvaženi Hasan-pašo, dozvoli da Vuk i ja izađemo malo van, na vidikovac.

Paša mu ljubazno pokaže pokretom ruke na čijem je prstu bljeskao zlatni, smaragdnom ukrašeni prsten da može. Otac i sin vani se nisu dugo zadržali. Što se na vidikovcu dogodilo, i što je sve rečeno, to su samo njih dvojica znali. Ne zna se je li govorio starješina bratstva najmlađem i nepokornom članu bratstva, ili je govorio prestrašeni otac buntovnom sinu. Uglavnom kad su se vratili pred pašu, mladi i ratoborni Vuk je bio smekšan. Uz njega se dragovoljno javio i brat mu Milo, koji je od njega bio stariji samo godinu dana.

Ovoj dvojici braće koji će prijeći na islam i poturčiti se, otac stavlja nezasluzeni teret i moguću slavu na dušu, ali i zlo koje će napraviti za Tursko Carstvo, a prezir i mržnju ostalim bratstvima i kršćanima.

– Za dva dana kreće se na put. Milijanu će vojska odvesti i dopratiti u Dubrovnik, u pratnji će biti i dubrovački konzul. U luci će biti brod s dubrovačkim kapetanom i njegovom izabranom posadom. A Milo i Vuk s glavninom vojske idu sa mnom preko Sjenice, Kosova polja do Drinopolja, pa na Bosfor.

Dok su još Hasan-pašine jedinice s Vukom i Milom tutnjale preko Kosova prema Skoplju, neka nezadovoljna bratstva i plemena su na tromeđi pokrenuli istragu protiv poturica na tom prostoru.

Teško i neoprostivo su zamjerali starješini Dobroti i njegovom bratstvu što je ostalim plemenima i bratstvima, zakletim borcima protiv Turaka, ostavio u amanet kao vatreni zalog jednu veliku sramotu. U početku su to bili samo

neformalni i neartikulirani pregovori i prepirke, s malo riječi i rukama na balčaku sablje, kako bi se sve to ubrzo u kratkom vremenu pretvorilo u otvoreni sukob. Sami izazivači su bili neki Gornjomoravčani, Drobnjaci i Petrovići, i još neka druga ratoborna bratstva.

U tom žestokom obračunu Dobrota je izgubio dva sina, a i on sam je kao starješina bratstva teško ranjen. Dojučerašnja bratstva i plemena koja su se zajednički borila protiv zajedničkog neprijatelja, postala su odjednom i nemilosrdni neprijatelji. Počeli su se bojati jedni drugih i organizirati se u dnevne i večernje straže, što je u dobroj mjeri išlo na ruku okupatorskoj turskoj vlasti. Sad su imali dvostruki strah, od Turaka okupatora i samih sebe. Za okupatore su svi znali da su im neprijatelji, ali među sobom nisu mogli znati tko je komu tajni i iznenadni neprijatelj.

Na prilazima Skoplju Hasan-paša se susreo sa svojim nasljednikom u Bosni, Junuz-pašom Oštrim. Puno razgovora niti upućivanja nije bilo, svaki od paša hitao je na svoj zadatak. Za zadatak Hasan-paše se u vojnim krugovima u Stambolu znalo, ali za tajni zadatak Junuz-paše Oštrog nitko nije znao osim njega samog i onoga koji mu je tu zapovijed dao.

Neke starije poturice iz istočne Hercegovine preko tajnih glasnika su javljale da će novi paša sa silnom vojskom skupljati roblje i danak u krvi. Dok su jedni, oni oprezniji povjerovali, iako su im poturice bili neprijatelji, izbjegli su u vrleti i planine daleko od vojnih putova, drugi to na žalost nisu učinili. Starog ranjenog starješinu Dobrotu nije ništa moglo razuvjeriti u obećanje njegovog zeta Hasan-paše i njegovih sinova. Odlučio je sa još mnogima ostati i dočekati novog gospodara, namjesnika, a u prvom redu tlačitelja i okupatora.

Uskoro se u te krajeve slila do tada neviđena vojska koja je nastupala iz više smjerova zatvarajući tako obruč. Prva je na udaru bila istočna Bosna i istočna Hercegovina, čije je stanje Vikarije bilo takvo, da je imala sedam kustodija i trideset pet samostana.

Za otpor i neposlušnost Junuz-pašine odmazde i kazne su bile nemilosrdne. Ovaj paša je došao je skupljati roblje, sve što je zdravo i muško, a potom i uzimati danak u krvi. Mnoga bratstva sa svojim starješinama, sad su na svojim plemenskim guvnima postidena i osramoćena, vezana i zarobljena čekala kada će put turske granice krenuti karavan roblja. Čekali su na onim istim guvnima koja su im bila svetinja, na kojim se slavila njihova neovisnost i vjernost križu i Bogu.

U karavanu su odvojeno na konjima i sepetima vodili otetu djecu čije se zapomaganje razlijegalo predjelom, i nije niti u jednom trenutku moglo razmekšati srca janjičara. Znali su da će ta ista oteta djeca školovanjem i novim uvjetima života zaboraviti svoj zavičaj i svoje kršćanske korijene. U beskrajnom karavanu roblja sad su se posvađana bratstva vezana jedni uz druge i dalje optuživala za izdajstvo.

Samo je još stari Dobrota vjerovao u Hasan-pašu i svoja dva sina, kako će im pomoći čim saznaju za ovu strašnu sramotu i poniženje. Nije znao da mu je zet već na putu u nemirnu Antiohiju, i za sudbinu njegova dva žrtvovana sina.

– Vidjet ćete, braćo moja kršćanska, kad moj Vuk sazna u Stambolu za ovu sramotu, oslobodit će nas i to odmah. Dovoljno je da javi Hasan-paši i biti ćemo uskoro slobodni i vraćeni na svoja ognjišta – govorio je dobroćudni starac Dobrota, posrćući zajedno s drugima zarobljenim u beskrajnom karavanu roblja.

Za neke događaje Milijana nije znala, ali je za muke istoga dana saznala i u bolu ih osjetila. Nije niti mogla znati da su tri dana i dvije noći galije preko Bosfora prevozile na drugu stranu i drugi kontinent na tisuće zarobljenika koje je Junuz-paša Oštri doveo iz Bosne i dijela Hercegovine.

Zarobljenike su odmah organizirano raspoređivali na već dogovorene zadatke. Jedne su, većinom one starije slali u rudnike i na gradnju putova i utvrda, a one mlađe su po kratkom postupku novačili i upućivali na bojišnice kojih je u Turskom Carstvu svakim danom bivalo sve više.

Starješina Dobrota je u kratkom vremenu, zbog zadobivenih rana koje je dobio u Bosni u obračunu s ostalim bratstvima, zbog teškog i neljudskog odnosa na križnom putu karavane roblja, a nešto i zbog klime, iznenada preminuo. Umoran i zbunjen događajima otišao je u snu. Sklopio je starac oči i ispustio dušu u tuđoj okupatorskoj zemlji, bez svećenika i obreda. Pokopan je bez križa, na zajedničko groblje robova.

Ostali sinovi, koji su zarobljeni s njim, po dolasku su još prvoga dana unovačeni i upućeni na ratište u sjevernu Rumeliju prema Karpatima, gdje im se gubi svaki trag.

Kad je Milijana u raskošnoj vili, čije je temelje zapljuskivalo more Bosfora, u porođajnim mukama rodila sina, Hasan-pašinog nasljednika, javili su joj da je želi vidjeti i predati poruku pašin glasnik s ratišta iz pobunjenog grada Antiohije.

Bio je to Kemal, osobni svirač i pjevač njezinog paše. Nosio je strašnu vijest. Turske čete su do nogu potučene, a sam paša je poginuo. Kako je pri odlasku, na osobnu zamolbu i želju sinova Dobrote, braće Vuka i Mila ishodio dozvolu da s njim krenu u Antiohiju i oni su s njim doživjeli svoj usud, u tuđoj zemlji boreći se u okupatorskoj vojsci. Kemal nije krio suze Milijani kojoj je sin bio na sisi, dok je pričao što je vidio i doživio. Vidio je njezinu mrtvu braću koji su do posljednjeg daha branile i štatile svoga zeta. Vidio je pašinu glavu nabijenu na dugačko sirijsko koplje, ispred šatora zapovjednika obrane grada.

Pašine oči su gledale u smjeru Stambola i pokušavale u daljini na plavičastom horizontu vidjeti svog tek rođenog sina, i čuti njegov prvi plač.

Ili su možda bile tako visoko i dovoljno uzdignute na koplje kako bi preko Bosfora vidjele porobljeni tamni bosanski vilajet i odrubljenu glavu svećenika nabijenu na glogov kolac, i njegove oči koje i mrtve u molitvi gledaju svoju porušenu crkvu i mrtvo zvono.

Hasan-paša je bio časnik i turski junak, prema tome i izuzetna vojna osoba, a istovremeno je bio i krivac za drskost i nemilosrđe koje je provodio. Tako mu je bilo zapisano u hamajliju da će ga usud stići. Biti junak na račun tuđih žrtava i života i biti istovremeno dobar, nemoguće je, a on se odlučio za nemoguće.

Posljednji put je preplovio preko mora skelom usuda i tako mu se život zatvorio. Postao je krug gdje mu je svaka točka početak i gdje se začetak i kraj susižu, kako bi se izjednačili i poništili, kao da ih nije niti bilo.

Kao da je sam sebi prešućivao događaje u prošlosti sučeljavanjem smisla u bez smislu, i smisla kojeg nikad nije osvojio ili trebao osvojiti.

Njegov nemir je nastao u svijetu mira, kad se suočavao s tim svijetom, neprijateljem i praznim prostorom u kojem je sve moguće.

Dok su ga vodili na stratište osjećao je kako oko njega raste pustinja u kojoj je zarobljen, i koja postaje snagom prirode sve veća, a on, Hasan-paša sve manji. Koliko god je imao želju da mu se život ipak produži, u molbi koju iz vojničkog ponosa nije izgovorio, pustinja je strpljivo i nemilosrdno i dalje oko njega beskrajno rasla. Bilo je to pašino vječno i konačno iskušenje pred svojim konačnim padom ili svom uskrснуću.

Uplakani svirač Kemal, koga zapovjednik obrane grada nije htio pogubiti nego je po njemu poslao u Stambol pašinu sablju, iz zlatom izvezene marame izvadio je pašinu sablju i predao je Milijani.

S unutarne strane sablje bio je kaligrafski urezan zapis koji je djelomično bio prekriven sasušenom krvi Hasan-paše.

Poslije tih strašnih događaja koji su skoro iskorijenili jednu cijelu obitelj i koljeno, na lijepom vidikovcu svoje vile na obali Bosfora, sjedila je pašinica Milijana. Dok je spretno i mirnim pokretima bijelih njegovanih ruku vezla na svili sitni zlačani vez, pjevušila je pjesmu iz svog bosanskog zavičaja: „Milijana, jedna u majke...”, a čuvar, uškopljenik eunuh, je rashlađivao lepezom od perja rajske ptice.

Pjesmu je pjevala tiho, skoro tugaljivo, umilnim glasom kakvim se i pjeva zavičajna sevdalinka. Ništa nije izgubila od svoje ljepote i svog uspravnog i gracioznog držanja. Između nekih stihova i riječi, prekinula bi zlačani vez i u zanosu bi sklopila oči, puštajući da je crveni mrak iza sklopljenih vjeđa kao oblak odnese tamo gdje joj je duša ostala, u zavičaj bezbrižnog i besmrtnog djetinjstva. Dok su joj guvernantke latinke, učiteljice i odgojiteljice poučavale unučad, četiri unuke i jednog najmlađeg unuka, kao u snu uranjala je u taj svoj crveni mrak. Sve joj se u životu prebrzo dogodilo.

Kad je čula i doznala za strašnu sudbinu svog Hasan-paše i nesreću braće joj, Vuka i Mila, zarekla se tek rođenom sinu da će do kraja života ostati sama i vjerna svom mužu i posvetiti se onome što joj je ostalo od obitelji.

Kasno je saznala za sudbinu oca i ostale braće, i prebacivala je sebi što im nije pomogla a bili su tako blizu, a opet tako daleko. Dugo je trebalo kako bi otkrila i nešto više saznala o groblju robova. Danima je odlazila tamo ali nije mogla pronaći mjesto i grob gdje joj je počivao otac. Na groblju bezimernih robova bilo je sve bezimeno i pusto, nije bilo nikakvih nadgrobnih obilježja i natpisa.

Bila je još više potresena i bolom shrvana kad su joj plaćeni glasnici i poturice prenijeli vijest da su joj neka bratstva nezadovoljna njezinom udajom za Hasan-pašu i odlaskom braće u Stambol kako bi se poturčili, izazvali sukob u

kojem su joj teško ranili oca a dvojicu braće su ubili. Nije tražila krvnu osvetu, ali je molila Boga za pravdu.

Posvetila se sinu koji je pohađao najbolje i najviše škole, i bila je sretna što je još kao dječak dobro naučio materinski bosanski jezik. Oženio se i Milijana je imala svoju žuđenu unučad.

A pravdu za koju se Milijana molila Bogu, u glavi i srcu nosio je jedan putnik koji je s vojskom krenuo na dalek, težak i opasan put. Pred samu večer, na žeravu čilašu, dok su se brda i komadići horizonta zlatili, ujahao je u Bosnu. Kad su stigli pred odžak Čang, pokretom ruke zaustavio je hod svima koji su bili iza njega. Vojska je stala kao ukopana.

Još prašnjav i umoran popeo se na čardak, onaj isti krasni vidikovac s kojeg oko Bosnu najbolje vidi. Udarajući lagahno bičem po otvorenom dlanu i cupkajući na vrhovima žutih čizama, blago je uzdahnuo. U očima mu se javi tamni sjaj i počese se nekontrolirano rađati suze. Izvio je jednu obrvu kao malenu zmiju, koja ugrizom prijeti i skoro do bola i krvi zagrizao usnu. Udarajući bičem malo jače po dlanu kao da je nešto ili nekoga brojio ili bičevao. Možda je svaki udarac po dlanu bila nekome optuženom gotova presuda. Presuda, kome? Za koga, zbog čega i zašto?

Sultan mu je na osobno traženje odobrio da ide u zemlju Bosnu. Bio je to glavom i bradom Hasan-paša II., sin Hasan-paše i Milijane iz roda i plemena Lašić. Došao je ovamo u ukleti bosanski zavičaj svoje majke kako bi sveo neke račune, ako ih je uopće mogao svesti. Majka mu je od glasnika saznala ružnu istinu koju mu je, kad je odrastao i postao dostojanstvenik, i paša u amanet prenijela. On je dragovoljno došao kako bi na čistac istjerao istinu i saznao tko su ti ljudi, koja bratstva i plemena koji su njegovoj majci nanijeli tešku i nepopravljivu bol. Tko su ti koji su joj ranili oca i pobili braću.

Grob svoje bake Joke, majke Milijane nije našao. Niti ga mogao naći. Kad je Junuz-paša Oštri odveo silno roblje u Tursku, ona plemena i bratstva koji su se sklonili u brda i vrleti, vratili su se svojim kućama a ognjište njegovog djeda iz osvete spravili su sa zemljom, nije ostao niti kamen na kamenu. Baku Joku su protjerali u progonstvo i gubi joj se svaki trag. Poslije toga mnogo je poturica posječeno i zatrto.

Narednih dana sređivao je papire i račune oko odžaka i velikih bogatih posjeda. Upravitelj i rizničar tih silnih posjeda je bio zaprepašten s koliko ekonomskog i gospodarskog znanja raspolaže mladi paša. Kad je to napokon sve doveo u red, smijenio je i kaznio upravitelja i kaznio ga progonstvom iz pašaluka jer je potkradao onoga za koga je radio. Krenuo je iznenada u nečuvenu i dobro pripremljenu akciju. Uz pomoć plaćenih kršćanskih jataka i doušnika, te vjernih podanika poturica, pronašao je sva sela i zaseoke i konačno one koji će se naći na njegovoj smrtonosnoj listi.

Iznenadnom akcijom na tisuće sumnjivaca je dovedeno na veliko polje ispred odžaka. Opkoljeni i vezani bili su uobručeni okovom smrti. Posebni

vojni ispitivač i istražitelj strpljivo i nemilosrdno ih je ispitivao, odvajao lijevo i desno, dok je pisar to sve uredno zapisivao. Zbog straha i kukavičluka zarobljeni su počeli jedni druge prokazivati kako bi spasili glavu. Takve je ispitivač posebno izdvajao i zapisivao.

Sin Milijane, mladi Hasan-paša je rijetko silazio među zarobljene, uglavnom je to promatrao s vidikovca, istog onog na kojem mu je majka boravila, još dok ga je u trbuhu nosila. Na ovom mjestu gdje su osluškivali njegove nevidljive pokrete, gdje se njegov otac zakleo da neće nikada napustiti njegovu majku i njega.

Jednom, kad se s čardaka spustio među zarobljene i optužene, dogodilo se nešto čudno i neobično. Dok je šetao između optuženih koji su bili vezani, jedan od njih, mlađi, stasit i neobuzdan, iako vezan osovi se na noge i na opće čuđenje i iznenađenje stražara obrati se paši.

– Da mi nije ovih lanaca, lako bih ja pašo s tobom. Vidiš, ovim vezanim rukama bih ti grkljan iščupao. Ne bojim se ja nikoga pa ni tebe, niti Boga koji me je ostavio. Dobro da znaš pašo, svim poturicama jebem majku, i dok sam živ borit ću se protiv Turaka i naših poturica.

Stražari skočiše i srušiše ga u travu koko bi zaštitili pašu, koga nije niti trebalo štiti od vezanog čovjeka. Na opće iznenađenje mladi Hasan-paša je to sve mirno promatrao i slušao. Polako se udario bičem po sari čizme. Sigurno nije mogao znati je li ga ovaj mladi zarobljeni čovjek iz Bosne podsjeća na Vuka, najmlađeg brata njegove majke. Kad je paša podigao ruku kao zapovijed da stanu, i progovorio čistim bosanskim jezikom, kojim je govorila njegova majka, mladi buntovnik a i ostali zarobljeni u blizini koji su ga čuli bili su osupnuti i skoro prestrašeni.

– Pustite ga, – naredi straži mirno – pustite ga neka samo govori. Svi mi koji smo se ovdje sreli imamo svoje dobre i loše osobine, dobra djela, mane i svako svoje grijeha. Nesreća je što je ovdje među nama više grijeha i zla nego dobra. Slušaj me dobro, kad ispitivanje bude gotovo, pošteno ćemo se dogovoriti. Tko bude kriv za ono zašto se optužuje, za zlo koje ste učinili ocu moje majke i njezinoj braći, a to je, samo da znate teška optužba, biti ćete svi kažnjeni, pa ako treba i ti – pokazujući na pobunjenika.

Ako vojni sud utvrdi da nisi izravno kriv niti umiješan, bit ćeš nagrađen. Ako želiš uzet ću te u svoju gardu, jer poštujem i cijenim odlučne i otvorene ljude. A ovi koji su doušnici, prokazivači, i špijuniraju za dukat, ti su već osuđeni. Takvi ne trebaju niti nama niti vama, i oni će uskoro biti primjereno kažnjeni. Od danas neće nikoga ni za čiji račun cinkati i prokazivati, jer su upravo takvi započeli hajku u kojoj je nastradala obitelj moje majke. Dok sam ja ovdje, u ovom vilajetu više neće biti nikakvih istraga poturica, zapamtite to.

Buntovnik je bio zatečen. Sjeo je na travu i oborio glavu, te ispod oka netremice gledao neobičnog pašu. Nije mogao niti sanjati niti znati, kako je jedan mladi čovjek sličan njemu, u jednoj dalekoj, isto ovako porobljenoj zemlji glavu izgubio, braneći skupocjenu glavu oca ovoga mladoga silnika i okupatora

koji stoji kao uzdignuta sablja nad njim. Hoće li se samo od riječi bez sile prvo saviti a onda i slomiti kao i ratoborni Vuk i poslušati savjet Hasan-paše II? Poslije nekog vremena, ispitivanja, žigosanja i sučeljavanja preko tisuću zarobljenih i optuženih bilo je i osuđeno, ostali su uz prijatnje pušteni kućama.

Kad se sutradan paša pojavio među osuđenima, bio je tajac, pretpostavljali su da je paša donio smrtonosnu presudu. A to znači, da će biti klanja, sječe glava i nabijanja na kolac, kao opomena ostalima. Početak zločina može započeti. Paša im se mirno i prijetećim tonom obratio.

– Vi koji ste osuđeni za zlo koje ste počinili, slušajte me dobro. Ja, Hasan-paša II., obraćam vam se posljednji put. Ja nisam za odmazdu, bez obzira kakvo se zlo počinilo, osim, ako tako baš ne mora biti. Reći ću vam nešto što niste znali. Ono zlo koje ste počinili, niste to trebali niti smjeli počiniti. Moj djed je Dobrota Lašić, kojeg ste teško ranili, a moja majka pašinica, njegova je kćer.

Ne želim vam zlo, ali morate biti kažnjeni. Kazna je teška ali pravedna. Sutra krećete karavanom u pratnji vojske na put, na kojem nikome neće niti smije faliti dlaka s glave. Kad stignete u Stambol, biti ćete raspoređeni na vojne galijske, ili ratne brodove, gdje ćete veslati dok možete. Veslajte kako bi preživjeli. Kad više ne možete veslati, onda vam je samo Bog u pomoći. Zato vam preporučujem, kako biste što duže preživjeli veslajte, za kaznu i za poštivanje sultana i Turskog Carstva.

Koliko god budete mogli veslati, duže ćete imati hranu i vodu. Zapamtite dobro, kad god udarite veslom o duboko more, sjetite se kako ste nanijeli zlo i bol mojoj majci koja je kršćanka, iste vjere kao i vi. Ne zaboravite, ja sam odgajan u duhu kako bih bio milostiv i pravedan čovjek.

Kad se mladi Hasan-paša II. popeo na čardak i tako potresen i neodređen događajem ušao u sobu, otpustio je stražu. Skinuo je sablju s remena, polako je izvukao iz korica i položio na ukrašeni stolić od mahagonija.

Sablja je bila od njegovog oca Hasan-paše, koju je svirač i pjevač Kemal donio iz Antiohije, a majka Milijana mu je u amanet poklonila. Na unutarnjoj strani sablje kaligrafski je upisano: „Moj život! Tvoja smrt!“.

Tema broja:
NAGRADA UDRUGE
"PASIONSKA BAŠTINA" ZA 2010.

Drago Čondrić

Golgota, Gulgota!

Prolog

*O patnji nikad ne pogriješiše stari Majstori:
Kako su dobro pojмили njenu ljudskost...
Nikada nisu zaboravili da se
Čak i u groznom mučeništvu mora ustrajati...
(W.H. Auden: Musee des beaux arts)*

Kažu da među vremenima postoji jedno naoko
Obično vrijeme teško bremenito patnjom iz kojeg se
čovječanstvu nerijetko rodi blagoslovljeni obrat
Vrijeme očekivanja ali čega da li početka il' kraja
Kad duše nategnute ko strune očekuju znakovit
Fijuk strijele još nepoznate kobi o kakva
Sudbonosnost tih dana kad zemlja se drži potpuno
Ravnodušno al' svemir vrije jer osjeća težinu
Sudbina duša na odlasku ili dolasku koje *ko ptice*
*Traže svoj bijeli put*¹ ka tek naslutivoj Atlantidi.

O Providnosti sveta jesu li to trenutci što nude
Pomirenje i sigurnost povratka u pradomovinu
Nebesku gdje sve što pamtimo manje je vrijedno od
Onog što nastojimo zaboraviti ili vrijeme sablazni

1 V. Parun: Selenje ptica

Nad Tobom i Tvojima kada se lakše na vjetrometini
Božanskog Duha odvaja žito od pljeve jer besmisao
*Života ne povezan ničim kao zaboravljen sat u
Praznoj sobi²* nikom ne pokazuje vrijeme bit će
Ipak da je to vrijeme netaknute bjeline planinskog
Snijega na kojem svaka zvijerka ostavlja svoj trag.

Uskipjelo vrijeme u kojem je nebo najbliže zemlji
Jer Ti o Bože prihvaćaš žrtvu svoje Riječi i ganut
Do suza plačeš ko svaki Otac očinski ponosan na
Sina kojeg duh Njegov vuče u krilo Tvoje a Ljubav
Ga još jačom snagom privlači k zemlji gdje *ljudi
Padaju pateći naslijepo, iz sata u sat, ko voda
Od stijene na stijenu bacana³* On bi da im povija
Rane i zdrave privede k Tebi za trpezu Tvoju gdje
Gladni mogu jesti a ožednjeli piti toliko da nikad
Ne ogladne i ne požeđaju više.

Al' čista ljubav u pustinji srca može pustiti korijen
I opstati jedino ako je zalivana patnjom onom
Istinski ljudskom koju se izvan zemaljskog života
Ne može sresti pa upravo zbog nje On preuzima
*Čitav teret spasenja i bol tako usmjerenu k pokoju
Da izgara od miline⁴* dok križ svoj grli i vlastito
Srce stavlja ko uteg na vagu Života neka je vidljivo
Bratu kako pročišćeno plamenom ljubavi ono može
Izgledati nebeski i koliko je nebo idealno mjesto
Gdje vječnost među nebesnicima očekuje ljude.

Eto to su vremena kad izgleda da nam na naplatu
Stižu svi podignuti krediti za koje se i prije znalo
Da ih ne možemo otplatiti pa (jer Ljubav tako hoće)
Padaju na leđa dragovoljnog nebeskog sudužnika
Čije bogatstvo duha garantira pravičnu nadoknadu
Čupajući iz ljudskog srca sliku gospodara pakla
I uspostavljajući red stvari koji je onom kobnom
Jabukom narušen nepovratno On dakle dragovoljno
Pročišćava ljudska srca u ognju vlastite patnje
Dokidajući prevlast tame i unoseći svjetlo.

2 R. M. Rilke: Zapisi M. L. Brigge

3 F. Hölderlin: Hiperionova pjesma sudbine

4 S. Quasimodo: Elegos za plesačicu Cumani

1. Oproštajna večera

Alea iacta est
(Cezar)

1. Njegovi razlozi

A put je razrađen i do posljednje niti utkan
U vječnu matricu života još u osvit njegove zore
I alternative nema pa kad bi i htio ne krenuti bilo bi
Nemoguće jer već podugo tu u sjeni svoga grijeha
Spavaju preuzetni sinovi Adamovi i obećanje neba
Konačno izvršiti treba oh još ne kreći Sine čovječji
Jer bojimo se i za tebe i za nas oh još ne kreći i skrij
Se negdje u brdima Galilejskim molismo prestrašeni
Opravdano misleć da *i smrt ima svoje neistražene*
*Puteve te da joj pripada pravda*⁵ – al' ne posluš.

Jer živjeć s nama proživio je sve zamke naravi naše
Stalnu i nesmiljenu borbu između ljudskoga tijela
I duha i sada želi u vatru opršta se i kani sagorjeti
U ognju ljubavi svoje i kao mitski Feniks ponovo
Preporođen iz pepela se uzdići da braću preporodi
Jer ta Njegova vatra samo je naizgled nalik ognju
Uništavatelju *ko što smrt naliči životu, jer biva*
*Između dva života*⁶ i ne označava nikakav konac
Nego iskorak u novu mogućnost uzdizanja u čisto
Bivstvovanje lišeno ovih zemaljskih utega i uza.

A otkri im poslije svega i svoje božanstvo kom je
(Jer kroz sva tri vremena istovremeno živi) moguće
I ono što smrtnicima najviše zbog njih samih Nebo
Uskraćuje da vide tajnu sutrašnjeg dana i vrijeme
I svu strahotu svoje vlastite smrti – ne smućujte se
Reće, al' među vama je čovjek koji će me za šaku
Srebra prokazati – i konsternacija nastaje jer pitaše se
Da l' ja? Osjećajući pogled koji im prodire do samog
Dna duše – o prokletniče učini brzo što si naumio jer
Nebo ne čeka nit smanjuje se grijeshnost nauma tvoga.

5 G. Seferis: Mi koji smo krenuli...

6 T. S. Eliot: Little Gidding III.

2. Kruh i vino

On pozna strahove naše i prave dosege ljudskih
Želja koje se nikad ne dižu ni milimetra od zemlje
Pa bivajući u oba svijeta u isto vrijeme i Bog
I čovjek u jednom svojim ostavi kruh i vino tajnu
Stvarniju od svake stvarnosti kao mogućnost da Ga
Živa i pored odlaska uvijek imaju sa sobom da im
Potpora bude u trenucima bez izglednih rješenja
Ah vi sretnici vi miljenici neba čudesna je ta milost
(Premda vam sumnja nagrđuje neupitno predanje)
Biti će s vama kod lomljenja kruha u sve dane.

Jer došao je ko Kruh nebeski da se nasite oni
Koji su gladni Boga da im *govori o Životu i Smrti,*
*O onom što ljudi žele zaboraviti*⁷ jer ne znaju
Ni ZAŠTO ni OTKUD ni KAMO a sada mora ići
Da im oslobodi prolaz i povuče anđela osvetnika
Sa plamenim mačem sa rajskih vrata da im ispuni
Želju jer željeli su uistinu nebeski samo sjedinjenje
Sa Prapočelom i zato kad reče: Ovo je tijelo moje
Stresoše se i prodoše ih srsi al' ipak vjerovaše
Ah vi sretnici vi miljenici neba čudesna je ta milost!

3. Pranje nogu

A sad mi molim vas recite kako shvatiti ovu gestu
Gle pripasuje ubrus i sa lavom vode kleči ispred
Svakog od svojih i pere im prašnjave noge ko jedan
Od najnižih – al' tko je najniži? Ne, ne postoje takvi
U kući Njegova oca zar svi jednako ne ispadaju iz
Utroba materinjih i zar svi jednako ne odlaze iz
Života i općenito se drži to jedinom pravdom na
Zemlji *al' sve je to bez svrhe, sve je to badava;*
*U srcima je uvijek isti mrak i strava*⁸ koja gura
Čovjeka ka vrhu a tamo samo jedan stajati može.

Neshvatljivo je o brate koliko takva želja u srcu
Dobiva prostora za igru i koliko joj se slobode daje
Zar jednom i Zebedejevi sinovi ne zaželješe tako
Sjediti prvi s Njegove desne i lijeve a On im evo
Večeras primjerom rastumači ljepotu služenja da

7 T.S. Eliot: Stijena V.

8 E. Gonzalez-Martinez: Pjesnici će sutra

Im u srcu više nikada ne proklija zbog toga jer *ne vjeruješ, samo slušaš. Riječi slušaš kako zvone*⁹
I kada im zamre jeka kao da nisu ni izgovorene
A gesta se ureže u dušu poput stoljetnog epitafa
Pa se još godinama vidi bogatstvo ponizna srca.

Da, u toj tajanstvenoj kući čudna pravila vrijede
I čudan red u kojem najčešće prvi posljednji a
Posljednji prvi biva – to moraju (svaki posebno)
Zapamtiti i zato pripremiti Petru: ako ti ne operem
Noge nećeš imati udjela sa mnom – o Gospodine
Onda peri ne samo noge nego i glavu i cijelo tijelo
Zavapi Petrova vjera jer *čovječje su ruke bez duše*
*Ko kamen*¹⁰ i njih se bojim a Tvoje blagoslovljene
Oprati će i dušu moju pa Lučonoša koji osvaja
Mamcem veličine neće moći imati nikakve šanse.

4. Druga strana

I uputi se preko Cedrona a farizeji sa glavarima
Svećeničkim već trljaju ruke jer čini se da je konačno
Sazrelo vrijeme obračuna pa s plaćenicima potajice
Spremaju uhićenje oni svakako znaju svetac je Božji
Ali nikom pa ni Njemu ne dopuštaju pogrdivati
Odličnike (a On ih nazva gujinjim leglom) i zato
Osveta mora biti brza i upečatljiva poučan primjer
Svakom sa sličnim namjerama jer drže da samo
Vrše volju Svemogućega i tko se usudi prigovoriti
Taj je svakako protiv Njega i zaslužuje najgore.

I zašto onda ne iskoristiti radikalizam ovog Zelota
I naivnost priprostih ribara pa udariti jer *čovjek*
*U zemlji daje mjesto čovjeku na zemlji*¹¹ i bolje je
Da umre jedan nego da strada čitavo pleme običan
Narod bez izabranih glavara ne može braniti slobodu
I osuđen je na propast a On je izgleda sve podredio
Tome da grdi odličnike doista doživljavaju oni takve
Pogrde i od Heroda i njegovih (da Rimljane i ne
Spominjemo) ali *quod licet Iovi, non licet bovi*¹²
A pred naletom vjetra stablo nerado savija grane.

9 Đ. Sudeta: Ti ne vjeruješ...

10 A. B. Šimić: Rukovanje

11 P. Eluard: U Varšavi bajoslovnom gradu

12 Lat. poslovice: Šta priliči Jupiteru ne priliči (običnom) volu.

2. Judine želje

*Nešto me muči i goni do apsurda
(D. Campana: Napisao sam...)*

1. Sumnje

Evo sve do večeras dok je još hodio s nama
Često raspravljamo o naravi Njegova bića
Jer kao da su Mu i tijelo i duša istkani od jedne
Jedinstvene niti na jednak način je pripadao
I nebu i zemlji pitam vas suci moji: da li
I s čijom snagom se može mrtvoga dići iz groba
Reklo bi se ipak to je priličnije Bogu al' da l' bi
Bog za istim stolom s carinicima jeo i da l' bi
Ko sluga drugima noge prao – sigurno ne bi
Pa kako onda ne biti zbunjen i ne dvojiti o tom?

Tajna Mu za nas ostade zaključana ko i sve tajne
Koje Tvorac pohrani u ljudsku dušu a uputno
Nije upuštati se u razloge jer *ima ljudi, koji zlo
Za dobro drže samo stog, što misle da ga šalje
Bog*¹³ ali ma šta činili oni ni zrno dobra iz zla
Izvući ne mogu a On je čini se pokušavao i to
Ne znam da li razumjeste kad uze novčić i reče:
Dajte Bogu Božje a caru carevo – gdje je tu
Mržnja na zavojevača gdje rodoljublje i odanost
Vjeri otaca? Tko može mirno gledati tlačitelja?

2. Odluka prva

Teško je sumnjati u obožavanog a sasvim podlo
Iskoristiti ga za ostvarenje vlastitog cilja sigurno
*Bit će još vremena za mnoga kolebanja i mnoga
Maštanja i preispitivanja*¹⁴ jer za odluku svaku
Postoji pravi trenutak kojeg biramo iz mora lažnih
Trenutaka naoko sličnih njemu a mi smo pripravnici
Bili čak i na veliki rizik držeći prijelomnicom
Njegov trijumfalni ulazak u grad – jer čini se da je
Sve jasno kad narod nekom kliče hosana sinu
Davidovu i pred noge mu pada steruč haljine svoje.

13 Sofoklo: Antígona (prev. B. Klaić)

14 T. S. Eliot: Ljubavna pjesma J.A. Pruffrocka

Al' odluka se ne donosi srcem još pregrijanim
Uzavrelom željom koje ne trpi neizvjesnost
Kad u njemu tek *zgušnjava se tamna boja plača*¹⁵
U neproziran jalovi gnjev jer tada ono šaptave
Glasove razuma i ne može čuti a i mladost zanese,
I ideali – o Juda Juda ma šta zidali *uzalud zidamo*
*Ako Gospodin ne zida s nama*¹⁶ i potrebno je bar
Zirnuti u uzmuljanu dubinu duše pa kad se mutan
Talog na dno konačno spusti kroz bistrinu joj
Sagledati barem konture cilja kojem ti želje hrle.

3. Pogodba

A tko to noćas bez luči baulja gradskim ulicama
Nečujno u smeđem ogrtaču zakukuljen ne znam
*Dal' čovjek il' žena*¹⁷ ko lupež bježeć od svjetla
Sigurno ne sa časnim namjerama i ispod oblačne
Kobi nepristupačna bića gdje se ljubav i mržnja
U nerazumijevanju glože krije sasvim ovozemaljski
Nemir sve crne slutnje u mraku namnožene kao da
Vise u zraku i tko bi rekao da su proroci onako sveti
S toliko vjere i nade naslućivali ovaj zločinački
Korak u kojem prepoznavahu tragove otkupljenja.

O Bože zar ovo slijedi izdaja Tvoga Sina? Jer u
Smučeno srce tamo gdje bješe ljubav koja je kušala
Bezuspješno nadjačati glas njena mahnitog zova
Iznenada mržnja umiješa svoje prljave prste
A strahovi stari se sručiše u njeg pri dodiru koji ga
*Uzljulja*¹⁸ pa više i ne misli na trideset srebrenjaka
Koje mu obećашe glavari svećenički sad bi sa crnim
Vragom sklopio savez samo da Ga prisili otkriti karte
I tjeran željom dade obećanje – gle s kakvom strašću
(Ali nimalo zbog srebra) u nadi ljubi srebro-krvarinu.

15 G. Ungaretti: Nostalgija

16 T. S. Eliot: Stijena III.

17 T. S. Eliot: Pusta zemlja

18 R. M. Rilke: Treća elegija

3. Getsemani

*Ništa nije tako tužno kao titan koji plače
(Ruben Dario)*

1. Strah

Maslinska gora bje mjesto rastanka s Njime
Ah Getsemani! Zar će te povijest pamtiti samo po
Bujici tjeskobe što se razli po njenim padinama
Da bez milosti trese i najsvetije Srce i po težini
Grijeha izdajstva prokletnika koja se ćuti u zraku
Jer nama nije dano znati za one koje je poslalo
Nebo kada dolaze k nama dal' *u se primaju samo
Vlatitost svoju...ili u tome ima i malo našeg bića*¹⁹
Ovog zemaljskog podložnog iskonskom strahu
Kojeg groznica trese čim pomisli na patnju.

Gle kako u vrtu plače preplašen kao dijete kad ga
U mrklini noći probude strašni snovi a čini mu se
*Da netko je svijetlo ugasio i sad u mraku šuti*²⁰
I trese se i znoji i viče i u strahu moli: Oče ako je
Moguće neka me mimoiđe ovaj kalež a anđeli
Nebeski ne poznajući tijelo snebivaju se gledajući
Tjeskobu u tako svetom srcu mada (priča se) iako
Ne zbog straha i oni zaplaču pokadkad jer kalež se
Ispiti mora do dna bez iznimaka (pa i za Sina) zar
Ne bi trebalo da nam On bude jamčevina spasenja?

Ljudi spavaju mirno i ne brinu za strahove koji
Tuđim dušama tresu jer *nitko nam ne sluša tibi
Izdisaj krvi*²¹ osim ako to nije dokaz njegove
Vlastite moći pa i najmiliji koje ostavi da bdiju
Pozaspashe i ne sluteć da Njegov anđeo bola baš tada
Silazi kroz dveri nebeske da Mu učvrsti korak da Ga
Prisjeti poslanja i tako da nam sačuva snove jer ovo
Je *vrijeme što ne trpi hrabre i nedužne*²² vrijeme
Sablazni i onih najsvetijih koji još nisu provjerili
Dubinu vlastite vjere pa ostadoše zatečeni.

19 R. M. Rilke: Druga elegija

20 D. Sudeta: Noć

21 S. Quasimodo: Bez sjećanja na smrt

22 W. H. Auden: Uspomeni W. B. Yeatsa

Ovo su zadnji trenutci prevlasti Princa tame kad Majstor korištenja slobode čini da ne ostaju cijele Ni one kristalne duše koje su stajale ko ukras pred Prijestoljem alergičan na svjetlo on bjesomučno Navaljuje i na najmanju iskru a Juda prokletnik Netom mu proda svoje za šaku srebra kad prevari Mu dušu opsjednutu suludom idejom Nebeskog Kraljevstva na zemlji i unaprijed opijenu vlastitim Zaslugama jer kad se ona opija svojom veličinom Ostavlja vrata pritvorena i nepozvani ulaze lako.

2. Uhićenje

A šta sad znači bijes svećeničkih glavara i šta sad Mogu njihovi plaćenici koji se kroz noć prikradaju Ko tati (premda *ništa nije za rušenje pogodno kao Prijatelj*²³ koji se poljupcem izda) šta sad mogu? Jer kad Ga nađu naći će mirno srce već okrijepljeno Duhom i spremno da od vlastite boli načini vijenac Slave gledaj kako pakao dvoji dal' da se raduje il' Plače u skoro paničnom strahu da se sada u jedno Ne slije ono što od praiskona dijelismo postojanjem Svojim – nebesko i zemaljsko u Praizvoru svome.

Evo ih idu i evo Juda ga ljubi: zdravo Učitelju – ali Veliko srce u sebi ima dovoljno ljubavi i kad sluša Podmukle naoko prijateljske riječi iza kojih se podla Misao krije ono ne uskipti nego blagošću razoruža O Petre Petre ne hvataj mač već ga u korice djeni Jer on ne rješava ništa ta Bogu je opraštanje prvo I sam si vidio mnogo a ostalo će ti nadolazećih sati Biti malo pomalo otkriveno imat ćeš prilike pokazat Istinsko lice ljudske odanosti koje i ne naslućuješ Ali zbog kojeg ćeš postiđen gorko zaplakati.

23 G. Baquero: Riječi koje je na pijesku napisao...

4. Pred sudom

*Ali takvu mržnju, tako nešto ne mogoh ni zamisliti.
(E. Pound: Cantos LXXXI.)*

1. Pred Velikim vijećem

Sa zebnjom gledam nas ljude kako se prije svega
Kamenjem nabacujemo na svoje *mi nemamo*
*Jedinstva i sporazumni nismo ko ptice selice*²⁴
U kojih na primjer čitavo jato (ne pitajući zašto baš
Sada) skoro u istom trenu zamahne krilima i krene
Nama je osuda prvo a tek naknadnim razmišljanjima
Stavove usklađujemo lakše mislimo na tuđu krivicu
Nego na svoju (eto to je) pa neporočni kod nas
Nemaju nikakve šanse jer dobro poznajući sebe
Teško nam je pretpostaviti i postojanje takvoga soja.

Braćo Njega vode u gluho doba noći pred Židovsko
Veliko vijeće da kao ptiče u brlogu lisičjem nevinost
Svoju brani *ima li itko u svijetu kom bi se mogo*
*Obratiti?*²⁵ Nema! Krivica mu se pretpostavlja
A pravdu rastežu po svojoj mjeri čuj kako se u Boga
Kunu da je učinio strašne stvari ali ne znaju koje jer
Istinom svoga tijela mi smo ogrezli u laži i nikada se
Iskreno među nama ne postavlja pitanje sredstva cilj je
Primarno važan pa kad dođe do ostvarenja suviše lako
Zaboravljamo putove kojima smo do njega stigli.

Pa nije ni uputno priznavati pred Velikim svećenikom
Sin sam Božji *pretkazali su me proroci i pjesnici u*
*Proročanstvima i pjesmama najzanesenijim*²⁶ kad
To ga razvlašćuje – sujetna srca odmah osvetu snuju
I u atmosferi gdje je uzavrela masa jedino željna krvi
Razum malo prostora ima i vlast je ono u što vjeruju
A glavar smišljeno sablažnjivim glasom i zaklinjući
Te Bogom pita samo da ti uzmak odsiječe jesi li Sin
Božji jesi li Mesija reci? Da l' odgovoriti: jesam
Kad znaš da će zbog hule razdrijeti haljine svoje.

24 R. M. Rilke: Četvrta elegija

25 A. B. Šimić: Mladić

26 W. Whitman: O četvorouglu božanskom pjevam

I eto čovjek Boga bije pljuje i psuje towareći Mu
Na nedužna leđa krivicu Njegove vlastite biti a Bog
Šuti i već se nazire da polako *nadolazi plima ubojica*
*Gledajte bičonoše*²⁷ ko prethodnicu kako pucketaju
Bičevima čekajući trenutak vlastitog sladostrašća
U patnji koja svakako granice ljudskih mogućnosti
Mora prijeći jer ono što čovjek je kadar dati uvijek je
Ograničeno i konačno a beskonačna je uvreda kojom
Je uvrijeđen Beskonačni i red je da netko puno veći
Od čovjeka patnju kao zadovoljštinu za nju podnese.

2. Petar

I kao što se pretpostavljalo razdriješe haljine svoje
I busaše se u prsa i velikim riječima zazivaše Boga
I pred nazočnima istinu pretvoriše u hulu o Bože
Zar te ovi ljudi poznaju samo po imenu Tvome
I zar ne mogu dublje zaroniti u vlastitu dušu i vidjeti
Dobrotu u sveobličnosti i ne tresti se u strahu za vlast
I u strahu od vlasti gle kako se i najmiliji razidoše
Kao rakova djeca jer su im *savjesti kao ptice koje*
Izmorene počivaju na granama; trzanje i lepet krila
*Jedne*²⁸ uzbunjuje druge ali nemaju snage za uzlet.

Gledaj i kukavna Petra kojega sinoć odabra da bude
Kamen temeljac kako kraj vatre *gdje lutajuće oči*
*Bacaju tvrde komentare*²⁹ kapuljačom sakriva lice
Ko da se njegova sudbina tamo iza zatvorenih vrata
Tek tkaje a budućnost je i onako ne želi pa se ispred
Nje kao zatravljen iza lažne zakletve krije o gdje
Nestade ona sinoćnja hrabrost gdje nestade istinski
Petar da sad u ovom kraljevstvu nebuloza zazvoni
Ko zvonka čaša za stolom prije prigodna slova
Kad se biranim riječima očituje odanost nedvojbena.

Ali odanost je ovdje okovana lancima straha pa kad
Služavka radoznala kao i druge malo pod kapuljaču
Zirne i upre prstom u te kako odgovoriti: Da i ja sam
Njegov i upijao sam Njegove riječi ko žedna zemlja
Kišu kada se srce u strahu ne sjeća ničeg osim straha

27 S. Spender: Nestvaralački kaos

28 Tin Ujević: Egipatski ili kaldejski sanovnik

29 S. Spender: Dvostruki stid

I ne bi htio ali ostanesh samo čovjek pa i ne čuješ
Sebe kad otme ti se: Ljudi kunem se Bogom živim
Nikad Ga vidio nisam! *Onda, možemo li umrijeti kao
Ljudi*³⁰ ako živeć u strahu sve što činimo činimo
Kao ljudi a sami sebi tu ljudskost predbacujemo?

Jer mi smo od samog početka neiscrpno leglo tajni
I takvi ćemo ostati sve dok ne iskusimo i drugu stranu
Smrti kada će se jedna po jedna pred očima našim
Početi otvarati ko cvjetne latice da konačno upoznamo
Sebe evo Petru je to dano samo u jednom prijekornom
Pogledu Učitelja u trenu kad ga svezana provedoše
Pored vatre kad novi dan već nestrpljiv da preuzme
Svijet u nasljedstvo razbudi pijetle i kukurijek rasječe
Tišinu Jeruzalemske zore o Petre Petre *prvi krik pijetla*
*Bit će britka strijela od koje će ti srce da krvari.*³¹

3. Pilat

A Rimski namjesnik ustav iz postelje još dok mu
Dragu Liviju mučiše košmarski snovi zabrinuto
Gleda Jeruzalemske sokake dok niz njih se slijeva
Pred palaču bujica ljudska bojeći se da ih pashalni
Dani ne podsjetite na sve što pod njegovim mačem
Izgubiše jer tlačitelj je najomraženiji u trenutku
Prisjećanja potlačenih na slobodu i sjeme osvete
Mada zakopano u najmračnijem kutku duše tada
Ipak proklja a ožilje mu sraste u jedan veliki korijen
Prkosa koji se dalje razrasta i buja na tisuću strana.

I odahnu držeć da lako će im ispunit želju kad vidje
Da optužuju Jednog i to svoga želje koje ne posežu
Za vlašću vlastodržac uzima dobrohotno a ovo je
Bila samo nerazumna avantura jednog zanesenjaka
Koji ne poznajući život vlastitom krivnjom upade
U probleme jer tu krivice nema čovjek se samo
Igra Boga a oni koji ga privedoše ne znaju pravo
Ni reći zbog čega – *vulgus veritatis pessimus*
*Interpres*³² reče časni Seneca jednom u sličnoj
Prilici ali istina ne trpi tumačenja ona ili jest ili nije.

30 G. Seferis: I jer vidješe naše oči...

31 N. Šop: Kuda bih vodio Isusa

32 Lat.: Svjetina je najgori tumač istine

Misli popustiti treba kako bi ostao pobjednikom
U ovoj igri mada suđenje gubi smisao i pretvara se
U farsu kada krivica ostaje po strani i kad istina
Samo ko zakrabuljena iluzija bludi između interesa
Koji kao da ne kane skinuti njenu masku a plaćenici
Vikom nadglasavaju pravdu jer nju će ionako lako
Zaboraviti – o je li moguće da svi ti ljudi čini se
Dobro poznaju događaje koji se nikad ni dogodili
Nisu i da vjeruju u njih jer maska istine je kod ljudi
Najprodavanija maska – *sic eunt fata hominum*³³.

Pa iako krvnik, ne htje krvaviti ruke al' s podlacima
Se lako ne igra jer uvijek ucjenu kao dobitnu kartu
Drže skrivenu u rukavu – ti nisi prijatelj caru, rekoše
Ako ne osudiš ovog koji se pravi kraljem – za nekog
Koji ne želi zatezati konop to bješe dosta al' ipak
Pokuša izbjeći zamku i čuvši da je Galilejac smisli
Da vrući krumpir prebaci u Herodove ruke samo da
Iskru zapreta jer duša plašljiva mu je već osjećala
Vrelinu požara i više to nije bilo pitanje pravednosti
Nego svagdanje zrenje namjesnika za izazov vlasti.

4. Herod Antipa

A Herodova je duša već pritisnuta smrću Krstitelja
Ne želeć novi teret tražila zaborav i bijeg od same
Sebe (kao da je to ikad bilo moguće) jer drugima nije
Morao polagati račune ali njoj je trebao objašnjavati
Štošta u noćima kad san mu nije htio na oči pitao se
Na primjer: je li moguće makar pred samim sobom
Krivotvoriti prošlost bar u onoj jedinoj epizodi ali
Neprestano se potvrđivalo suprotno i sad kada mu
Dovedoše Sveca čini se još puno svetijeg od onog
Planu varava nada jer samo ovakvi ostvaruju čuda.

Jer on je samo htio zaboraviti i ne sjećati se više
I nadao se čudu jer već se naslušao o svagdanjim
Čudima ovog čudotvorca al' uzalud jer Krist ga
Ne nađe dostojnim ni jednog odgovora a moćniku
Kad netko pokaže granice njegove moći pred onim
Koji ga časte proključa jal u srcu te bez razbora
Često čini teško razumljive stvari poniženja i prezir

33 Lat.: Takva je ljudska sudbina

Su mu prvo pri ruci pa on i njegovi stražari prezreše
Svetost navukoše bijelu haljinu na neporočno tijelo
I poslaše ga nazad Pilatu u znak obnove prijateljstva.

5. Istraga

A ovom kao da u trenutku slabosti zasvjetluca iskra
Vlastite veličine i razoruža ga pred nedužnošću
Trže se razum moćnika *krivotvorno suočen sa*
*Neistinom*³⁴ i odluči izazvati pravdu da u njegovoj
Ruci pokaže pravo lice i da bar malo umiri savjest
Vrativši se u dvor naredi da mu dovedu neznanca pa
Ga (mada nenavikao na hrabrost ispred sebe) priupita:
Jesi li ti kralj židovski? Al' osupnu ga neočekivani
Autoritet i sigurnost neznanca koji se mogu osjetiti
Samo u glasu istinskih vladara: Ti kažeš, ja jesam.

Da ja sam kralj – slušao je u nevjerici koja moćniku
Ugoni strah u kosti pošto dvije vlasti ne mogu biti
U mirnom suživotu i uvijek zaiskri kada su u blizini
Jer *suviše je strastan naslijeđeni Adam*³⁵ u našem
Krvotoku i on uzdajući se u snagu vlastitog mača
Ne prizna vlasti poviše svoje jer sve mu je vezano
Za zemlju i zato mu laknu kada sa oduševljenjem
Čudni neznanac reče da njegovo kraljevstvo nije
Ovdje na zemlji – sve, sve je mogao podnijeti osim
Da netko u njegovoj blizini postavi pitanje vlasti.

Rodio sam se da budem svjedok Istine i svatko
Tko joj je prijatelj sluša moj glas – govorio je al'
Što je to Istina neznanče i zašto tražiš druga
Imena za nju zašto je svojim imenom ne nazoveš
Ili imenom Tvoje nevinosti koju i ne spominješ
A za koju se ja pred ruljom borim kloni se zablude
Da nečeg važnog će biti lišen svijet poslije Tebe
Godišnja doba će odmicati jedno za drugim i nitko
Ni trepnuti neće zbog Tvoje prerane smrti koja će
Doista biti dostojno oplakana ali i lako zaboravljena.

34 B. Miljković: Triptih za Euridiku

35 T. Ujević: Ganutljive opaske

6. Mučenje

Moćnici će vam najčešće reći kako je dobrim
Namjerama popločan najširi put u propast pa nisu
Česti trenuci kada su im skloni *ali izgubiti vjeru*
*U moguću suradnju*³⁶ nije mudrima primjereno
Pa zato prave namjere kriju u rezervna rješenja
Tako ovaj u nadi da će zavarati njihovu zavist pita
Hoćete li da vam za blagdan pustim ovoga jadnika
Ili Barabu što okrvavi razbojničke ruke nedužnom
Krvlju vaše braće? Očekujući valjda da će to biti
Pripisano oštroumnosti a ne slabosti vlasti.

Al' riječi mu zvučaje šuplje ko da su pobjegle iz
Hladne nezainteresirane duše a lažna udvornost
Ne nađe rezonancu u srcu glavara svećeničkih
O podmuklosti ljudska zar se još uvijek licemjerno
Zanosiš mišlju o pobjedi nad podmuklošću pakla
Iz sraza vas dvije nikad nikakva dobra *preostaje*
Samo nada i očekivanje; ovdje jedan krik, ondje
*Jedan grč*³⁷ i sve se slije u nečiju patnju što nikad
Ne urodi poželjnim plodovima gle plaćenici vikom
Nadglasavaju razum i Barabu oslobađaju uza.

A Sinu čovječjem kane bičevima razderati kožu jer
*Aequo pulsat pede*³⁸ moćnik sa svojom pravdom
Po nebu i po zemlji sve što mu stoji na putu i sve
Koji ne kupe u njegovu vreću a ona najčešće biva
Preduboka i previše je znoja koji se proliti mora
Da bi se napunila a miris krvi budi krvoločni nagon
Raspaljujući maštu onih što su je uvijek žedni ali
Pronađu način kako iscijediti pokoju kaplju više
Evo vojnici od grana crnog trna ispletoše krunu
I štapovima je nabijaju na božansko čelo.

O kako ljubav boli a On trpi i šuti jer *biti slab je*
*Jadno, bilo da radiš il' patiš*³⁹ i slabošću se ne
Ostvaruju želje a ljubav se zanosi samo željama
Uzvišenim ona ih grije jer ne bi htjela da ostanu u
Pupoljcima pa nije pogrešno reći da njenom snagom

36 E. Pound: Cantos LXXX.

37 T. Ujević: Egipatski ili kaldejski sanovnik

38 Lat.: Jednakom nogom udara (Horacije: Ode1,4.)

39 J. Milton: Izgubljeni raj

Opstaju i cvatu – gledaj ruke koje tolike ozdravljahu
Sada vezane za stup srama i slušaj fijuke biča kroz
Zloguke uzvike rulje propni ga propni a oni kao da se
Tope u sladostrašću dok gore u veličanstvenom miru
Punom Duha pripremaju doček Princa-mučenika.

7. *Ecce homo*

O Svemogućí daj pokucaj na vrata srdaca zaleđenih
Da planu samilošću ili *kao smijeh munje, urlik oluje*
*Odjekni u bučnom gradu*⁴⁰ da nadglašaj ove uzvike
Zlobe koji kao da ne paraju uši stanovnika neba zar se
Odozgor tako mirno gledaju sva ljudska potonuća da
Sve opet ostaje kako jeste jer nebesnici ko i mi nemaju
Samilosti pa nam ponekad (ko onaj anđeo smrti u prvoj
Pashalnoj noći u zemlji faraona) i kao primjer služe
I koliko znam i tada su se kroz noć prolamali krici
Majki zbog smrti djece sve radi nečijeg izbavljenja.

Tvom Sinu o Bože natiču trnje na čelo i još Mu pljuju
U lice štapovima Ga biju po glavi i grimiznu kabanicu
Mu navlače preko krvavih rana da Ga naruže (zdravo
Kralju židovski) ali *psovke i prijete pogledi mržnje*⁴¹
Ne priječe ljubav da cvate ona i u tom pronađe razlog
Vlastitog postojanja koji ne mjeri primljenim nego
Datim i u njenom računu uvijek postoji način da se
Pogleda oko sebe jer kako bi ti goropadnici iz kandži
Lučonoše bili iščupani ako se ovo ne zbude i ako
Nebo ne primi zadovoljštinu zbog grijeha Adamova.

A gle bahata namjesnika kako bi strepeć za vlast
I pored poruke drage mu Livije da nema ništa sa ovim
Pravednikom svakako htio bar pokušati još jednu
Smicalicu pa Ga izmrcvarena izvodi pred rulju samo
Da smiri strasti – *ecce homo*⁴² vi krvožedni *ecce homo*
Al' kako samilost može prokljati u srcu *kad nam je*
Srce od straha, kad su nam oči od laži, kad su nam
*Usta od riječi*⁴³ a svoje želje zovemo pravdom na kog
Se osloniti mogu nadanja naša? Ne na subraču niti na
Nebesnike – jedni viču: propni ga propni a drugi šute.

40 R. Tagore: Bjegunica

41 D. Tadijanović: Oh, kako je sirotinja beščutna

42 Lat.: Evo čovjeka

43 S. Kulenović: Vaze

8. Pranje ruku

Gabbatha Gabbatha mjesto opore pravde na kojem
Vidješe mnogi naličje njenog lica sada bi sigurno
Htjela da nisi to što jesi jer *boli sjećanje kad god ga
Dirneš*⁴⁴ a ti se dobro sjećaš mnogih nevinosti
Nedokazanih koje utopiše tu ispred tebe u more
Zločina a nitko zbog toga zaplakao nije niti se pokajao
Ljudima je najlakše od svega oprati ruke – ni izdaleka
Još razjašnjeno nije to njihovo farizejsko neosjećanje
Krivnje ni bezbrižnost za posljedice kad žeravicu
Odgovornosti mogu nekako tutnuti u tuđe ruke.

Pa i Poncije Pilat namjesnik Rimski kad osjeti da rulja
Rado preuzima krv njegovu na svoju glavu i glave
Svoje djece hineći nevoljkost sjede na sudačku stolicu
Da teatralno opere ruke od svega a možda ni to sujeta
Ljudska učinila ne bi da je tog trena bilo moguće znati
Da će ga čitava povijest pamtili kao jedinog od ljudi
Komu je dopušteno da osudi Boga – to bi vjerojatno
Držao priznanjem zaslužnim vlastitom pravедnošću
I znanjem i šepurio se na sudačkoj stolici ali ovako
Samo mrzovoljno odmahnu rukom i predade Ga njima.

5. Judin kraj

*Odluka pravde se očekuje
Stvari za sada stoje tako
(F. Ponge: Pečati sunca)*

1. Grizodušje

Kažu da je Sveživotni poslije Edenske katastrofe
Tako ugodio strune na ljudskoj duši da se kad god
Preko njih prođe gudalom svoje pravde oglasi prvo
Struna savjesti tako da uvijek prije nekoga čina
Upoznamo Njegove želje i da udio vlastitih želja
U svojoj grešnosti više ne sakrivamo iza neznanja
Jer kad odjekne glas joj poput planinskog groma za
Ljetnih oluja prigušiti se ne da ni najjačem huku
Vjetra ni škripi granja niti udaru valovlja o obalne
Stijene jer tu je da protrese cijelu nutrinu čovjekovu.

44 G. Seferis: Sjećanje

Al' duša je ljudska glazbalo čije se žice rado glase
Samo na dodir gudala u Božjoj ruci i premda se
Mnogi trude ne uspijevaju ih ugoditi po vlastitoj
Želji nek vjeruje tko je iskusio! Al' toliko se toga
*Zbiva*⁴⁵ da je nemoguće nabrojati sve ono što braća
Poduzimaju da bar na trenutak i bar šaptavo čuju
Glasove savjesti onih drugih pa mada ne uspijevaju
Mogućim im se čini i ne štede ni vremena ni truda
Za naslutiti barem uzroke tuđeg grizodušja čini im se
Kad bi vidjeli sličnost da bi bilo tiše i u njihovoj duši.

A kad se ne uspije tako do tišine ostaje ipak samo
Slušati tu resku jeku opominjućeg glasa koji se ne da
Zanemariti a prodire do najskrovitijih zakutaka
U duši protresajući razum da prije svega shvati ulogu
Vlastitog htijenja u učinjenom i tad ne pomaže
Nabrajati samome sebi razloge i kleti se u zabludu
I u neznanje jer čovjek *već vidi pred sobom, kao*
*Stvarnu sliku, vrijeme*⁴⁶ prije i vrijeme poslije svoje
Odluke kobne a to posebno boli pa mnogi brzopleto
Upadaju u zamku samosažaljenja najdražu Lučonoši.

I duša Jude prokletnika kad osudiše Učitelja i kad
Napokon shvati da Sin Čovječji nije tu zbog zemaljske
Krone poput podzemne špilje odjeknu znakovitom
Prazninom i slika tog kraljevstva se rasprsnu kao
Meteor nad zemljom i nesta u tami uzaludnih želja
A Lučonoša zaigra svoje kolo bez nelagode jer
Praznina je carstvo tame gdje svaki zvuk odjekuje
Višestruko jače i gdje *je strah pred životom čak veći*
*Nego što je strah od smrti*⁴⁷ što mu sigurnost daje
Pa bezobzirno vitla dušom po vlastitoj želji.

A gudalo Božje pritiska strune čini se bezmilosno
I duša cvili potpuno razdešeno glavinjajući u magli
Vlastitih osjećanja bez orijentacije i cilja i u jednom
Trenutku joj biva ipak izgledno najprije zaustavljanje
A onda i vraćanje kotača vremena za ispravljanje već
Učinjenog o Juda Juda badava raskajano Velikom

45 F. Holderlin: Kruh i vino 9.

46 E. Verhaaren: Kovač

47 Z. Penović

Svećeniku bacaš pred noge krvavo srebro vidiš da
I ne sluša tužaljku tvoju jer pobijeden si vlastitom
Željom a on je jedan od onih koji sve smiju i mnogo
Mogu pa nije čudo da mu je smiješno pokajanje tvoje.

2. Odluka druga

I među Rimljanima se vjerovalo *quos vult Iuppiter
Perdere, dementat prius*⁴⁸ jer ne poznavашe Onoga
Koji jest kojem su strane takve želje al' stoji jedno
Kad stupa grizodušje razum je paraliziran u magli
I niti korak ne čini a ako ipak krene o Bože kakvih
Sve koraka se vidjeti može mnogi optužuju druge
Ali većina svoju zlu sreću proklinjući trenutak kad
Nisu razmislili prije nego ugaziše u živo blato onog
Što nosi jer svaki trenutak je samo mozaik u koji
Svatko od nas skoro sanjajući svoj kamenčić ugrađuje.

A prokletnikovi snovi bijahu nedosanjani a buđenje
Zaista naglo pa što osta od svega: jedna lelujava
Ideja koju vjetrovi sumnje razbiše kao napuštenu
Barku bez sidra o prvu stijenu i raznesoše morem
Pravednik koji će zbog nje završiti na križu i prazna
Smetena duša bez izgleda da ikad razumije samu
Sebe – je li išta zaboravljeno? Nije! Dakle ponovo
Su uvjeti ispunjeni za još jednu odluku sudbonosnu
Jer nadolazeći trenutak je postavljen za suca svome
Prethodniku i svi su izgledi za osudu nesmiljenu.

A u uhu mu ponovo zvone Učiteljeve tad neshvaćene
Riječi ponavljajući ko oštećena ploča: bolje bi bilo
Da se ni rodio nije, bolje bi bilo da se ni rodio nije...
I žeže ga vlastito srce jer čuti u svakom otkucaju
Njegovu približavanje neminovnoj kobi *dodi sine,
Reći će kroz hladne zube, u krilo kojeg si dostojan*⁴⁹
I odjednom biva svejedno hoće li biti danas il' sutra
Il' nikad hoće li biti ovdje il' negdje drugdje i hoće li
I postojati u nekom vremenu bez početka i kraja sve
Se svede na jednu crtu i on krenu ka svojoj Atlantidi.

48 Lat. Velije Paterkulus: Onima koje hoće upropastiti Jupiter prvo oduzme razum.

49 A. Frénaud: Epitaf

3. Kob

Ali vlastitu Atlantidu ne mogu pronaći duše
Okupirane smrću jer su već izgubile Nadu (a jedino
Noj je ovdje dozvoljeno učiniti poneko čudo) pa *sve*
Ih složno prešućuje, upola kao sramotu možda,
*A upola kao*⁵⁰ već otpisane i okreće se od njih
Ne želeć kvariti božanski red stvari a one koračaju
Svoje korake sve dublje tonući u tamu kraljevstva
Lučonoše i ne znajući prihvaćaju njegova pravila
Igre i eto kao u transu već vezuje konopac o granu
Da dokrajči život kojeg više ne želi.

Viđao sam te ljudske razvaline pogleda potpuno
Prazna koje ne mole za milost jer ne znaju ni šta bi
S njom kako zaneseni slikom mira (al' mira nigdje)
Blude neutješno – samo jedan čovjek i jedno srce a
Čitav pakao u njemu gdje susreću se bezrazložni
Početci sa katastrofalnim krajem al' *gdje se počinje,*
*Gdje se završava*⁵¹ o Bože, da bi se znalo mirno
Zakoračiti slijedeći korak (čini se bezglav i grijешniji
Od prethodnoga) *a sva je Nada: jednom reći životu,*
*Svijetu, nadi – zbogom*⁵² i na vrat nabaciti omču.

Ne znam podcjenjuje li težinu svoga grijeha pa
Ne mogu reći šta još kani sa sobom al' vidljivo je
Da nebo ne popušta i da će progonjen biti do kraja
Zemaljskoga gledajući u duhu *Krista kako jede kruh*
*Svoje posljednje večere*⁵³ i odgonetajući Njegove
Čudne riječi sad pita se zbog čega je važniji prijesto
Izraela od prijestolja nebeskog i još štošta a ne zna
Odgovora pa mu se činiti konop jedinim rješenjem
Ali ni drvo ne želi nositi težinu tolikog grijeha pa
Grana puca a utrobu mu razvlače jeruzalemske mačke.

50 R. M. Rilke: Druga elegija

51 P. Salinas: Tvoja je duša

52 T. Ujević: Kolajna XXV.

53 W. Whitman: Salut au monde VI.

6. Križni put

...s naricanjma žena, uz suze ljudske
i jadikovanja nad udesom u nesvjestici
očajnički koračajući s dubokim osjećajima
(Z. Penović: *Osluškiivanje starih šutnji*)

1. Križ

Napolju bijahu okrutni prijetvornici koji dočekaše
Trenutak svoje pravde sa osjećajem očita likovanja
Na poslijetku ipak: *voilà votre mort, monsieur*⁵⁴
Evo tvoga križa i ne može se reći: nezasluženo
Pošto si dirao u sve u šta se dirati ne smije a naša
Taština ne oprašta *jer svijet je podijeljen ljudskom
Kožom*⁵⁵ i u njemu se patnja ne prelijeva iz jednog
U drugo srce – svako srce sniva vlastite snove i sa
Strepnjom podgrijava nadu u njihovo ispunjenje
Ovdje na zemlji a Ti si ih htio preseliti u vječnost.

Primi križ na ranjena ramena pa tako teturajući
Krenu pločnikom jeruzalemskim u susret sramotnoj
Smrti koja se ko imela u granu ponosna stabla još
Od Početku užilila u njegov život ali ti ne znaš smrti
Da će On biti tvoja a ne ti Njegova smrt i da za tebe
Ovdje nema likovanja jer ovim drvom ćeš biti
Dotučena ko maljem u času kad duh se nesputani
Njegov uputi k Ocu i kad ko mjedena zmija kod
Praotaca u pustinji On na Golgoti uzdignut bude
To će i za te biti posljednja postaja smrti.

Jer ovo drvo nije samo zato da Mu ugasi život
Biti raspet na njemu postaje spasonosno jer služi
Kao pogodno brvno za sigurniji prijelaz širokog
Jaza između zemlje i neba kad se pitamo potreseno:
*Zar se ne zbiva ništa; il' sve se zbilo, i već smo
Spokojni, u novom*⁵⁶ sigurnijem svijetu a da ni
Primijetili nismo strahote seobe ni srećom izbjegnute
Zamke na putu o Bože kako je duboka njegova tajna
I kako djeluje zastrašujuće da se u paničnom strahu
Bježi i od njegove sjene a ono svjetionik biva.

54 (Franc.: evo vaše smrti, gospodine)

55 B. Miljković: Requiem VIII

56 J. R. Jimenez: Mora

2. Prvi pad

Kad križ je pretežak ramena izranjena a nedostatne
Tjelesne snage da se dostojanstveno dođe do cilja
Događa se PAD i mnogi ostaju u blatu jer krilima
Slomljenim se ne uzlijeće pa poput orlića Goetheova
Kad pogodi ga strijela skrećemo molećiv pogled ka
Nebu znajući *da nad njim je uho koje će žalbu nam
Čuti*⁵⁷ i tražimo pomoć odozgor ali nebesa ko da su
Za njih zaključana i molbe ne stižu do njihovih vrata
Premda i sveta noga udari pokatkad o neki kamen
I posklizne se pa treba pruženu ruku a nje nema.

I korak Sina čovječjeg biva sve kraći jer ispiše Mu
Snagu bičevi i podnevno sunce što kao iz prkosa
Otežava stvari krv i znoj cure pa križ je sve teži
I teži podite malo ispred te žalosne kolone i vidjet
Ćete kako čovjek u čovjeku ubija čovjeka i kako
Glavinjajući u konopcima ispijen suncem *čovjek
Jak i tužan na ulicu pada*⁵⁸ pod nepodnošljivom
Težinom vlastitog križa pod kojom će sigurno još
Dosta puta padati ali ga mora donijeti do vrha gdje
Mu Smrt ko spasiteljica nudi jedino moguće rješenje.

3. Dirljivi susret

Ah s čim se anđele bola pred stanovnicima neba
Pohvaliti možeš? S tim što si udesio da se dogodi
Ovaj susret – nikako, jer u ovome svijetu *gdje on
Osjeća osjećajnije, ti si novajlija*⁵⁹ i premda ti
Dadoše davno to znakovito ime ti nikako ne možeš
Odgonetnuti tajnu ljudskoga srca i tajnu njihove
Patnje koja se samo iskustvom razumijevati može
A vama o nebesnici nije to iskustvo dano pa svoje
Nesnalaženje hinjenom prisnošću prikriivate a mi
Tad međusobno govorimo o vašem suosjećanju.

Majko – jedva dahnu i *duh se odjednom maknu
Dok tijelo još nije htjelo*⁶⁰ prihvatiti snažnu struju
Njene ljubavi koja mu zanese srce – ne plači majko
Jer ti si sve ovo i prije osjećala i znala si da ne

57 J. W. Goethe: Prometej

58 P Eluard: Nekoliko je pjesnika izašlo

59 R. M. Rilke: Deveta elegija

60 K. Vojtyła: Profili Cirenca II.

Pripadam tebi – i duše im se kao dva zagonetna
Nebeska svjetla stopiše u jedno da poput zvijezde
Vodilje zasnijetle ko jedino svjetlo u posvemašnjoj
Tami na putu nevoljnika da se više ne razlučuju
Bol i majčinska ljubav i da se ne razlučuje život
Pripravljen čovjeku od otajnog života nebesnika.

I zastade ljubav pred boštvom iznenađena zidom
Koji već stajaše između Njega i njene čovječnosti
I pružila je ljubav ruke čekajuć zagrljaj ali ruke
Njegove već bješe zauzete u zagrljaju križa koji
Kao da Mu je srastao s okrvavljenim tijelom – majko
*Ja ću te poljubiti poljupcem oprostajnim*⁶¹ – reče
A onda me pusti dovršiti započeto jer ti bi zlatom
Da optočiš mi krila i onda bi postala preteška za
Uzlet – i ljubav je razumjela i oprostila i zahvalna
Bila al' nije mogla zatomiti jauk ljudske duše.

4. Veronika

Zašto si dopustio Bože da nam izblijede osjećaji
Oni koje kroz stoljeća držasmo najljepšima i kojim
Smo ko biserjem kitili duše evo *hotio bih da se*
*Vratim svome srcu – Tvojim mjeri*⁶² al' kao i moja
Braća zaboravih pute u nutrinu a njih koji bijahu
Sasvim prilični putokazi kao da nestade preko noći
Više je nemoguće pronaći srce koje na svome oltaru
Drži (na primjer) najobičnije ljudsko suosjećanje
Pa kada se u nekog kao u Veronike nađe čini se da
Samo izazove bijes i porugu onih koji ga zaboraviše.

O ženo u čijem je srcu provrio blažen izvor dobrote
Ne oklijevaj i zakorači u tu božansku sferu neka
Čovjek čovjeku pokaže čovječno lice jedino što mu
Osta od prvobitnog jer *učinila si sve jednostavno*
*Bivajući onim što jest*⁶³ al' za značajniji korak
Uvijek nedostaje snage možda je pronađeš u samoj
Pomisli na čelo i trnovu krunu ispod koje kao da
Vriju krv i znoj po prožuljanim ramenima i tijelu
U koži ispresijecanoj dušmanskim bičevima ili
U snazi duha i predanosti kojom On vuče to drvo.

61 W. Whitman: Pjesma o meni XLVI.

62 J. Pupačić: Molitva zemlji

63 Roy Croft: Ljubav

Čini što ti nalaže srce držeć na umu čovjekoljubiv
Razlog njegova treptanja da beskonačno proživiš
Drhtaj svoj jer *kol'ko svak od nas beskrajno smjelih
Vremena ima*⁶⁴ koje ne zapamtismo al' njihov tijek
Kao da je još uvijek u našem duhu – da li se kajemo
Zbog tako svagdanjeg zaborava? Tvoj rubac kojim
Mu brišeš okrvavljeno lice kao da nosi svrhu
Ljudskog odupiranja i kao da su budući naraštaji
Dobili sasvim pogodnu mjeru čovječnosti a u slici
U njega utisnutoj (uzdarju Boga) i ogledalo njeno.

Nemoj ni pomisliti da je to samo Njegova zahvala
Čovjekoljublju tvome premudar je ovaj tuđinac za
Tako bljedunjave geste ali *zaustavi tu suzu što hoće
Da ti ispere pelin u omći grla, taj kasni jauk vjere*⁶⁵
Jer to ogledalo šta je ako ne prostor u koji stupaš bez
Atributa vlastite duše koji se zrcale u Njegovu liku
A odatle se čitaju vjerom On bi da sačuvaš tu sliku
Da se ne raspline u vremenu ko druge ili one koje
Namjerno sklonismo ispred očiju naših stavi rubac
Na srce da ona kao najljepša tamo ostane sačuvana.

5. Šimun Cirenac

Može li itko zanijekati osjećaj nebeske naklonosti
Kad dragovoljno preuzimamo teret sa bratovih leđa
A razum nam to ne odobrava on bi da se čak i svog
Tereta riješi i da ga nekako utraپی drugom uvijek
Podmuklo razloge tražeć za podvijanje repa kada
Smo najpotrebniji *i premda je čas tog čuda kao
Vječno svijetlo*⁶⁶ u duši koje nedvojbeno potvrđuje
Čovječnost našu on ne prihvaća razloge čovječnosti
Već kao staro gundalo neprestano podbada volju – ah
Tko bi još mogao posredovati između razuma i srca?

A On je iznemogao na izmaku su mu tjelesne snage
Mozak u bezdan roni a srce kao da želi stati pa se
Mučitelji boje da ni do Golgote ne će stići a onda
Sve ovo do sad bijaše uzaludno nema spektakla nema
Razapinjanja da makar malo utoli vojničko srce koje

64 R. M. Rilke: Soneti Orfeju II/24.

65 S. Kulenović: Nad mrtvom majkom svojom

66 Dylan Thomas: Vjenčanje jedne djevice

Odavna nije ratovalo i već se poželilo krvi al' evo
Radoznalost ili zluradost priprosta ratara im stiže kao
Naručena i bez razmišljanja na silu natovariše težak
Križ na Šimunova ramena – je li to braćo njegova zla
Kob il' sreća i je li to sve zbog smrti ili zbog života?

Jer primače se tužnoj povorci samo zato što bijaše
Čuo da razapinju Barabu koji mu je na pravdi Boga
Nekoć ubio brata i poradova se tomu i sada eto
Mora nositi križ neznanca koji tvrdi da je Sin Božji
Omače mu se psovka jer da to zaista jeste zar bi onda
Dopustio takvo poniženje i sve gromom sažgao ne bi
A ako nije (kao što izgleda da nije) zašto svoj križ
Sam ne nosi do kraja – i eto tako se ljudi rodi bijes
U srcu čovjeka zbog tuđeg križa koji mu tuđom
Voljom na leđima žuljeve stvara.

Ali vjeruj da i u najokorjelijem srcu ne može opstat
Nelagoda zbog dragovoljne pomoći nemoćnome
Nebo će mu na rane priviti melem i sve nadoknaditi
A ljubav kad se malo udomaći u duši svakako urodi
Smiješkom da se ne može govoriti o uzaludnosti čina
Jer sama spoznaja da postoji mjesto gdje će se ona
Užiliti izmami miomiris čistog ljudskog suosjećanja
Koji opaja pa nam se čini da smo u društvu nebesnika
*A mi kojima često iz boli napredak blažen procvjeta
– da li bi bez njih i mogli postojati.*⁶⁷

6. Drugi pad

Okrutnici su ipak premalo okrenuti vlastitom srcu
Njihov kameni ego blijedi do neprepoznatljivosti
U vrijeme nedogađanja tada su *corda caeca*⁶⁸
Za sve izvanjsko u čemu se ne zrcali njihova slika
I zato ti revnosnici ponovo meću križ na Njegova
Ramena i ponovo udaraju bičem samo da događanje
Počne – o Svemogućići zašto im nije dato progledati
Zašto im nije dato osjetiti toplinu drugoga srca
Čovjek čovjekom biva samo nadrastajući samoga
Sebe a oni se ne odvajaju od svoje prizemnosti.

67 R. M. Rilke: Prva elegija

68 Lat.: slijepa srca

Pod udarcima biča i Krist produži korak al' spotače se
I opet pade kao da nije suđeno da donese svoj križ
Do cilja *nikada, ljudi ljudski, nije bilo toliko bola*⁶⁹
Na jednom mjestu i nikad za nju toliko neosjetljivosti
Jer pogled i na pretovareno živinče izmami sućut
A srca ovih ostaše zamrznuta samo ponovo opet
Fijuknuše bičevi i samo ponovo odjeknuše psovke
Kao da se cijeli pakao ugnijezdio u svakoj im riječi
Oštra stijena razdera meso do kosti i krv briznu po
Koljenima što ne slušaju al' opet samo fijuk biča.

7. Jeruzalemske žene

Kažem vam prijatelji jedno je suosjećati s nekim
A sasvim drugo razumijevati tu dušu tako ni izdaleka
Nismo mogućni niti približiti se otajnom osjećanju
Jednom ožalošćenih majki s već raspolovljenom
Dušom koje kao da traže drugu polovicu sebe
Uređujući već uređene humke na grobovima uvijek
Ih kosne blizina rane smrti tuđu bol blaže svojom
I same sumnjajući u uspjeh – al' jao, što je tu sućut
Što bol? Jer više su u njihovu nego u svome svijetu
I radi njih im tuđa zla sudba izmami suzu u oku.

I one izadoše na pragove kućne da oplachu muku
Nevinog kao da za to na čitavoj kugli zemaljskoj
Nije bilo pogodnijih srdaca jer njihov plač nije
Molba za milost to je skoro bezvučno proklinjanje
Sudbine o žene jeruzalemske ne oplakujte Njega
Već oplakujte sebe i djecu svoju jer *da li bi čovjek*
*Ikada prestao plakati kada bi znao da plačem može*⁷⁰
Dobiti sve što želi ova smrt je zacrtana ne ljudskom
Već nadmoćnom božanskom voljom i zbog nje bi
Ne vi nego čini se sama smrt trebala prolijevati suze.

8. Treći pad

O kaplje znoja o kaplje krvi već osušene na stijeni
Vas koje nas naučiste tajnu šutnje pozdravljam jer
Tu ste radi podsjećanja nas običnih sijača bolova u
Brazde zemaljske na svoj blaženi izvor da čovjek bar
Proučiti može dobrotu koja učini svijet po njegovoj
Mjeri, dobrotu koja vas proli, dobrotu koju nam

69 C. Vallejo: Devet čudovišta

70 Sofoklo: Antigona

Ispred očiju krije ova *nevjerojatna zavjera otkrića*
*I iznenađenja*⁷¹ kojima se zavaravamo pa se čini
Da i Krist uzalud evo treći put pada pod križem jer
Šta bi vrijedila ova gorka smrt bez vašeg svjedočenja?

A mučitelji se samo boje da ne propadne predstava
Ako smrt nastupi prije nego je planirano jer bi trebala
Biti opomena za one koji bi željeli podići glavu ali
Ni mudrac ne prozire to što ona sprema, jer tako
*Višnji Bog hoće*⁷² da oni očekuju običnu svagdanju
Smrt u sasvim zemaljskom hropcu i jaucima ali
I ne slute smrt same smrti *za one koji su iskoristili*
*Smjelo mogućnost umiranja*⁷³ za zbiljsko uzdizanje
I približavanje nebu a takvi evo već sa sve četiri
Strane svijeta naviru da joj pljunu u lice.

Jer iako sasvim bez snage On se uspijeva dići da na
Razderanim koljenima nekako dovuče svoj križ do
Vrha – nisu li u tome padu braćo svi padovi naši
I u tom ustajanju naša tegobna ustajanja i nije li taj
Križ na kojem eto planiraju konac jedne lude ideje
Samo u grmlju skriven putokaz na životnom putu jer
Samo *čujem pričanje o božanskom životu i krvavoj*
*Smrti lijepoga boga Krista*⁷⁴ a ne čujem blage riječi
Suosjećanja i gledam ljubljenje rana na koljenima
Njegovim ali ne vidim rane na koljenima našim.

9. Ahasver

Dakle opet je pao opet se podigao i posljednjim
Atomima snage donio svoj križ do Golgote gdje
Ispijeni proljetnim suncem znatizeljnici posjedaše
Po kamenjaru u nekoj mučnoj tišini *ah bilo je to*
*I ne bi se htio ni prisjećati više*⁷⁵ u atmosferi
Očekivanja čuda i vjerovanja u vlastitu pravdu
Kad se branilo ili osuđivalo autoritetom svog boga
Al' uvijek s primjesom nelagode kao da slijedeći
Prizor predstavlja samo prethodnicu nečega što bi
Trebalo biti nagrada il' kazna a nitko ne zna za što.

71 P. Eluard: Tijelo i počasti svjetovne

72 F. Hölderlin: Kruh i vino 2.

73 B. Miljković: Requiem VIII.

74 W. Whitman: Salut au monde III.

75 G. Apollinaire: Krug

Vojnici mučitelji samo *pokazaše nam što je naša*
*Taština izabrala*⁷⁶ sve pripremiš brzo i kao
Da poče drama kad stotnik zapovijedi da osuđenike
Svuku jer kocku baciše za novu haljinu koju
Mu je nekoć istkala Marta začu se žamor glasova
Iz kamenjara ponešto prigušeniji zbog osjećaja
Svetosti nagoga tijela koje se grubo izlaže zlobnim
Podsmjesima i makar se Ahasver od srca cerekao
Podrugljivci ipak ne smogoše hrabrosti za porugu
Jer plač nazočnih žena po padinama kao da razli tugu.

I slušah neke koji ni pogledali nisu u Njegove oči pa
I ne znaju značenje predanosti kako iščitavaju beznade
I fatalizam koje izrasta iz neostvarenih mu snova
Al' oni sigurno ne bijahu u pravu jer nije nam dano
Znati kad čovjek pogruđuje Boga da l' su nam određene
Granice ili je sve prepušteno našoj pretencioznoj volji
A On ne bijaše samo *čovjek za sebe nego čovjek za*
*Druge*⁷⁷ i nije došao da skriva nego da razotkrije
I zato eto dopusti tu sramotu pred nazočnima jer samo
Griješnost naša može držati sramotnim Božje djelo.

7. Golgota

Non moritur quicumque sui monumenta reliquit.
(*Lat. poslovice*)

1. Razapinjanje

Govori se tako da je prije smaknuća kad *kompas*
Mahnito hita ka svojoj sudbini a sustav kocki se
*Ne vraća više*⁷⁸ duša zaokupljena prazninom
Jer odgoneta zagonetan nestanak posljednje zrake
Milosti u njenim ponorima što mu se kao sjajna
Vizija sve do polijeganja na križ vzmala ispred
Očiju on odluta u čudan svijet-nesvijet bolno
Priželjkivane zbilje i zaključava vrata iza sebe pa
Stvarne događaje čak i njegovo smaknuće ostavlja
Ispred praga – tako se eto čovjek bori za ovaj život.

76 W. H. Auden: Kako nam drago

77 J. Ratzinger: Uvod u kršćanstvo

78 E. Montale: Kuća carinika

Al' ova Velika duša ne bijaše od takvih i poznajući
Najčistiji oblik postojanja u isto vrijeme svjesna
I dolaska i odlaska stajaše pred zastorom svoga
Srca kao pred ogledalom kad joj mučitelji ranjavo
Tijelo rastegoše po križu ona ne upozna prazninu
Jer gledaše u Život svaki udarac čekića i svaki
Čavao koji je razdirao meso i mrvio kosti ne bijaše
Približavanje smrti nego njegovoj biti a bol koji
Inače izmami krik i iz nijemih usta osjeti protutežu
Najveće strpljivosti ikad dostignute na zemlji.

Pa je razumljivo što i mučitelji na koncu zašutješe
Da i oni kao redoviti svjedoci tolikih razapinjanja
Osjetiše kako im kroz kosti prolaze hladni srsi i čuh
Gdje jedan govori: *on ima boga u sebi, iako ne znam
Kojega boga*⁷⁹ jer ne postoji bog koji mi ne bi
U ovakvom času izbio čekić iz ruke – nije ni čudo
Jer u vojničkom srcu Ljubav još nije savila gnijezdo
Al' bit će vremena jer kada iz rane brizne prvi mlaz
Njegove krvi uzbibat će more Ljubavi do samog dna
A onda tko može pobjeći pred njenim valovima?

Pa premda s nelagodnom čavlima prikovaše tijelo za
Drvo i uspraviše između dva razbojnika mrljajući:
*Na tebi je red prijatelju mi ćemo kasnije doći*⁸⁰
I kad zbog težine tijela zapekoše rane nitko jauka
Ne ču kao da bi se i mogao čuti još jedan jauk među
Tolikim svagdanjim jaucima pa da se srce i digne do
Usana da se i otme kao slučajan jecaj duše ne bi imao
Smisla jer ovo tijelo i trpi da se jauci zaborave a iskre
Njegova bola pozlate horizonte na slici ljudskog života
Da više ni ona ne bude tako turobnim bojama oslikana.

2. Razbojnici

Čudno je koliko je podcjenjivanje tuđe patnje
Na zemlji sveprisutno ljudi govore čak i o njenoj
Ljepoti a svatko samo za svoju ima gorke riječi
Dok istinski Prometeji nailaze na podsmijeh pa se
Čini da tako *gole i krvave njih više ne žali nitko*⁸¹

79 E. Pound: Cantos II.

80 R. Roklicer: Grimizni kanjon

81 V. Hugo: Naši mrtvi

Čak ni nebo koje još jedino može pogledati u svaku Dušu bez predrasuda jer svaku u zametku po imenu Prozove – i ono šuti, doduše tu je još njegov anđeo Bola koji ga uglavnom ne zbog suosjećanja nego Zbog dužnosti tješi al' ni on se ne razumije u patnju.

I onda, zašto se čuditi rulji koja Ga pogrđuje kad se I onaj lupež kojeg s Njim razapeše ruga zajedničkoj Im kobi (držeci samo svoj dio nezaslužnim): ako Si Sin Božji skini i sebe i nas sa križa pa ćeš vidjet Kako će zašutjeti oni dolje – kao da i u trenucima Sasvim izgledne smrti ljudska taština ne zaboravlja Vlastiti ego držeci ih valjda njegovom posljednjom Prilikom a sve poslije toga samo jednim velikim Ništa koje na naša pitanja ne daje odgovore jer ih I ne može dati – o kako je čovjek tad blizak Lučonoši.

Al' posve nenadano ponekad izgubljen putnik i u Ledenoj pustinji može pronaći topli gežir kojeg Božanska vatra natjera da šikne i zgrije sleđenu Okolinu i koji *bez slutnje za se i za oči ljudi što sa Zemlje put mu prate*⁸² u zraku ipak ponudi prave Odgovore – evo i razbojnik raspet s druge Mu strane Za bezrazložnu i tako grubu porugu kori supatnika I u pogrđenoj nevinosti pronalazi Nadu koju do tada Ni u Božjim rukama nazirao nije a Sin Božji obećaje: Još večeras ćeš sa mnom sjediti za očevim stolom.

3. Posinovljenje

A žena srca probodena sa sedam mačeva potpuno Pomirena sa onim što se događa i što slijedi jer sve Je to znala i sa strepnjom očekivala još i prije, plače *Mater dolorosa*⁸³ plače za dijelom nje same koji Joj uzima Svemogući poradi ovih što se iz čiste zlobe Cerekaju na račun Njegove nevinosti o Bože zar se Do Tebe stiže jedino pomoću ove smrti i zar je ona Početak našeg uzdizanja u vremenu koje si obećao Mi nismo kao oblak kojega diže lagano strujanje Zraka – preteškoga smo srca nama uragan treba.

82 A. B. Šimić: Pjesma jednoj ruskoj seljakinji

83 Lat.: žalosna majka

A on izgleda da stiže i da sve je bliže što bliže je
Počinak i Njegov kraj puta *u ovom danu kada se*
*Na nas izljuje ledena bol*⁸⁴ jer nama zagledanim
U sutra izmiču znaci otkupljenja pa većma potrebnim
Biva naše posinovljenje, svijete evo ti majke – jedva
Čujno će s križa uprijevši pogled u ženu – a tebi
Majko ostavljam ovu nesretnu djecu neka imaju
Zaklon u vremenu oluja kada na pustopoljini duše
Ne ostane ni grma za zaklon srcima koja u slobodi
Traže utočište i upravo zbog nje ostaju nezbrinuta.

4. Svršeno je

Zar ne bi trebalo braćo da ovu patnju još jednom
Promislimo najprije skinuvši sa nje prived zemaljske
Pravde koji je nazočnima kamen spoticanja a onda
I prijepor samog joj postojanja jer ne zaboravimo
Proživljavaše je i Bog i Čovjek a ne samo polubog
Kao kad je ono orao Prometeju ključao jetru nije li
Normalno i čuditi se tomu i zamišljati kako se čutio
Blaženo On u ovalikoj patnji dok činilo se da trpi
Nadljudske boli jer čulo se sasvim razgovjetno
Kako zaziva ELLOI ELLOI LAMA SABAKTHANI!

A tu bijaše i žeđ što Mu podmuklom vatrom isuši
Nutrinu i svaki udisaj u stješnjena pluća ma koliko
Neophodan i željen bi samo dodatna patnja a potom
Tek sjena disanja kakvoga treba Gospode čuješ li
Kako u hropcu traži bar kaplju vode a oni Mu daju
Ocat pomiješan sa žuči navuci oblake i kišom mu
Nakvasi usne i tako bar malo ublaži bol *nek njegov*
*Primjer nas uči vjerovati*⁸⁵ u Tebe i vjerovati Tebi
I nek se zna da nikad ne napuštaš svoje makar ko oni
Nisi u vremenu i tek u vječnosti bivaju s Tobom.

Al' Ti o Vječni šutiš a drama se približava vrhuncu
Moć i veličanstvo ovoga svijeta sve što je uvjerljivo
*I što uvijek jednako važi leži u rukama drugih*⁸⁶ a
Ti kao da ni ne namjeravaš mijenjati stvari puštajući
Da duše kroz patnju dozrijevaju za vječnost al' ova

84 S. Spender: Nakon što se izmoriše...

85 J. W. Goethe: Božansko

86 W. H. Auden: Ahilejev štit

Ovako dostojanstvena i lijepa izgleda potpuno zrela
Jer živiljaše u isto vrijeme u obadva svijeta pa je
Izranjeno čovječje tijelo jedva zadržava da ne krene
U Tvoje bezvremlje ono bi samo gutljaj obične vode
A ona da pije na izvorima vječnim.

A rulja se nada čudu i čeka da Ilija kako je nekad
Uzašao danas u vatrenim kolima iza oblaka siđe
I do zadnjega Rimljane zatre (samo Rimljane jer ne
Vidješe vlastitog grijeha u patnji ovoga Pravednika)
Al' *kakvih čudnijih čudesa može biti*⁸⁷ od ovolike
Patnje i smrti Čovjeka-Boga pod rukom prokletnika
Koji okupani u krvi Njegovoj bivaju očišćeni i mada
Se čini da je vrijeme konačnog trijumfa smrti ovo su
Ipak trenuci njenog razvlaštenja čuste li njenu kletvu
Kad se sa križa začu: *svršeno je* i kad On krenu k Ocu.

5. Čudni znakovi

To dakle bjehu trenuci rastajanja u kojima kao da
Mu duša za vlastiti uzlet ispi svu energiju svijeta
Pa sunce osta bez sjaja a zemlja bez potrebne snage
I raspuknuta kao prezreo šipak tresući se na svojoj
Svagdanjoj putanji zatetura – da l' zbog traume ili
Zbog stvarne želje? Da l' zbog toga što ova smrt
Nazočnima izgledaše *kao zov na nov put, na život*
*Nov*⁸⁸ ili zbog pieteta? Ne znam al' čuh svakako
Kako nastojeći bar sebi *obscurum per obscurius*⁸⁹
Objasniti stotnik reče: ovo zaista bijaše Sin Božji.

Da, zaista bijaše al' to je spoznao tek čovjek koji
Ga razape na križ i svojim ocem zaziva Jupitera
Jer On svojim dođe a njegovi ga ne primiše zato
Što u srcima njihovih odličnika pronađe grobove
Pune truleži i otkri zmijska legla a i njih nazva
Stadom bez pastira – *ako je netko Sin Sveživotnoga...*
*Miran je on moćnik i ne prepozajemo ga*⁹⁰ kad je
Najsličniji nama nego tek kad upoznamo Očevu
Volju po kojoj i radi koje je to što jest a mi
Jedamput odbačeni kako smo ipak djeca svijetla.

87 W. Whitman: Čudesa

88 D. Cesarić: U svjetlosti

89 Lat.: nejasno nejasnim

90 F. Hölderlin: Svetkovina mira

Po njoj i zbog nje se i ugasi sunce i nastaje tama
Po čitavoj zemlji a zemlja se raspuče i otvoriše se
Grobovi davno preminulih pravednika Njegovima
Da se otvore oči jer oni otvrdlog srca uvijek nove
*Znakove traže možda je to pravi znak života*⁹¹
A možda samo putokaz jer nikome pa ma koliki
Pravednik bio nije dato dvaput umrijeti ako njegove
Smrti nisu zbog razloga nebeskih a uskrsnuće dokaz
Veličine Gospodara života i smrti – siđoše dakle
Niz Golgotu busajući se u prsa ali ne progledaše.

8. Pokop

*El cerco universal se va apretando...
El fin esta en el centro. Y se ha sentado
Aqui, su sitio fiel la eternidad.
(J. R. Jimenez: Su sitio fiel)*

1. Skidanje s križa

Tako braćo ni tada kad na koncu na vječno pitanje
Naše *odvraćen je pun ljubavi odgovor: svršeno je*⁹²
Savjesti ne bijahu opterećene ovom užasnom smrti
Pravednika nego tek licemjernom brigom za ritualnu
Čistoću u dane Priprave pa tko zna možda i iz straha
Jer u dubini im srca još odjekivahu riječi: kad budem
Uzdignut od zemlje sve ću privući k sebi odlučiš ipak
Skinuti tijela sa križa jer loša iskustva sa prorocima
Su dobra pouka koja potiče maštu da se prisjeti svoje
Jutrošnje ludosti i histerične vike: raspni ga raspni.

I smrskaje im golijeni ali kad se i nevažnim čini
Pismo se ipak ispuniti mora pa jer vidješe da je već
Mrtav kosti mu ostaviše netaknute tek vojnik radi
Sigurnosti sulicom probode srce a iz Njega poteče
Neodoljiva Ljubav i slivaše se na sve četiri strane
Svijeta po zdencima iz kojih se napajaju duše i one
Pohrliše piti – *kad Bog svira na fruli nema ovčarnika
Koji bi mogao zadržati stado*⁹³ zvuk melodije sigurno
Ga privuče pa makar se toliko trudili zaustaviti ga se
Ne da duše ko žedne ovce nahrupe na Njegov zdenac.

91 S. Quasimodo: Smije se svraka...

92 P. Claudel: Listopad

93 P. Claudel: Povijest Tobije i Sare

2. Pietà

On dakle umrije u mukama a da nitko od nazočnih
(Osim tek nekoliko žena) suzu pustio nije jer ovdje
*Nije dosta da oči otvaraš kao vrela milosrđa, da ruke
Spuštaš na sve ljudske boli*⁹⁴ da ljudi prepoznaju
Brata ovdje se zanemaruje praznina duše na uštrb
Čovječnosti i nitko ne haje za umirućim mirisom
Cvijeća na pokošenom polju jer uvenueće svakom
Posljednje biva – labuđi pjev koji ne sluša nitko
Do onih čijeg srca si dio oni ga pohranjuju u bolne
Uspomene i kao dragocjenost čuvaju na dnu sebe.

Tako i Ona skamenjena (veličanstveni simbol bola)
Kad joj već ukočeno tijelo spustiše u majčinsko krilo
Kao da na čas nestadoše granice između oba svijeta
I kao da iz njih provrješe uspomene ponovo s Njim
Bijaše jedno *zar te dozivaju tamo, druga moja dušo,
S tolikom žudnjom kao ja ovdje*⁹⁵ zar smrt da Ti je
Izgovor pred ljubavi mojom – zakuka osjećajuć
Na ramenima jedva podnošljivu težinu praroditeljske
Kobi koja se poput munjonosnih oblaka razilazila
Nad horizontom zemaljskim.

I zagleda se u širom otvorene oči još pune neba
Ne bi li sagledala dubinu tako velike duše ali i ona
Bijaše samo čovjek i gledaše samo očima ljudskim
Kojima nije dano do tih granica jer nesagledivost
Duha je čovječja sudbina pa makar kao ona bila
Posuda Njegova tijela jer sjevremenost ne može
Stati u naše vrijeme ah kako u njem poslije odlaska
Ne ostaje ništa osim jasnog osjećaja prolaznosti
Što preplavljuje biće i ta borba za uspomene koja
Izoštri osjećaje al' ne obećaje njihovu postojanost.

A duša grca boreći se za svaku sliku koje joj ispred
Očiju promiču ko snovi i sjedinjuje se sa svojom
Šutnjom – ledenom šutnjom koja ni suzi kanuti ne da
*Njih umirujući val sahranjuje duboko kao sidra*⁹⁶
I preplavljuje nadom u najskoriji susret jer prejaka

94 E. Gonzalez-Martinez: Intus (lat. unutra)

95 J. R. Jimenez: Majka

96 S. Spender: Marina

Je želja za sjedinjenjem otrgnutoga dijela i cjeline
Toliko jaka da joj i nebeske sile iziđu pokadkad
U susret kao ono kad Lazara oplakivahu ucviljene
Sestre a On se iščuđavaše njihovoj nevjeri o Majko
Žalosna nadaj se nadaj – zar te je ikad iznevjerio?

Cjelivaj otkupiteljske rane jer Duh po njima i kroz
Njih čini svjetlijom nailazeću budućnost u kojoj se
Od sad Nada razgovjetnije glasa *da nije proljeće*
*Stiglo stablo bi bilo uzalud procjetalo*⁹⁷ al' ono
Mu raspupava grane iz vječnih razloga koje drveće
Ne pozna ali i ne pita za njih nego bez pogovora
Dopušta razvigorcu travanjska milovanja i jedva
Podnošljiva mučenja proljetnim sokovima samo da
U tek naslutivu plodu čitljivija mu bude sutrašnjica
Plodove duha je tek čistim srcem moguće sagledati.

3. Grob

Josip i Nikodem potajni sljedbenici smogoše ipak
Dovoljno hrabrosti da od namjesnika izmole tijelo
I upriliče doličan ukop po obredu otaca uz aloju
I miomiris smirne *s još nekom elegijom mladoj*
*Nevinosti*⁹⁸ zapravo molitvom za sretno putovanje
U Šeol kao svi zanemarivši pradavna proročanstva
O uskrsnuću i kazivanja o obećanju s neba da sveto
Tijelo neće truleži ugledati jer Smrt nikad nije imala
Niti će imati ovlasti nad Njim a kako bi i mogla kad
Je krotitelj smrti i pozna je bolje i od samih mrtvih.

Al' duša Njegova starija od svih vremena i od
Svemira samog ne htje daleko radije ostavši čuvati
Svoje da im upravi živote i bude svjetionikom *čija*
Se snaga stalno povećava i jednoga će dana biti
*Jedino svjetlo*⁹⁹ dušama drugim kako i one koje
Životom lutaju u magli sutrašnjice zalutale ne bi pa
Kad na koncu sa dužnim pietetom položiše tijelo
U tek izdubljen grob u živoj stijeni kao da nastajac
Na nebu i na zemlji i kao da časkom osjetiše kako to
Nije Kraj nego samo svršetak jedne mučne epizode.

97 A. Parronchi: Da ovo veče nije...

98 D. Thomas: Odbijanje da se ožali smrt...

99 G. Apollinaire: Povorka

Epilog

*Svatko stoji sam na srcu zemlje
Proboden zrakom sunca;
A veče je već tu.*

(S. Quasimodo)

Pa onda braćo, kako razumjeti nebo koje Najvećeg
Među nama daruje ovako patničkom smrću
Ko lopov skonča na križu i dok čavlima prikovan
Za to drvo visi skoro bez šuma Mu iz rana i srca
Probodenog prolipta krv i voda a sveto tijelo
Onako ispijeno i blijedo sa modrim podlijevima
Potpuno nago ko tijelo titana na zdjeli iz Mikene
Sada podsjeća više na zgažen cvijet o Bože kako
Vjerovati u Njegovo božanstvo kako suspregnuti
Srce da ne huli u vremenu ovakvog pomućenja?

Možda ko Rimski stotnik treba gledati čudesa
I čekati da nebo dotakne srce il' samo nadati se
Da će ti On sam istinu reći o *ne kažem da možeš*
*Božji glas podnijeti, nipošto*¹⁰⁰ ali radoznanu dušu
Trebaju uvježbati za slušanje tišine u nutrini pa
Možda iz tih sfera da dopru znakoviti signali koji
Poruku znače zar Ga i Ilija nije očekivao u oluji
I gromu a On u lahoru bijaše i zar Mojsiju govorio
Nije iz ognjena grma a evo i tvoja duša je upravo
Plamenim jezicima zahvaćena i samo slušati treba.

Zato baci današnji kamen, zaboravi i usni pa ako
*Je sazdan od svjetla*¹⁰¹ sigurno ćeš ga još noćas
Kad ti se otvore oči ko istočni mudraci vidjeti ko
Zvijezdu vodilju na tvome dijelu neba ne samo da
Kao trenutak slave zabljesne nebom i zgasne već
Da te kao njih dovede do istinskog rođenja zapravo
Preporoda zbog kojeg se smrt (ma kakva ona bila)
Trebaju zaboraviti – ja nisam prorok ali osjećam da
Ova vremena nisu vremena plača nego trenutci
Samrtnog hropca Smrti i početak prevlasti Svjetla.

100 R. M. Rilke: Elegija prva

101 J. R. Jimenez: Vječnosti

Roman Karlović

Razgovori u Jeruzalemu

I. Johanaan

Andrea i ja plakali smo gorko –
Ne sramim se reći – kad smo shvatili da misli ozbiljno
Doći u Jeruzalem i dati se razapeti
Kao zadnji zločinac na križ.
Ali on je samo pogledao dolje na nas
S uzvisine, i dobacio: Johanaane, niste li
Sinovi groma, ti i tvoj brat? A ti, Andrea,
Brat si Šimona zvanog Kefa, što će reći Stijena.
Gromovi i stijene plaču kad se Čovječji Sin predaje;
Tko će onda biti kamen ugaoni? Samo ja preostajem –
Govorio je dalje Ješua – ja, koji ću biti kamen
Spoticanja, i ugaoni kamen, i temelj, i krovšte.
Ne plači, Johanaane, sine groma, ni ti, Andrea,
Brate stijene; jer sve je zapisano što ima biti,
I bit će kako je pisano, da se ispuni
Što je Duh govorio po Prorocima. Zar je Moše
Plakao kad je meki, topli brlog misirskoga dvora
Zamijenio pustarom izgnanstva da bi narod
Poveo u Obećanu zemlju? Ne osniva se tako
Novo kraljevstvo, u suzama i kuknjavi. Već
Radujte se! Gle, kako vedro stupam ovim nasipom
I gledam dolje ovaj tužni naraštaj
I plakao bih, jecao bez utjehe, da nisam
Kamen ugaoni! Ali svoju snagu ja ne crpem
Iz samoga sebe. Veće je, i dublje, i šire,
I više od mene ono što me nosi na svojim ramenima,

Sila po kojoj naviještam svoj carski proglas,
Svoju radosnu vijest. Stado malo,
Za kratko vrijeme ostat ćete bez pastira.
Tko će vas tad utješiti? Osokolite se zato,
Useknite noseve, obrišite kaplje s musavih obraza
I razmrсите tu prašnjavu bradu, jer ćemo uskoro
Ući u Jeruzalem u trijumfalnom pohodu:
Ja na mladom magarčiću što još nije nosio bisage
Ni ljude, a opet će me krotko prihvatiti,
Vi za mnom, kao moji pratioci; stupat ćemo, djeco,
Po svježim grančicama prostrtim po zemlji.
Jer slava je u boli ako dolazi s neba, i bol
I mučeništvo i progonstvo i silno trpljenje
Trudovi su kojim rađate mir što ima doći.
Jer mir vam svoj ostavljam, mir vam svoj dajem;
Ne gledam vaše grijehе, nego vjeru svoje družine.
No mira moga nema bez mog mača, a taj mač
Ne dolazi od ovog svijeta; i koje mač odsiječe,
U oganj se bacaju da ondje sagore. Zato gore glave!
Ako pokleknete, tko će tješiti tješitelje?
Jer vi ste tješitelji svijeta, glasnici
Onoga što ima doći. Ne boj se, Johanaane,
Ni ti, moj Andrea, sva bol i mučeništvo
I progonstvo i to silno trpljenje
Neće dugo trajati, i za tri dana
Sve će biti gotovo. A ti, Johanaane, znaš
Što onda slijedi. –

To je izgovorio, sjeo i uzeo
Pisati u pijesku. Zašutjeli smo, da ne pokvarimo
Svečano raspoloženje toga predvečerja. Znao sam
Zašto je oslovio baš mene. Simonov je brat
Mislio da govori o svojem naučavanju, o propasti
Svijeta i sudu i gorušičinu zrnu i o svemu tome;
O tome je, naime, i govorio, ali Andrea nije znao
Da je sve to već u zemlji posađeno, i raste, i da čeka
Još samo pravi čas da prsne kao krtičina njuška
Iz tla i naglo se razlista u svim pravcima. Jer ja sam
Vidio, ovim očima, Nikodemose, Ješuinu slavu,
Ja znam što slijedi nakon svega, kad sve bude gotovo,
Kad zamrači se nebo i zvijezde padnu u Veliko More,
I nastane prolom strašnih crnih oblaka, i sva se zemlja
Zavije u tminu.

O, nemoj pomisliti
Da te želim preobratiti! Ti nisi vidio tu slavu,
Tu svjetlost i bjelinu, i tu bezglasnu glazbu
Što natapala je svečanu tišinu dok su sjedili
Na onom brdu Ješua i Elija i Moše,
I ništa nismo shvaćali od onoga što kažu,
Jer su razgovarali na drevnom jeziku
Koji ne razumije možda čak ni dobar dio
Članova tvog vijeća. Znam samo
Da je nastala tišina, i pao vjetar, i sve je blistalo
U bijeloj omaglici oko nas, a njih trojica
Kao da su sjedili na malim prijestoljima,
A nas trojica na zemlji, mekoj, toploj
Kao Mošeovi jastuci u Misiru, pod njihovim
Nogama. Šimon, ja i moj brat Jakov;
Zašto li je baš nas odabrao od sve dvanaestorice?
Sjedili smo tako pred tim prozračnim i bijelim
Ješuo i njegovim nebeskim sudruzima
I volio bih da to nikad nije prestalo, da sjedim
Tako u svjetlosti i gledam, bez razmišljanja,
Bez sjećanja na dogodovštine iz mog života,
Iz jučerašnjice ili djetinjstva, iz davne prošlosti
Ili nedavnih političkih događanja; jer sve je tada
Bilo potpuno svejedno, i tad sam shvatio
Što znači ostaviti oca i majku, brata i sestru,
Svoj narod i državu i ovaj svijet i ovaj kozmos
I planete i zvijezde i zemlju i velika mora
I svod koji dijeli mora od kiše, i bezdan
I Toru, i kaos i Zakon, i micve i prijestupe,
I zmije i guštere i lignje i rakove i gnusno
Iz mora i gadno sa zemlje i ogavno iz zraka,
I gledati u svjetlost.

Jer divna je, Nikodemose,
Svjetlost: tu više nema naših sićušnih prljavština,
Naših malih osveta i zloba i ljubavi i mržnja
I političkih događanja i država i zemaljskih revolucija
I Asura i Babilona, Perzije i Rima, i još drugih mnogih
Carstava što mogu doći, ili ne moraju, kada god
Ima nastupiti kraj. Jer ne znamo kada će se vratiti;
Ljudi kao Toma, Mataj i Andrea, ili Šimon Zelot,
Ili Filipos, svi ostali iz Dvanaestorice, ne mogu
To shvatiti. Nije im dano da ugledaju svjetlost

Prije svoga vremena; jer svakomu je
Dano određeno vrijeme, i to je ono divno
U Ješuinu obećanju: kraljevstvo je tu.
Ono već bubri ispod naših nogu, ono klija
U ovoj zemlji kojom hodamo, i hramski zastor
Već je napet do pucanja, i čeka se još samo
Čas kad će prsnuti najslabiji šavovi, razderati se
Cijela krpa od zemlje pa do stropa; to nije predstava
S vojskom našminkanih anđela na oblacima koji klize
Na cugovima iznad pozornice u rimskom amfiteatru,
Jer nije potrebno: kraljevstvo je u nama, i što god
Još ima doći, u zraku, s neba, iz te kape
Koja zakriva nam pogled u te višnje stvari
Iznad naših glava, ne treba nas brinuti:
Ima tko se brine za to.

Mi trebamo zalijevati
Gorušičino zrno, i motriti nebeske ptice
Koje kruže visoko gore iznad krovova
Tih naših malih, bijednih palača i hramova
Od mramora i blokova granita, od kojih
Ostat će tek tužne ruševine kada ovu zemlju
Poharaju ratovi i strašne nedaće. No hramovi
Smo mi, hramovi od mesa koji hodaju, i tamjan
Koji palimo ne njuši se ljudskim nosom, nego miriše
U Božjim nosnicama, i drag mu je taj miomiris
Više nego iznutrice mrtvih kozlića; i zastor su naše misli
Pred vječnosti, i skromnost s kojom odvrćamo
Odveć znatiželjne poglede od svetinje nad svetinjama,
I povlačimo ruku da ne dotaknemo kovčeg, i ne poginemo
Od tog strašnijeg opstanka. Mi smo palače na dvije noge,
I pronosimo slavu carske vojske bez helebarda i sulica,
Bez štitova od kože i bez mačeva od zemne kovine,
Jer mačevi su nam izliveni od ognja i štitovi od čistih
Misli, koje odvrćaju strijele hudih bogova
Od te nježne opne što prekriva nam slabo tijelo;
I sulice su naše – riječ, i vijest je koju nosimo –
Helebarda što leti u još nepoznate krajeve.
Kad nebeske ptice slete na razlistale šumarke
Svetih biljaka koje je veći od nas posadio u tlo,
Znat ćemo da došao je čas; i tad će se otvoriti
Srca, i progledat će Dvanaestorica, i mnogi drugi;
Jer će ptice kao vatreni jezici sletjeti na naše glave,

I bit ćemo proroci novoga doba, i ništa više
Neće biti isto: ni carstva, ni zemljopisne karte,
Ni naši životi, ni ono što smo ostavili za sobom,
Ni ono čemu hitamo ususret; i razlit će se svjetlost
Po sumračnim puteljcima kojima su naša stopala
Nesigurno tapkala u smiraju, po uličicama
U kojima smo činili sve naše drage male gadosti,
Pod kamenim lukovima i ukrašenim kolonadama,
Za šiljatim prozorima i zamandaljenim dverima,
Nad našim obijeljenim grobovima i nad našim crnim
Posudama, i s one strane naših velikih jezera, bučnih
Rijeka i zakrvavljenih potoka, i prerovanih polja
Kojima su tutnjali milijuni bojnih kola
U ovoj našoj dronjavoj i pogužvanoj povijesti;
Jer od Abelove smrti pa do smrti posljednjeg
Vojnika koji je izdahnuo na granicama ove ekumene,
Na Sjeveru, gdje nitko od nas nije kročio
I neće nikad, sve je jedna strašna, poderana,
Raspucala tapiserija kričavih boja, i glasova
Ubijenih dolje iz šeola, i leleka živih, i plača
Novorođene djece nabodene na koplja;
I samo svjetlost očistit će svu tu tminu
Što je polegla nad crnom zemljom, i tek vatra
Duha koja ima sići na ove naše usijane glave
Ohladit će sve naše misli koje kuju strašne stvari;
A tad će zapjevati naša srca u nekoj tihoj radosti,
Bez udaranja u talambase i zvončice, bez golišavih
Plesačica, i bez krčaga jeftinoga vina u zadimljenoj krčmi:
Jer će samo bilo kucati u našim žilama, i čut ćemo
Otkucaje našeg srca u vratnoj žili kucavici, osluškivati
Tišinu što će tad obuzeti sav svijet, i vidjeti
Bjelinu koja silazi odozgo, iz onih sfera
Što su tako blizu, a daleko su od našeg postojanja
Tisućama godina svemirskoga putovanja.

I tada će sve biti jasno, i prozirno, Nikodemose,
I tada će i Toma i Mataj i Andrea i Filipos
I Šimon Zelot, i svi ostali iz Dvanaestorice,
Shvatiti što je učitelj govorio, i to ćemo razglasiti
Po svim krajevima nastanjenog svijeta,
Sve tamo do velikih rijeka, i do mrzlog Sjevera
Gdje nitko od nas nije bio, i do crnih bića
Kao ugljen na vreloom, usijanom Jugu,

I na Zapadu do granica zemlje, gdje sunce
Tone u ocean i zamire do sutrašnje zore
Na drugom kraju svijeta. To sam vidio
U mislima, Nikodemose, na onom svetom brdu
Na kojemu se Ješua odjenuo u svjetlosnu bjelinu;
I to je tajna koju znaju samo odabrani,
Oni kojima je Sin to povjerio i pokazao,
A čas kad sve to ima biti znade samo Otac,
Čak ni Sin, ni njegovi odabranici,
Oni što su od davnine upisani u stupce
Dvostrukog nebeskog knjigovodstva,
U Knjigu života koju anđeo smrti i spasenja
Nosi u svojim hladnim, bestjelesnim rukama.
I zato ne posustajemo, ne nas trojica,
Šimon, ja i moj brat Jakov, koji znamo istinu;
Tek načas vidjeli smo je bez zrcala i zagonetke,
I odmah nam je oduzeta; jer još nije došlo vrijeme.

Ali riječ se naviješta, Nikodemose, riječ
Što se utjelovila među nama, i ja sam
S riječi tom hodao po izraelskim stazama
I trgao klasje u subotu, i spavao noću
Dok je ona bdjela nad svojim stadom;
I ta Riječ sad ide k svome kraju,
K svojoj smrti koja nosi život za sve nas;
I stog joj valja trpjeti, i umrijeti, i leći u grobnicu,
I saći nad šeol, i vratiti se otud na nebo,
Otkuda će doći po nas, svoju pastorčad, u Galileju.

Nikodemus

A što je s tvojim učiteljem?
Nisu ga se još dočepali? Oprosti, zbivam šalu
S nečim što je možda sveto. No kad je čovjek star
Kao ova bijela glava, vidio je dosta toga
I ne libi se više u Hramu useknuti nos.
Slušao sam tvoga učitelja, i jednom skupio hrabrosti
Da pristupim tom razbarušenom revolucionaru
I propitam ga gradivo iz Tore. Izvršno je odgovorio,
Vidi se da je bio bistar dečko. Imao sam takvih
Tu u školi, dok sam još predavao. Vidiš im u očima
Da ih guši izraelska svagdašnjica, i da bi rado
Otišli u Rim, kad bi samo znali

Što se ondje zbiva. Zato im i sakrivamo istinu –
Mislim na ovu našu, prizemnu, materijalnu
Stvarnost, na naš prokleti zemljopis, na ovu
Vjetrometinu civilizacijâ, u čijem smo se viru
Zatekli u našoj kratkoj povijesti; jer, kad zbrojiš
Sve te dogodovštine, od Mošea do danas,
Pa i od Abrahama, pa čak i od Adama, nije se baš
Tako mnogo zbilo. Kula babilonska, pa nefili –
Ti junaci iz davnine, divna čudovišta, nastala
Iz križanja bića anđeoskih s ljudskim kćerima –
Pa ubojstvo Abelovo, izlazak iz Misira –
Nabrajam to nasumce, ne da mi se više –
Sve se to na koncu svodi tek na dvije stvari:
Milost i pravdu. Jer imali smo milosti,
Johanaane, više nego itko drugi; ali smo pljunuli
Na dar koji smo dobili odozgo, i to nas kolje
Već tisućama godina.

A što nam je to trebalo?
Mogli smo mirno živjeti u našem kraljevstvu,
Klati kozlice i paliti im iznutrice, gostiti se finom
Pečenkom sa hramskoga roštilja – onda još nije
Ni postojao Hram, okupljali smo se u šatoru –
I ništa nas od svega ovoga ne bi tad zadesilo:
Ni Asur, ni Babilon, ni Perzija, ni Rim;
Živjeli bismo u miru pod zvjezdanim nebom
I bili svoji gospodari. Ali povijest nije čovječna
Igračica; ona baca kocke koje nisu
Čak ni u njenim rukama. Druge sile vladaju,
A mi smo mesnati pijuni, i na toj ploči
Kale se naše male, beznačajne priče.
Bog nije zao; mi smo ti što naivno
Traže od Gospodina da mu dobrota
Bude slična našoj. Jer čak i u surovosti
Može biti dobar, i udara nas da odrastemo,
Kao strog patrijarh, ali pravedan,
Baca nas pod asirske kotače
Da mu, pogaženi, zapjevamo hvalu.
Teško je to vjerovati; mladi ljudi
Ne shvaćaju veličinu neshvatljivih stvari.

Ali ti si drukčiji, i pošao si svojim putem;
Ta je staza kvrgava i uska, ali to sâm znaš.

Za tebe je ona istina, i život; ne proturječim ti.
Toliko sam star da više ne znam što je istina.
Što je istina, Johanaane? Tebi učitelj,
Glavešinama Moše, a Rimljanima Kajsar.
Svatko ima svoje preferencije, koje je najčešće
Naslijedio od mrtvih bića koja sada
Trunu u luksuznim grobnicama, pod zlatnim
Uresima i mnogim darovima, kojim rodbina
Pokušava umilostiviti božanstva. Jer mi smo
Djeca svoga doba; to je raskršće
Na kojemu se nađemo kad otvorimo oči.
I većina pođe putem kojim hodaju ljudi;
Tek ponetko usudi se skrenuti sa staze,
I takve često kamenuju, ili im kroz vilice
Probodu kuku, pa ih svežu za kola
I potjeraju konje trkom po šljunčanoj cesti.
Ja sam imao sreće; za mene ne mare.
Ono malo ugleda što imam, stekao sam pravovjernom
Naukom, i platio sam danak svojem društvu:
Čak i Jehuda izišao je ispod mojih skuta,
A on će se, kao što naslućuješ, u našem narodu
Još proslaviti. Ne slažem se s onim
Što smjeraju on i oni što ga plaćaju;
Ali mi, Johanaane, ne biramo tuđe ispovijedi.

Jedan će čovjek umrijeti zbog ove odluke,
Čovjek koji mi je drag, i koji me zadivio
Znanjem onog što je koštica cijelog mog života:
Ljubljene mi Tore. A nije učio u slavnim
Sinagogama, i nije stasao u Jeruzalemu.
On je prirodno darovit, čak obuzet
Nekim čudnim duhovima, dobrim, blagotvornim,
Duhovima koji liječe bolesti i ludilo
I oduzetost, i čak vraćaju – ako sam dobro shvatio –
Ljude u život. To mora biti od Gospodina.
Premalen sam ja da sudim; možda je i demon
To učinio, kao kad je srušio krov
Na Jobovu krasnu djecu. Ali Bog je njih
Odmah uzvisio, i majka i otac i još neki nazočni
Vidjeli su sedam sinova i tri kćeri na pol neba
U zraku, okupane svjetlošću u Božjoj slavi
Koja je zakrilila uskrsla tjelesa; i Ezekiel je vidio
Mrtvu vojsku kostura u polju, gdje im prsni koševi

I bedra i nadlaktice zarastaju u gusto tkanje živaca
I kože, i gdje im s oživjelih lubanja rastu dlake
I nokti na prstima i nogama, i gdje ustaju
I penju se na nebo u zasluženi spokoj.

Živjeti je bolje nego umirati. Jer poslije smrti,
Ako nismo ostavili za sobom ni mrvu slavnih djela,
Ni trun produhovljena nauka, ni česticu ma kako
Naivne i djetinjaste legende da narod ima čime
Ispuniti vrijeme zimi uz dremljivo i toplo ognjište,
Duša nam tad silazi u šeol, u to tamno, hladno mjesto
Pred kojim strepim više no pred grijehom; jer grijeh
Još mogu svladati, no smrt je sila što iz pomrčine
Zuri u me nakeženim žutim očima, i nije
Nimalo u mojoj vlasti. Jeza me uhvati, Johanaane,
Kada pomislim kako su krhki ovi udovi, i kako
Slab je ovaj um; jer skoro ništa ne znamo, a opet
Valja kročiti tim putem što su nam ga preci zacrtali,
Jer je tako najsigurnije. Ja nisam smogao snage
Da bacim kocku i skrenem na tu drugu stazu.
Možda će jednom, kada ostariš, sve biti drukčije;
Možda će se svijet promijeniti toliko da se ni sâm
Više nećeš snalaziti u njemu. No da, ti vjeruješ
Da će sve to ionako skoro prestati. Pa neka.
I toga sam se naslušao; bilo je, Johanaane,
Dosad mnogih bučnih mesija. I nakon svake
Burne revolucije u okolici ovog grada,
Ostali su samo leševi poubijanih revolucionara,
Raspršeni u dolini da posvjedoče o prolaznosti
Ljudskih tlapnji, i da nama, starim liscima,
Poruče od bogova da možda ipak jesmo
Na pravom putu.

Jer narod nije tako glup;
Kad se okani slavljeničkoga raspoloženja
I kad se otrijezni od blagdanskog pijanstva,
Razmišlja hladnijom glavom od naše, jer se brine
O onom što je ipak, na kraju, najvažnije:
O pšenici i smokvi, maslini i vinogradu.
Jer nema Pesaha bez pšenice, Johanaane, i bez smokve
Život nije sladak, i bez masline pogača je suha,
I bez vinograda nema Izraela, iako su tvoji učitelji
Rekli da bez Tore nema pšenice i tako dalje;

Ali možda je tvoj učitelj na dobrom tragu,
I Tora je zapisana u srcima ili je uopće nema,
I netko može žeti pšenicu i sladiti se smokvama
I cijediti masline i gnječiti grožđe
I bez teških micva našeg nekadašnjeg vojskovođe;
Ali to je navika. A ja sam star, i premda nemam
Iluzija više nego što je potrebno da ne bih
Umro u očaju od odveć reske istine, ipak
Držim ono što sam učio od djetinjstva; jer tako je,
Unatoč svemu, život ipak lakši. A ja nemam ništa protiv
Tvoga učitelja; ako on i nije istina u ljudskom liku,
Kako viče s krovova po našem gradu, ipak traži istinu,
I ja to cijenim.

Ali mi smo ionako ljušture, koje će se jednom
Probuditi bez bolova u kostima. Dotad
Valja nositi i ovo tijelo, umorno od povijesti
I stradanja drugih, koje bespomoćno gledamo.
Nas nitko ne dira, sve dok poštujemo rimsku vlast.
A to ne činimo iz komoditeta, kako nas optužuju
Eseni, dokoni ekscentrici, iz svojih pećina
U pustinji. Neka se samo kupaju
U Jordanu, i jedu povrće, i odbijaju
Doći u Jeruzalem za Pesah.
Da njihov Učitelj Svjetlosti, kako ga oholo zovu,
Obuve sandale koje nosim i kroči pred rimskog
Gubernatora da pregovara o pšenici i zečevima,
Postupio bi isto kao ja.

II. Jehuda

Stolar iz Nazareta, Mesija. Svašta. Kako sam mogao nasjesti
Na njegove slatke riječi, taj krotki pogled i zavodnički osmijeh
Koji obećava propast svijeta. A gdje su anđeli, kohorte
Anđela na oblacima, gnjevnih lica, što se sumanuto
Obrušavaju na ovaj grešni naraštaj, da survaju u propast
Imperij što se prostire po kugli zemaljskoj? Imperij
Stoji još uvijek na zemljopisnim kartama; i druge vojske
Tutnjat će još po našim grobovima, dok ne ustanemo
Pred licem Svevišnjega; a njega, Ješue, kako mi se čini,
Neće biti ondje. Stajat će zajedno s nama u redu
Pred božanskim prijestom, i pognute glave, da nas

Slučajno ne pogleda u oči, čekat će svoj sud; sud
Nad sobom, ne vlastiti. A mi ćemo tek okretati glavu
Da ne pogledamo znak, taj živi i utjelovljeni znak
Naše naivnosti. Ali to više nije moja priča. Revolucija
Nosi kraljevstvo zemaljsko, a Mesija će doći
Tek za dvije tisuće dvjesta godina. Još ima vremena.
On kaže da još nije vrijeme, a kad će biti, ne zna se;
To zna samo Otac, koji nije našao shodnim
Da to kaže Sinu; a ovaj, razumije se, ne može to reći
Nama, svojoj posvojenoj braći. Njegov tata
Nama je tek očuh, i ako ni vlastitoga Sina
Nije počastio tom tako važnom spoznajom,
Kako bismo mi, smežurane gliste kojima se gnoji
Izraelska zemlja, mi – narod bez Tore, narod
Sačinjen od zemlje, kojemu su misli zemljane
I duše tjelesne, i tijela se osipaju dok hodamo tminom,
Znali pravi čas? A ne zna ga ni Ješua. Ali kaže,
Vratit će se on. Kad, ni to se ne zna. Tek, bit će to
Još u ovom naraštaju. Nitko od nas neće okusiti smrti
Dok se to ne zbude.

Gledao je Johanaana
Dok je to govorio, lukavo, jer znamo svi
Da je Johanaan mladi ribar, tvrde osunčane kože
I lica ogrubjela od vjetra koji šiba brodicu
Njegova oca; njega služi zdravlje, on je kao zemlja
Rahla i plodna, kao jezerska uvala u koju se sklanja
Barka od oluje: njegovo je tijelo utočište,
Izdržat će on godinama. Njegove su misli čiste,
Prozračne, sav je od svjetlosti; jer nikad nije učio
Slova, i on ništa ne zna. To je njegova vrlina.
On zna samo da su oči Ješuline oči hodajućeg boga,
Zemaljskoga božanstva koje stupa svojim stopalima
Duž popločanih ulica Jeruzalema suvereno, ulicâ na kakve
Okorjela i neprobajna stopala Johanaanova još nisu navikla.

Ali kad bogovi silaze na zemlju, to nikad ne sluti na dobro.
Nije li i onaj Zeus oplodio Grkinju u liku labuda,
Bika, kiše i ostalih grozota koje sam čuo
Ispod prozora vlastelinskih gozbi, dok su uzvanici
S kakvima se Ješua znao gostiti pjevali
Bestidne legende u stihovima o svojim bogovima?
Jer ova je vlastela već odavno grčka, iako joj žilama

Teče izraelska krv. A Ješua je izjelica i vinopija;
Najmanje on tamo naviješta svoj carski proglas.
Ha! Carskoga li proglasa! Doći će kraljevstvo,
Ali neće biti od ovoga svijeta. Ješua će, naravno,
Biti njegov kralj; i tomu se svi trebamo radovati.
A carska je obavijest, razumije se, vrelo radosti,
Pa tako i Ješuina; tek, mnogi su odustali,
Kad su shvatili da Ješua nema vojske i mornarice.
A kako bi i sakupio vojsku, stolarski sin
Osrednjih primanja, kojemu je otac
Vodio uglednu radnju u doba ekonomske krize?
Primanja su bila dobra, ali je porez
Izjeo dobar dio kapitala; za Josefa se poslije
Više nije čulo. Ješua je pričao
Da mu je očuh bio dobar čovjek; navodno je znao
Da on nije njegov sin, i da je Mirjam
Zatrudnjela s drugim. Ja to ne bih pustio tek tako.
A vrlo rano Ješua je počeo govoriti
Da je njegov Otac neko duhovno biće,
Koje nastava svitke Tore i zakutke u sinagogi,
I kad su ga vodili u Hram da postane bar micva,
Zadržao se ondje raspravljajući s učiteljima,
Radije nego da se vrati kući. Kad su ga otac i mati,
Očajni, tražili po cijelom gradu, a izgubili su već
Tri dana hoda, našli su ga napokon
U samom Hramu. Mati je zavapila: Ta gdje si,
Sine, otac i ja, žalosni, pomislili smo već bili
Da smo te izgubili. A on je čudnovato odgovorio:
Bio sam ovdje, tu je moga Oca dom.

Dvanaestogodišnje čudo od djeteta, koje naizust
Zna mnoge micve, i s učiteljima razgovara
Kao sa sebi ravnima. Jer on nije glup, to morate znati.
On je nadahnut na jedan čudan, skoro demonski način.
Ne znam koji bog to iz njega progovara.
Ponekad bih gledao te njegove oči, tamne, nepronične,
I prošli bi me srsi; kao da je znao da ga promatram
Sumnjičavo i da ću se vrlo skoro razočarati.
Jer on je, još kao dječak, poznavao i dublje stvari.
On je rastao u mudrosti; dok su ostali dječaci
Lovili štenad pasa lotalica po seoskim sokacima
Da im nožićem odsijecaju repove, on je učio
Toru iz svitaka u prašnjavoj, oronuloj nazaretskoj

Sinagogi. Bila je to trošna nastamba, čak prljava,
Seljani su je pretvorili u sinagogu jer nisu znali
Što će drugo s njom. Bila je kraj potoka, i često
Znali su obližnji stanari prigovarati zbog dječje graje
Kad su mališani odlazili ujutro u školu.
Ješua je bio jedan od njih, jedan od tih malenih,
I nitko nije znao da će isti taj suhonjavi, visoki čovjek
Čudnih crta lica, gotovo nežidovskih, i guste ispletene kose
Kuju je pustio da raste kao nazirej, jednog dana čitati
Iz proroka Izaije u toj istoj trošnoj nastambi,
I da će ih zadiviti i zgroziti u isti mah. Jer on govori,
Uvijek je govorio, tako čudne stvari. Gotovo bi pomislio
Da to nije moguće govoriti, bar ne u zemlji Izraelovoj,
I da samo trunak fali od tog nauka do bogohuljenja.
A skoro su ga kamenovali, i to nekoliko puta;
Ali uvijek im je izmakao, ne znam da li promišljeno
Ili pukom srećom. Govorio je, još nije stigao moj čas.
To često kaže; ako mu je vjerovati, nikad nije pravi čas.
Ni za kamenovanje, ni za spasenje, ni za smrt našu ili njegovu,
Ni za vječni život, ni za kohorte naoružanih anđela s nebesa,
Ni za nadu, ni za očajanje, ni za pomirenje, ni za revolucije.

Ali meni je dosta njegova oklijevanja; izdao je naše nade,
Koje smo žarko bili položili u nj. Neka plati za tu izdaju.
Nudim vam ga živog, pod uvjetom da mu se pravedno sudi.
Bog nam nije dao Toru da je spašavamo zločinom,
Već da sama zasja svojom golom pravednosti.
Unutra sve piše; neka suci velikoga vijeća
Prosude je li čovjek bogohulio; ako jest, bit će kamenovan.
Ako nije, neka ga se pusti na slobodu. Jer Židovi smo,
I ne prolijevamo krv zaludu. Što se mene tiče,
Uzet ću vam za to trideset komada srebrnoga novca.
Savjest mi je čista. Izdao je našu revoluciju,
Dužnost mi je sada da ga izdam. A novac
Uvijek dobro dođe.

Svećenik

Zanimljiv je to paradoks, Jehuda,
Da Bogu treba izdajnik da bi zaštitio mu čast
Po cijeni od trideset komada srebrnoga novca.
Bilo bi svakako logičnije da Ješua ugame nogu

I da pred svojim sljedbenicima neslavno prizna
Da nije božji sin. Bar židovski Bog nema djece,
To je svakom jasno. Ali dopuštam da je u njegov ušao
Neki poganski bog, koji ne mora nužno
Biti zao. Tà postoje svakakvi demoni, i tko zna
Tko to iz njega progovara. Kad je rekao,
Jednom, prije više od godinu dana, da ne može
Sotona izgoniti sotonu, imao je pravo. Ali tko od nas ljudi
Može prozreti nakane njihovih bogova? Oni se vode
Svojim kalkulacijama. Mi znamo samo jedno,
I zato ćemo se, Jehuda, poslužiti uslugama
Koje nam nudiš: što god bile namjere Božje
I namjere drugih, minornih božanstava
Koje zovemo demonima, tih anđela i sotona
Čija nas putešestvija između nebeskih sfera
Ugrožavaju ili blagoslivljaju neovisno o našoj volji,
Mi nosimo određenu odgovornost; čelnici smo ovog naroda,
I nećemo dopustiti da ga, koliko god šarmantni
I na prvi pogled bezopasni zavodnici
Odvedu u propast. Narod je i tako neuk,
Lakomisen i povodi se za svim novotarijama;
Sinagoge nisu ispunile svoju zadaću, i narod
Ne zna Toru naizust, kamoli nepisanu predaju.

No tebe to ne zanima, ti si prošao farizejske škole.
Sjećam te se, znaš; dovoljno sam star da pamtim
Lica mnogih, danas često bivših, zagriženih zelota.
Kako si se samo poveo za mesijom iz Nazareta?
Zar može što dobroga izići iz Nazareta?
Slušao sam tvoga učitelja, znaš. Ima on sljedbenika
I u ovom vijeću. Ne bi se reklo, zar ne?
Ali povijest često donosi neobična iznenađenja.
Možda jednog dana neki njegov sljedbenik
Zasjedne na mjesto velikoga svećenika,
A možda i osnuje svoju novu religiju
Čiji će nas veliki svećenik proganjati
Sve dok ne dođe naš Mesija i sjedne tu, u ovaj Hram.
Ali do tada će proći još dvije tisuće i punih dvjesto godina,
I svašta se još dotad može zbiti.

Nego, da se vratimo
Na našu raspravu, Jehuda: trideset komada, kažeš,
Srebrnoga novca za tvog učitelja. Fino.

Prenijet ćemo to glavešinama, oni će znati
Što da rade. A je li Ješua razglasio
Još koje čudo s oživljavanjem mrtvaca?
To je čak i naše svijetle glave, tu u vijeću, prenerazilo.
Ne sumnjamo mi ni najmanje da je to učinio.
To čine i grčki čarobnjaci, a čujem i barbari
S one strane velikih rijeka, koji beru gorke bobice
I crpe otrov kojim ljude spuštaju, tek napola,
U zemlju mrtvih; poslije ih probude
Iz polumrta bunila. Da je doista oživio
Umrli čovjeka, bio bi uistinu Bog. No samo Bog
Oživljava mrtve, to me najmanje brine. Vi ne proničete
Ni mrvu njegove taktike; vjerujem da ima razrađenu
Strategiju. Je li ti to palo na pamet? Ne bi on tek tako
Izašao iz Nazareta – ha, Nazareta! – i krenuo propovijedati
Po šumama i gorama neko kraljevstvo nebesko,
Da iza tog ne stoje deblji interesi.

Tko zna
Tko je njega poslao, i u koju svrhu? Možda Rimljani?
Ne bi me čudilo. Jedno vrijeme širili su
Među nama te svoje običaje, obnažene plesačice,
Gole mladiće koji bacaju disk na pijesku,
Okupani suncem; kad sam bio mlađi,
Mislio sam i ja – stid me danas priznati – da je u tome
Sloboda. Kako li Grcima, i Rimljanima – njihovoj
Kulturnoj kopiladi, ako smijem tako reći – mora biti lijepo
Sa spolovilom na vjetru, golih stražnjica u pijesku,
Valjati se kao djeca ili umno zaostali muškarci
Natječući se u snazi umjesto u znanju Božjeg zakona.
Ali s godinama čovjek se umori i od golotinje,
Jer sva je ista; a sloboda, kad je uznik tijela,
Ostari zajedno s njim. Guša i katar, i kostobolni udovi
Nesposobni da uživaju čak i u masaži,
Teško da su znakovi slobode. Ali što to pričam,
Shvatio si ti sve to, još puno mlađi. Da, drukčija ste vi
Generacija, mi nismo bili tako promućurni. Shvatili ste
Da su ta carstva, i sve te časti i korijandoli, na koncu
Ipak samo prazne riječi. Zato ne smijemo dopustiti
Da lažni propovjednici zavedu ovaj narod;
Ni poganski, ni židovski, ni bilo koje druge religije.
Jer ako smo se jednom vratili iz prokletog sužanjstva,
Drugi nam put više neće biti oprošteno.

Ti osmisli način kako da nam predaš Ješuu;
Mi ćemo se pobrinuti za sve ostalo. Ne brini za novac;
Dobit ćeš koliko si zatražio. Izvršit ćemo primopredaju.

III. Johanaan

Jer potječem iz ribarske obitelji, znam
Da blatne, natopljene misli teško hodaju
Stazama što prostiru se pedalj iznad zemlje;
Vidim to u svoga brata Jakova, i subrata mi Šimona
I ostalih što pošli su za učiteljem
Ustavši sa svojih prostirki od trske
Rastrtih po podu od nabijene i suhe zemlje.
Jer tko zuri cijeli život u prljave si nokte
Što mu vire ispod ruba pogužvane halje,
Rijetko digne pogled k nebu; možda uvečer,
Kasno, kad je polumrtvo sunce utonulo u jezero
I ostaje tek srebrnasti preljev hladnog mjeseca
Nad valovima što progutali su tvoga brata
Ili prijatelja, ili mrka susjeda, a može bit –
Što nije manje strašno – nevoljena zaručnika,
I taj se neće vratiti iz utrobe grdosije iz mora
Da bi prorokovao u ime Božje i obratio
Čitav jedan babilonski grad na pravu vjeru;
Prvo, zato što grdosija tih razmjera
Nema u jezerima od kojih se prehranjuje
Naša krizna ekonomija u Galileji;
A drugo, zato što u posljednje se vrijeme
Nešto slabo oglašavaju božanski poslanici;
Možda više nije njihov čas, ili je učitelj
U pravu kada kaže da je moj imenjak
Johanaan, onaj što je krstio na obalama Jordana
Dok ga Herod nije, prestravljen, skratio za glavu,
Bio posljednji od takvih prije konačnoga Suda;
A možda pravo vrijeme tih božanskih glasnika
Tek ima doći, kad se jednom spusti Duh
Da utješi te osamljene putešesnike
Što ostaju za Ješuum, i ne znaju se orijentirati
U svijetu bez svog učitelja, i ne znaju, kao Ješua,
Ni kruhove umnožiti, i dvije ribice, da im crijeva
Ne bi krulila dok uzvišeno propovijedaju
Narodu što ne zna Toru, ali čeka da ga sveci

Časte darovanim ručkom, što pak u farizeja,
Bar dosad, nije bio običaj. No ti si
Drukčiji; jer tvoja majka ugledna je žena;
Iako ne bogata, ipak je priuštila svom sinu
Solidno obrazovanje, i čak umiješ –
Što među nama iz priobalnih ribarskih obitelji
Koji tako gacamo za Ješuom iz filantropije,
Baš i nije pretjerano česta pojava –
Umiješ pratiti i grčke razgovore.
Pa reci mi, kakve ti se misli vrzmaju
Pod tom teškom crnom kosom, i što gledaju
Te oči što se iskre ispod zabrinutih obrva?

Toma

Ne gledaju svjelost kao ti, i zato se žaloste.
Od Grkâ nisam postao pametniji, Johanaane.
Koliko već naraštaja živi Jafet Otočanin
Ispod šatora od kozje kože u ovoj našoj pustari,
U sjenovitoj i tihoj nastambi
Noina najstarijeg sina Šeta,
Jafet koji voli bučne pijanke i umne besjede.
Mi se njemu divimo, a gost
U našim presvetim pismènima
Vidi samo mračne znakove,
I u našem jeziku tek mrmor,
Grlen i hrapav, barbarskih riječi.
I ja sam se njima divio, Johanaane, predano,
Čitavu sam dušu dao
Za taj milozvučni bruj šušljetavih sitnica,
Za tu ljeskavu i srebrnastu istinu, što kao mjesec
Titra ponad namreškane površine misli,
Kao kada lahor, rano zorom, izbora
Jezero uz obalu, i načas pomisliš
Da u tim čipkastim i krhkim naborima
Nazreo si kao neki nagovještaj
Jednog boljega života; onda grune
Psovka ribara iz tmaste kolibe, i znaš
Da došao je čas kad valja krenuti,
I da ti valovi, izbliza, samo mrko šute,
I da je njihov huj pod vjetrima na pučini
Samo jedna strašnija i potmula tišina.

Jer nema ništa ispod površine, a da nije bezdan,
I pod njim jezersko i morsko dno, a pod njim
Šeol, i još dolje bezdan cijelog svemira,
Onaj što je bio u početku i na kraju će opet biti,
I mi plutamo pod nebom kao izgubljena bića,
I namreškani valovi tek su igra svijeta.

Jafetove priče opčinile su i mene u mladoj dobi,
Kad je često sunčano, kad čak i kišom natopljeno
Lišće u dolini odiše tom nekom potajnom ljepotom.
Šetao sam tako gajevima, jednom, sâm,
U predvečerje šabata, kad nije dobro
Udaljavati se previše od gradske međe,
Da se ne bih zamjerio mrkim pravednicima;
No ležala je svuda tako zanosna svježina,
I ja sam bio mlad, i goruć, i samo htio hodati
Daleko od svih međa, granica i ljudi,
I samo misliti: snatriti o onom što je moglo biti,
A nije bilo, i što bi bilo da sam stasao
U nekoj drugoj zemlji, ondje otkud pristigli su
K našim obalama oni pred čijim sam životima
Zanimemio od ushićenja: i htio sam živjeti,
Johanaane, njihovim životom, i svući sa sebe
Svu ovu skramu prašnjavoga postojanja
U judejskoj svakodnevicu, i trčati u pijesku,
Oćutjeti ta sitna, meka zrnca kako mi se lijepo
Za nage tabane, i listove, i bedra,
I kupati se poslije gol u njihovu kupatilu,
U onim zelenkastim pločicama što su tako svježije
Kada na njih stupaš nogama s uzavreloga pijeska.
Snatrio sam tako o svim onim licima
Što veselo čavrljaju o najdubljim i najprozračnijim
Božanskim istinama, i o vinu, i o ljubavi,
O postojanju duhovnom, i putenoj slasti,
I o raznim putovima koji vode u te sfere;
Daleko je tad ostalo za mojim leđima,
Kao da je zakopano u davnini djetinjstva,
Slovkanje Tore pokraj dremljivoga učitelja
Na tvrdom podu obijeljene sinagoge.

Grčka su se lica pomaljala iz svjetlosti
Mnogih upaljenih lampa, iz tog mutnog
Svjetla koje vidimo u ljudskim svetkovinama

Za bdjenja noću, kad se pale mnoge luči
I svijeeće umeću u barčice od drvaca i papirusa
I puštaju niz rječicu, da sa sobom odnesu želje
I nadanja, i boli, i sva ta majušna razočaranja
Koja šaljemo daleko nizvodno u zaborav.
Meni su sa Zapada doplovili Heleni,
I donijeli svoje luči na tim svojim troveslarkama,
I svoja topla obećanja da će moje želje,
I sva moja nadanja, i moje osamljene boli,
I sva moja tegobna razočaranja
Odnijeti daleko sa sobom, u smiraj,
Tamo gdje Sunce tone da umre samo,
I da će riječi njihovih mudraca biti melem
Za ranjenu mi dušu; i da zauzvrat
Samo žele moje tijelo i moj duh;
A to je mala cijena, ne misliš li tako,
Johanaane, za sve blagodati koje ljudi
Drukčiji od nas, i svijetle puti, donose
Kao luksuzne artikle na tim brodicama.

I pošao sam za njima, i nisam zažalio
Tada što sam zametnuo sva pismèna
Ona nezgrapna i četvrtasta, i sve one mukle
Suglasnike, u kojima, kažu, glasaju se
Za nas viša bića; sve to bile su tek sablasti
Koje su se, kao zmiје, migoljile u svome klupku
Daleko negdje u zaboravljenoj domovini;
I ostale su samo moje misli, svjetlosne i čiste,
I vino, i ljubav, i božanske pripovijesti
Koje govore o neslućenim prostorima
Onkraj ovog našeg malog, skućenog
I prašnjavoga svijeta rimske pokrajine.
Nisu me se čak ni odrekli
Oni koji su me učili pismènima,
Učitelj me nije ni prekorio
Niti majka pogledala srdito;
Jer znali su da grčke riječi
Tako zanosno odjekuju u mladom uhu,
I da je varava ljepota savršena
Čak i ako za njom ostanu tek šuplje krhotine
Kad se kumir jednom nepovratno razbije.

Pošao sam tako putem Jafetovih sinova
I ostavio turobnu i tihu kuću Jakovljevu;

Ove sam ruke, što su nekoć pisaljka
Urezivale po skromnim pločicama blaže,
Pa makar i priprostije znake, uprljao
Djelima što sada vape k meni plačljivo
Iz popločanih, smradnih ulica i zelene,
Mirisave i svježe trave u samotnoj dolini,
Iz potoka što bruje kada s učiteljem sjedam
Uz njihove obale, iz jezera u kojem struje
Valovi što nose glasove iz naših prošlosti,
Na svakom koraku, Johanaane, i na svakoj stopi,
Gdje god mi noga zastane da načas osmotri
Svijet koji nekoć bijah ostavio za sobom,
Vrišti k meni lelek moje davne odluke
I traži odštetu; jer ja sam dao Grcima
Više od golotinje i duše svoje, više
Od ovog pukog bića koje, samo po sebi,
Ne vrijedi bogzna što; jer da me prodaju
U roblje, mene koji nisam vješt
Nijednom zanatu, i ništa osim mudrosti
Farizejske i grčke nisam izučavao,
Prodavač moj se ne bi baš obogatio.
Grcima sam dao svoju nevinost
I svoju domovinu, onaj blagi pogled
Djeteta dok ne zna još da ljudi
Mogu biti tako strašno okrutni,
A da nisu zli ni duše nečiste,
I samo pijani od lijepih stvari
Spaljuju svu svetost u nama;
I bacao sam svoju Toru na tu vrelu lomaču,
I nezgrapna pismèna, molitvene škatuljice,
Šal i svoje misli, da se u tom ognju pročiste;
I pošao sam na toj brodici uz Jafetove sinove
Na dugo, žarko, ludo putovanje.

Deset godina, Johanaane, brodile su moje misli
U duhu po tim bajnim otocima, na pučini
Velikoga Mora, u daljini, na Zapadu, gdje Sunce
Tone uvečer da umre u tom boljem svijetu;
I tek polako razgrtali su se gusti oblaci
Nad mojom glavom, te šarene kulise
Jedne predstave što nije bila moja;
Tek s prvom pravom bradom počeo sam shvaćati
Da moji drugovi u ovom židovskom dječaku

Ne vide svog istinskoga brata, da su moje riječi
Na grčkom banalne, i da moje su mudrolije
Već mnogo puta čuli u otmjenijem izdanju,
A njihovi su osmijesi tek maska nacerenog
Sladostrasnika, i moje tijelo samo lutka
U očima iskusnog domaćina na grčkoj gozbi;
I kad više nisam bio lijep, i kad je britva
Prvi put pokosila te izraelske obraze
Da ogoli hrapavije oranice pod grčkim dlanovima,
Moji su me drugovi napustili na sprudu
Kao svoju Arijadnu, vjernu ali nevoljenu,
I samo bi me grčki bogovi još mogli spasiti
Da su me voljeli, ali me ni oni nisu htjeli;
I ostao sam posve sam na vjetrometini.

Što da činiš kada ljubavlju ovladaju
sumračne sile, čije žute oči
iskre se iz polumraka, treptave, i slutiš ih
tek rubom zjenice, krajičkom oka ispod trepavice
i ako svrneš pogled na njih, nestanu u hipu
kao da ih nema; a čovjek je životinja
što živi u svom toplom krdu, sigurna
u smradu svoje braće, zaštićena
dlakavim tjelesima tih mekih sustolnika;
i tad ne vjeruje da se iza zidova i paravana,
iza tapiserija i urešenih trpeza,
sklupčala zvjerka crna i nevidljiva,
snažna kao bik, a tiha kao mrav,
što strpljivo ti vreba petu kada hodaš
rubom staze, iznad strme padine,
i čeka da se spotakneš i sklizneš,
da se odroniš kao odlomljeno kamenje
niz obronak i otkotrljaš sve do mračnog dna.
A proždrijeti te neće smjesta, jer ni mačka
Ne proguta miša da utoli tek glad,
Već kao igračku ga mazi svojim smrtnim šapama
I njezina je okrutnost i sama kao mračna,
Surova i požrtvovna ljubav.

U duhovnu se postojbinu više nisam mogao vratiti
Od stida – jer stid sam još sačuvao, Johanaane,
Ako sam i čast izgubio – a novi su me dobročinitelji
Prezreli jer nisam pravi Grk. Razmišljao sam tad

Da smrt i nije strašnija od prljava života,
Jer duša hoda šeolom bez svijesti i bez sjećanja
I nitko je se, gore visoko na zemlji,
Uskoro više i ne spominje; no smrt
Nije mačji kašalj, osim kad je čovjek mlad
I još nema prošlosti, ili tako star da zna
Da su dani našega života kao dah,
I da smrt i život, osim kod junakâ,
Nisu tako različiti. Ali ja sam bio negdje
Na sredini puta, sa svim onim obećanjima,
Neispunjenim, koje život stere pred nas
Da nas namami u svijet; i htio sam još malo proputovati
Po nekim brdima i morima što čekaju da dođemo
Kada se ukrcamo na pravi brod; i ako smo koraknuli
Na krivi gat – sve da nam je i zabranjeno
Ući natrag u grad – možemo se ipak vratiti
Toliko da odaberemo drugog kapetana.

Ješua je u moj život ušao nenadano;
Načuo sam vijest da neki učitelj
Lunja po galilejskim gradićima
Naučavajući strašne stvari
I tajnovit nauk, nov i nečuven,
I da ne propovijeda iz navike
Kao pismoznanci i farizeji,
Već da govori i liječi ljude
Kao onaj koji ima vlast.
Pošao sam k njemu tad u Galileju
Iz grada Sidona, te zadnje točke
Do koje dospjele su moje skitnje
I bijeg od postojbine prema Zapadu;
Našao sam ga u Kafarnaumu, otkuda je, kažu,
I započeo svoje putovanje; sjeo sam u subotu
U malu, trošnu sinagogu – jer bio sam
Neznanac u gradiću, kao mnogi drugi
Što su došli čuti Ješuu – i poslušao
Ono divno čitanje proroka Izaije.
Nitko nije proroka tumačio, Johanaane,
Tako reskim riječima, što kao nož
Prodire pod tkivo, kao Ješua; zanijemili su
Svi u sinagogi, čulo se tek mukanje
Blaga daleko na pašnjaku, i žubor vode
Što je protjecala u blizini; zadržali smo dah

Dok je Ješua izlijevao pred našim nogama
Istine veće i od grčkih otoka, odlomljene
Iz kamena, i kao da su te gromade
Poglele na napete i zategnute duše
Da im urežu božanske brazgotine
Kao slova utisnuta u crveno meso;
I osjetio sam u jednom času pisaljku,
Nevidljivu i čvrstu, gdje mi piše Zakon
Dotad samo naslućen, na srce, kao vrela
Dlan koji mi je netko spustio na lijevu grud;
I žeglo me je to u plućima, i navrle su suze na oči,
I bilo mi je kao da sam našao starog prijatelja.

I tamo u toj trošnoj, žutoj sinagogi
Vidio sam da kroz život hodam obavijen
Gustim sivim oblacima, tamnim kao kovina;
I nema svjetlosti odozgo, osim Ješuinih riječi
Što su načas razdrle to tmasto nebo
Kao da se Božje oko u magnovenju otvorilo
I u hipu opet spojilo te crne kapke
Da me ne obasja jačom svjetlošću
No što je moja crna duša može podnijeti;
I tada je u mojim mislima zabrujao zbor anđela
U prigušenom hvalospjevu o dalekim istinama
O kojima Grci ne znaju ništa, i njihovi bozi
Tapkaju u mraku kao ljudi, rugajući se
Tim glasovima s druge obale kao ludoj obmani.

Jer nema više sprudova kad ploviš prema Zapadu
I dođeš tamo gdje su Herkulovi stupovi;
Onkraj granice samo je Ocean, i brodica se ljudska
Surva u bezdan koji guta svijet. Obala nas druga
Čeka u visini, Johanaane, i umjesto da zurimo
Opčinjeni prema pučini, u maglicu iz koje
Iskršli su nam u davno doba Jafetovi brodovi
S mirodijama čudnovate mudrosti, trebalo je oči
Podignuti uvis, u nataložene gvozdene oblačine
Iza kojih bliješte istine tvrde od kamena;
Jer istina je grčka bestjelesna ali slatka,
A nebeska istina gorkoga je okusa i čvrsta,
I smrvit će te ako nisi jak, i biti osloncem
Kad ispijen zastaneš na putu. Od te stijene
Izgradio je Moše kuću Jakovljevu, od nje
Odlomljene su jeruzalemske zidine i blokovi

Granita koji, naslagani, tvore našu Toru.
I sve to pjeva u Mošeu i Prorocima glasom
Prozirnim i bistrim kao vode tekućice
I prodornim poput trublje u posljednji dan.

No trebao je doći Ješua i sjesti u tu trošnu,
Napaćenu sinagogu na opustjelome riječnom sprudu
Da bi riječ u Tori, uzbibana, sva uzavrela
I prolila se po nama, goruća i svježja.
U tom času shvatio sam da sam proklet,
I da je možda Ješua u njedrima pohranio
Svitak u kojem piše moja sudbina:
Hoće li mi duša vječno bludjeti u šeolu
Ili ću na kraju danâ ipak ugledati svjetlost.
A volio bih je ugledati, kao obećanu zemlju
Kakvu su mi preci u davnini dobili na dar
I kockom je izgubili, i moje putovanje
Krenulo je istim stopama, i nisam dostojan
Ni da vrškom prsta u sandali
Dotaknem se njene međe.
A možda nema Ješua tog svitka
I možda je on samo glasnik, kao tvoj
Imenjaka, Johanaane, onaj što je krstio
Na obalama Jordana; to ne možemo znati.
Bar ja ne mogu; jer meni nije dano
Da tu svjetlost gledam onkraj zrcala i zagonetke
Dok još nije moje vrijeme; a je li ona stvarna
Ili je tek ljudska svetkovina s lučima na vodi,
To zna samo onaj što nas gleda iza koprene
Tih tmastih sivih oblaka iz kojih sine
Tu i tamo koja zraka svjelosti, tek začas,
I ne stigneš ni pravo pogledati kada zabljesne
U ono što ti je pred očima osvijetlila.

Možda ću se u životu opet razočarati,
I možda će me Ješua, kad umre,
Ostaviti sama na još nekom sprudu
Dosad nevidenom, gdje ću kao nekoć
Osamljen tugovati zbog izgubljenih časova;
A umoran sam od tih bludnji. Ali dok ruku
Ne tutnemo u oganj, ne možemo znati,
Zar ne? I ako jednom, kada bude mrtav,
Uskrsne i dođe preda me da govori o milosti
I da mi kaže da je anđelima gledao u lice

I čuo njihov žamor o božanskim stvarima,
I da je vidio nebesku knjigu našeg udesa,
Hoću turnuti svoj prst u krvavu mu ranu
Da se sam osvjedočim ne govori li laž.
Jer ja ne mogu više nikom vjerovati.
Žao mi je, Johanaane; previše je boli
U mojoj mladosti, i previše ružnoće
U ovom tijelu umornom od svijeta.
I neka mi Ješua ne zamjeri; ja njega volim,
I pošao sam s njime natrag u Jeruzalem,
Otkuda se nekoć bijah u svijet otisnuo;
Ali dušu svoju predat ću tek onom
Tko mi jamči da je došao od svjetlosti.

Johanaan

Ješua je satkan sav od svjetlosti
Pod šatorom od kozje kože.
Jer kroz njega svjetluca Božji lik;
No Ješua se nije kao plijena držao
Tog bestjelesnog postojanja u kojemu je bdio
Prije naših malih životnih priča, prije Mošea
I Abrahama, prije Adama i Adamove praslike
Na nebu, prije svih micva iz nebeske Tore,
Prije anđela i prije svih vjekova,
Prije pokajanja, koje je tugovanje i povratak
Po strmim stazama, a stvoreno je dok još svod nebeski
Ni pusta, prazna zemlja ne iziđe iz Božje riječi;
Bdio je u ogromnoj tišini vlastitog božanstva
Taj što još se nije zvao Ješua
I prije vrta edenskog, prije Gehinoma,
Prije slavnog Prijestolja, prije Svetišta,
I prije samog Mesijina imena.
A ti si, Toma, već na dobrom putu; i sav život
Koji čuva Ješua u svojoj tihoj mudrosti, sva istina
Kuju donio je sa sobom iz svemirske dubine,
Bit će ti darovana kada nastupi tvoj čas.
Još nije vrijeme. Strpi se. I prst će tvoj u rani
Shvatiti da dira Boga, posramljen, i suza će ti
Navrijeti na vjeđu kad te pogleda
Pun ljubavi kao roditelj, kad kaže ti
Da njegov Otac posvojio te kao svoje dijete.

Tomislav Marijan Bilosnić

Križni put

Pristupna molitva

MOJ KRIŽ

Bojim se da moj križ nije dovoljno čvrst
Čini mi se da drhti
da je više uplašen nego moja bol
da se istanjio
u konop pretvorio
u jecaj obješenoga na vjetru
da je zajedno sa mnom postao sjena
koju će izbljedjeti prvi san
Bože, kojemu su poznata sva tajanstva
neka u ovoj pustoši izroni križ
s mojim licem
od ovoga svijeta
neka progovori mojim jezikom

PRVA POSTAJA

Isusa osuđuju na smrt

*Klanjamo ti se, Kriste, i blagoslivljamo tebe
jer si po svojem svjetom križu otkupio svijet*

Isusa izvode pred svjetinu. Herodov bič mu na lijevom i desnom ramenu. Pilatov bič posred srca: „Evo kralja vašega!” – govori Pilat. „Razapni ga, razapni ga!” – više svjetina. Pilat će: „Što dakle da učinim s Isusom koji se zove Krist?” Oni će: „Neka se razapne.” „A što je zla učinio?” – pita Pilat, a rulja još jače

potvrđuje presudu. Nasred Pločnika posadiše Isusa u optuženičku klupu. A Isus s krunom od trnja. Pilat ponovi: „Evo kralja vašega!” „Raspni ga, raspni!” – ponovno zavapi svjetina. Još od kako je napustio kuću Kajfinu svjetina čeka da razapnu Isusa. I po treći put, oko šeste ure, baš kada su se Židovi pripravili za Pashu, Pilat će: „Evo kralja vašega!” „Raspni ga! Raspni ga!”, neumoljiva je svjetina. (Po Matejevu evanđelju)

U hladnoj vodi Pilat opru ruke, a Isusa preda svjetini da ga razapne, govoreći. „Čist sam od krvi ove.” Griješnici sude Pravednom. Licemjeri razapinju Istinu. I svjetina, i vojnici, i Pilat, a s njima i ja sam te osudio na smrt. Nisam stao, nisam razmislio, i ja sam te poklonio vlasti. Pijući s Barabom, ni vidjeti te nisam došao. Nisam te vidio, a zaboravio sam te. Nikakva razloga za smrt tvoju nisam našao, do razloga same smrti. Samo je Juda, koji te izdao, kazao: „Sagriješih izdajući krv nevinu.” A ja sam se oholo hvalio riječima, među kojima nije bilo riječi Spasenja. Hvastao sam se da sam mirno spavao jer nemam razloga bojati se Boga.

O Bože, dosta mi je što sam čovjek
koji lako pada
O Bože, da mi je biti ptica što s neba visi
da me lako podignu na križ
O Bože, da je biti zvijezda sa suzom u očima
dok ti svoju braću dovodim
Hoću li ti bar ovoga dana ugoditi
unoseći u njega smijeh
Trpjeti je biti križ
biti onaj na križu
Ispiti vodu
ispiti vino
ispiti krv
ostaviti kalež čist
O, zašto nisam svečano u sudište ušao
već ostao u hladu
na klupi drijemajući

Oče naš...

Gospodine, Gospodine, oprosti
Gospodine, oprosti naše grijehe
oprosti bezumlje
oprosti što u nama nema ljubavi
Gospodine, Gospodine, i kad ne tražim put
vidim mjeru po tebi

**Smiluj nam se, Gospodine!
Smiluj nam se!**

*Dušom njenom razboljenom,
rastuženom, ražaljenom,
prolazio mač je ljut.*

Od žalosti...

DRUGA POSTAJA

Isus prima na se križ

*Klanjamo ti se, Kriste, i blagoslivljamo tebe
jer si po svojem svjetom križu otkupio svijet*

Vojnici u dvoru rugaše se Isusu, spletoše mu vijenac od trnja i staviše na glavu, a trsku u desnicu, prigibajući se govoreći: „Zdravo, kralju židovski!” Oni uzeše Isusa, a Isus uze križ. Težak, tisov križ. Križ koji križa Kalvariju. Križ koji je put našega grijeha. Život naš. Položi On križ na svoja pleća i ostade miran. Nit uzdahnu, nit uzdrhta. Uze ga raširenih ruku s Istoka na Zapad, zakorači pod njim sa Sjevera na Jug. I krenu Isus na Lubanju, na Golgotu penjući se, s križem Egipta, križem Izraela. S križem Križa. I zemlju uze, zrak uze, vatru i vodu. On posta križ, križ posta On.

O Bože, zašto sam ja to drvo sjekao, zašto sam ga blanjabao i čavle u njega zabijao!? Zar nisam vidio, prije nego li sam drvo sjekao – tri puta u krošnji iziđe sunce, tri puta s krošnje sunce zađe. Stablo je to Setovo, na grobu Adamovu. Isus će s njim poduprijeti svijet. Križ što presijeca svijet, križ što probada nebo. Pusti me da i ja te skale ljubavi prođem, daj mi snagu da ga obnovim, posiječem i ponovim, jer ni jedna druga Slika ne iscrpljuje svjetlost utjelovljene Riječi.

Moje su ruke gurnule križ
u ruke tvoje
misleći da je to Bogu najmilije
Isuse, otkrij što se to skriva u meni
neka živim za tebe
Ljubav za ljubav
prihvati moje sebedarje
dragovoljno se zavjetujem
da ću s križa na križ do tebe stići

Križ je savršenost
Ponizno prihvaćam tvoj dar
pod križem ništa ne mogu odbiti
Gledam li smrt Boga živoga
kajem se cijelu vječnost
što izgubih prijatelja
koji pjeva u tišini srca moga
Među prstima krv zori
u vatri njenoj rumen žari
križ bje obasjan
Među sjenama i moja luta
kao da obavlja posao svakodnevn

Oče naš...

Gospodine, Gospodine, molim te
u ovaj čas dok mi duša luta
Gospodine, skrušeno te molim
umirući od stida i straha
udarcem daha spusti križ
na moje čelo
prepuno zvijezda što svijetle u ranama
Gospodine, Gospodine, usred gnjeva
usred hajke
usred tužbe Svete Majke
smiluj se, smiluj, Gospodine

Smiluj nam se, Gospodine! Smiluj nam se!

*O koliko uciviljena,
bješe ona uzvišena
Majka Sina jedinog!*

Od žalosti...

TREĆA POSTAJA

Isus pada prvi put pod križem

*Klanjamo ti se, Kriste, i blagoslivljamo tebe
jer si po svojem svetoj križu otkupio svijet*

Glavari, svećenici, vojnici, starješine, pismoznanci i zvjezdoznanci, carinici i književnici, odbaciše Isusa. Svi su govorili kako Sin Čovječji treba umrijeti. Dapače, ubijen biti! Nitko nije imao milosti, osim Majke koja je tiho pred svojim sinom stajala. I molila. A on će: „Hoće li tko za mnom, neka se odrekne samoga sebe, neka uzme svoj križ i neka ide za mnom”. (Po Markovu evanđelju).

Nitko se križu ne približi. A on je njihovu bol nosio, nosio njihov grijeh. Njihovo je bezakonje teglio, i u ranama padao radi njihova mira. Pratili su ga s daljine, toliko da se kamenom do njega dobace.

Ni ja nisam krenuo za njim; kako se odreći sebe!? Sotona me pridružio svojoj pobuni. Bože, nisam uzео križ kao sin tvoj. Uzео sam kamen i bacio se, a onda vidio: u kamenu križ urezan. Moj križ. Križ mog imena, u obliku slova T. Početak i svršetak mene i mog nauma. A Isus pade pod težinom križa. Ostali ni primijetili nisu kada su pali. Grijeh te moj Isuse bacio! Teret pretežak, zbog njega si zateturao. Zbog njega zaječao. A potom si ustao, i nastavio kao da više nećeš pasti. Kao duga u čijoj se luči žare vapaji iskreći putom što za tobom osta. Koje li slave osvojene žrtvom. Koje li sreće u boli zanosa s Bogom.

Tvoje lice iz soli je izronilo
iz Sunca izišlo
iz usta Majke
što nas raskošnom kišom umiva
Isuse, nisi pao
ti si se do mene sagnuo
Nisi zadrhtaо
meni si ruku pružio
Rana je tvoja novi osmijeh svijeta
Skromni sluga u znoj tvoj tone
u gorčinu krvi zemlje
u munje što me zasiplju pepelom
u jauku srca tvoje Majke
punog leda zvjezdanoga

Oče naš...

Gospodine, Gospodine, znam da nije drvo
pod kojim Sin je tvoj pao
to je svjetlost tvoja
Gospodine, ti što se boriš s našim padovima
podigni i nas
da ne bi ostali nevidljivi i nijemi
Gospodine, Gospodine, smiluj se
velik je naš grijeh

nasmij nas
da te ni u čemu ne bismo odbili
Gospodine, u prah smo pali
u njega se pretvorili
Gospodine, Gospodine, digni nas
za tebe ništa nije maleno

Smiluj nam se, Gospodine!
Smiluj nam se!

*Bol bolova sve to ljući,
blaga Mati gledajući
muke slavnog Čeda svog!*

Od žalosti...

ČETVRTA POSTAJA

Isus susreće svoju svetu Majku

*Klanjamo ti se, Kriste, i blagoslivljamo tebe
jer si po svojemu svetom križu otkupio svijet*

Isus se susreće s Majkom Marijom. Vidi Majku, vidi Zemlju. Vidi Majku, vidi Nebo. Vidi Majku, More plavo gleda. Oči njene. Usne njene. Srce njeno. Onu koja mu je dala ljudsku prirodu. Majku svoju, zbilju svijeta. Zbilju utjelovljenja. Najsavršenija od svih materinstava, eto plače za Sinom, Bogom svojim. Ona koja ga je rodila sada ga nebu prepušta. Šimun reče Mariji, majci njegovoj: „Ovaj je evo postavljen na propast i uzdignuće mnogima u Izraelu i za znak osporavan – a i tebi će samoj mač probosti dušu – da se razotkriju namisli mnogih srdaca!” (Po Lukinu evanđelju).

Ne gleda on svoju, već majke sviju nas. Majke grešnih. Majke odbačenih. Majke kažnjenih. Majke ljubavi. Gledaju se Isus i Marija, baš kao što ja krišom gledam svoju majku dok se moli. Možete li uopće predočiti tu sliku? Sliku majke iz Nazareta. Majku koja golo dijete podiže u naručju dok mu se mudraci klanjaju. Onu koja s njim bježi u Egipat. Tako krhku Majku punu sućuti pred svemogućim Ocem. Tako nevinoga Sina pod ljudskim grijehom.

S tobom anđeli koračaju i zvone
zvone kao vjetar s dalekih planina
kao duboke vode zveče

a mi hodamo usporedno
urlajući
Ono što je čudi našoj nalik
postaje
bol što smo primili među naše zube
Bog i ljubav
bjehu riječ jedna
Majko, to što si ti u riječi začela
nikad neće umrijeti

Oče naš...

Gospodine, Gospodine, neka me majka miluje
neka me Djevica zaruči
uz hvalospjev anđela
Gospodarice, kojoj su zvijezde mudrace vodile
pastiri se s klasjem poklanjali
neka u tvome srcu oživim
Bogorodice, nađi me
kao što si dijete svoje našla u hramu
gdje sa svećenicima raspravlja
Povedi me na svadbu u Kanu
neka mi vino tvoj sin pripravi
neka me hrane anđeli

Smiluj nam se, Gospodine! Smiluj nam se!

*Koji čovjek ne bi plak'o
Majku Božju videć tako
u tjeskobiolikoj?*

Od žalosti...

PETA POSTAJA

Šimun Cirenac pomaže Isusu nositi križ

*Klanjamo ti se, Kriste, i blagoslivljamo tebe
jer si po svojem svetoj križu otkupio svijet*

Šimun Cirenac dolazi iz polja. Dolazi iz žita. S klasom u ruci gleda Isusa kako nosi teški križ. Šimun odbaci klas, i priđe da s Isusom ponese križ. Da ga na čas izmijeni. Cirenac zna kako je teško brazdu držati u zemlji po kojoj hodi, a kako li je tek rastvarati daleko i nedostižno nebo. Za Isusom i Šimunom, krenuli su i ostali. Svjetina da ga razapne, a žene naričući.

Isus nije u stanju nositi križ kao čovjek, ali kao Sin Božji dopušta Šimunu da mu pomogne. Krist nam nudi dioništvo. Već na putu do Kalvarije, on svoje zasluge dijeli s onima koji ga raspinju. Nije li i to razlog što se i sam nisam ponudio? Nisam se ni sjetio. Davno prije izdala me snaga. Vidjevši me slaba i vojnici su se sažalili nada mnom. Gotovo sigurni da neću izdržati do Kalvarije, da neću slijediti Isusa. Otkud mi snaga ponijeti Križ!?

Nositi križ dok zvone zvona
Nositi križ dok mi kosti ne slomi
Nositi ga kroz tunel srca
Nositi ga tako da se radujem
dok padam
dok padaju leševi vojnika
kao lavež pasji
Majka njegova raspletena
bijela poput perja
baca svoj prsten Cirencu
baca mu sandale
maramu koja šušti na vjetru
Ona vidi lice svoga Sina
u boji ojađena dana
vidi smrt u križ prerušenu
Križ u križ
križ u krvi
suho drvo
koje postaje tijelo
preobraženo u temelj svjetla

Oče naš...

Gospodine, Gospodine, bez nade da ću biti koristan
u ljudskoj prolaznosti
u čežnji u daljini srce moje i ne zna što je križ
Gospodine, Gospodine, nisam ni slutio
da bilo što imam s tim
kao da nije sve moglo i bez mene
I sve bi danas, Gospodine, bilo prazno

ne bi to bila ni obična vijest
da mi nisi pokazao ljubav
što s nježnošću zastire križ
postelju pravednika
Gospodine, Gospodine, smiluj se
podaj nam nevinost svijeta
smiluj nam se, Gospodine!

Smiluj nam se, Gospodine!
Smiluj nam se!

*Tko protužit' neće s Čistim
kada vidi gdje za Kristom
razdire se srce njoj?*

Od žalosti...

ŠESTA POSTAJA

Veronika pruža Isusu rubac

*Klanjamo ti se, Kriste, i blagoslivljamo tebe
jer si po svojem svjetom križu otkupio svijet*

Prezren. Odbačen. U patnjama. U boli. U krvi. Sam, u smrtnome znoju. „Ne bijaše na njem ljepote ni sjaja da bismo se u nj zagledali, ni ljupkosti da bi nam se svidio.” (Iz knjige proroka Izajije). Prezren bješe pod Križem na kojemu nosi svu odvratnost svjetine. Samo mu Veronika prilazi, ona zna da ga Bog ne bje i ponižava, već ljubi. Pruža mu rubac. Briše znoj s njegova lica, a na rupcu ostaju sve naše bolesti koje je ponio. Ničije oči još ne vide tu sjenu što ostade na rupcu kao naša zaštita.

Majko, zašto mi nisi pružila rubac? Zašto meni nisi pružila mogućnost da ponesem otisak njegova Svetoga Lica? Da sam rubac imao možda i ne bih bio zanesen čarom što će umrijeti. Da sam srce imao u njemu bih otisak sačuvao. Sada skršen i osamljen, njegov udes ja želim. Ovo moje malo biće kao rosa noćna, suncem jutarnjim s tvoga čela želi otrti bol.

Juri rulja vijući se po putu
otrovana zlom
poput vijavice skriva Golgotu
Glasnik križa

klecajući penje se na nju
Od vatre križ se zrcali u kapi znoja
Da mi je sad tvoje lice dotaći
da mi se iskrasti od svih
nevidljiv da te dodirnem
rupcem majčinim
Sad bih da imaš snagu Oca svoga
a snagu bih ti i svoju dao
ako bi te križa rasteretila bar malo
Da poletiš
da poletim
da Golgotu preletimo
vojnlicima umaknemo

Oče naš...

Gospodine, Gospodine, mene se sjeti
kad budeš dijelio zaduženja
Gospodine, Gospodine, mene se sjeti
kad vidiš da treba otrti bol
Iskušaj me, Gospodine,
iskušaj u svemu što mogu učiniti
Gospodine, Gospodine, mene se sjeti
kad trublje nebeske najave
vojske osamljenika

Smiluj nam se, Gospodine! Smiluj nam se!

*Zarad grijeha svoga puka
gleda njega usred muka,
i gdje bičem bijen bi.*

Od žalosti...

SEDMA POSTAJA

Isus pada drugi put pod križem

*Klanjamo ti se, Kriste, i blagoslivljamo tebe
jer si po svojem svetoj križu otkupio svijet*

Isus po drugi put pada na tlo. Izdaje ga snaga. Posustaju udovi. Kako bi vječnomu životu stigao, on će umrijeti. On nije bježao od nas kao što smo to sami činili. U križ je sabio našu opaćinu, u rane svoje naš mir. Napušta ga krv, čiji znak pod nogama svjetine ostaje bez traga. „Za naše grijehе probodoše njega, za opaćine naše njega satriješe. Na njega pade kazna – radi našeg mira, njegove nas rane iscijeliše.” (Iz Knjige proroka Izaije).

„Ja sam čovjek što upozna bijedu pod šibom gnjeva njegova. Mene je odveo i natjerao da hodam u tmuni i bez svjetlosti. Zazidao mi ceste tesanim kamenjem, zakrčio je putove moje. Puštao me da zube kršim kamen grizući, zakopao me u pepeo.” (Iz Knjige Tužaljki). Ali ja ni dalje ne vidim kako ležim u blatu. Ne vidim se u prašini. Ne vidim se gol na kamenu. U trnju. I ne mislim da sam i ja pao, kako i moje tijelo ide kraju. Ne pomišljam mu pružiti ruku. Ne pomišljam što će ostati kad ostanem pod križem sam, a dotle tek je krhki tren.

Kao siročę među licemjerima
Isuse, ti si na zemlji bez doma svoga
bez doma i Oca svojega
Od našeg bola i umora stradaš
po drugi put
Trublje srca moga
podižu se Ocu tvome
gromovima njegovim
Ali u toj zbrci
drhteći kao i svi ubogi grešnici
što za tobom vičem preplašen
Ubij ga! Ubij ga!
Ni ja na zemlji neću dugo
sunce i zvijezde
i svjetlost njina
uz tvoje polažu mi tijelo
Kriste, na strašnome sudu
ti ćeš jedini znati što je križ
ti ćeš i moj pridržati
kako bih se gore uspeo

Oče naš...

Gospodine, Gospodine, smiluj se meni
sad kad ti je najteže
Gospodine, Gospodine, smiluj mi se
dok padaš pod križem

Smiluj se slijepcu koji nije vidio križ
Gospodine, Gospodine, smiluj se meni
srce Majke ganu srce moje
kao da pijan sam, Gospodine

Smiluj nam se, Gospodine!
Smiluj nam se!

*Gleda svoga milog Sina,
ostavljenog sred gorčina,
gdje se s dušom odijeli.*

Od žalosti..

OSMA POSTAJA

Isus tješi jeruzalemske žene

*Klanjamo ti se, Kriste, i blagoslivljamo tebe
jer si po svojemu svetom križu otkupio svijet*

Mnoštvo ga i dalje prati, žednima nudi njegovu krv. I žene ga prate, plačuci i naričuci. A on im veli: „Žene jeruzalemske, ne plaćite nada mnom, nego plaćite nad sobom i nad djecom svojom.” (Po Lukinu evanđelju).

Majko, s Kristom si trpjela muku, i sada plačeš nada mnom. Ja sam tvoje grešno dijete. Utroba tvoja bila bi mirna da me nisi rodila, a grudi da me nisi dojila. Tako sitan i beznačajan zbog kojega je umro Jaganjac Božji.

Moja Majko, Majko moga Oca
molitva srca uz križ me pritisnula
Moj grijeh, moj grijeh učini ženo
grijehom djeteta u naručju
On Oca sluša da me kuša
On Oca moli da nas slavi
Plaćite, plaćite majke
nad djecom svojom
plaćite slušajući presude
Ne vidimo mi, to je Božje prijestolje
ne vidimo ljestve

ni most
ne vidimo put u riječi
Majko moja, Majko Oca mog
otkloni riječi okove
otkloni čavle u riječima
podari mi riječi s krilima
što se s vjetrom dižu pod nebo
riječi s dječjim jezikom
što se uzdižu i šire
poput mirisa cvjetnoga
sve do vijeka vjekova

Oče naš...

Gospodine, Gospodine, ne budi ohol
nada mnom oholim
Gospodine, Gospodine, ne budi ohol
poticaj mi daj
sam se ni pokrenuti ne mogu
Gospodine, zovoljan sam kao i sve mnoštvo
u kojemu se nepažljivo krećem
Gospodine, Gospodine, ne budi ohol
s tobom se ne mogu naći
s tobom bih htio biti jedno
Molitva je moja od nakana izmorena
ona je kao dim na vjetru, Gospodine

Smiluj nam se, Gospodine! Smiluj nam se!

*Vrelo milja, slatka Mati,
bol mi gorke osjećati,
daj da s tobom procvilim.*

Od žalosti..

DEVETA POSTAJA

Isus pada treći put pod križem

*Klanjamo ti se, Kriste, i blagoslivljamo tebe
jer si po svojem svetoj križu otkupio svijet*

I treći put Isus pada pod križem. U ime Oca, i Sina, i Duha svetoga. Pao je gotovo pred vrhom Kalvarije. A vojnici ga tuku i tjeraju naprijed. Njihov križ, naš križ mora iznijeti sam. „Dobro je čovjeku da nosi jaram za svoje mladosti. Neka sjedi u samoći i šuti, jer mu On to nametnu; neka usne priljubi uz prašinu, možda još ima nade! Neka pruži obraz onome koji ga bije, neka se zasiti porugom.” (Iz Knjige Tužaljki). Bože, ovo je dugo i teško pisati, a kako je bilo živjeti.

Sinovi tame i mene baciše na stazi osamljenoj po treći put. Žareći nebo, a gaseći dan, u dubinu ružičastu i oni se skloniše. Ali što smo bliže Golgoti i meni križ grize dušu. „Jer Gospodin ne odbacuje nikoga zauvijek: jer ako i rastuži, on se smiluje po svojoj velikoj ljubavi.” (Iz Knjige Tužaljki). Samo da se pretvori u krila. Da dignem onog do mene što brzo će pasti. Samo da još jednom ugledam svjetlost, što mi je tama bliže.

Do tvojih nogu molim
bojim se da nikad ti neću dotaći srce
što kao krilata vatra se diže
iznad moga lica
Kriste, je li to užitak u žrtvi
kad izdisaj obnavlja život
Riječi s usana tvojih
dižu se kao kraljev dvorac
kao led čist i svjež
U njega me nose bujice nade
Mene i suza nosi dalje od opasne hridi
postajući otokom vjere
u dnu utrobe moje
Ti si me, Bože, stvorio
i dao mi ove riječi od tuge i smijeha
srce ovo koje te nevoljko prima
u svoju kolibu
na slamu što je ostala od ljubavi

Oče naš...

Gospodine, Gospodine, oprosti što se jadam
da sam gledao kako ti Sin pada pod križem
Gospodine, Gospodine, oprosti što se tužim
što sam gledao kako ga raspinju
Gospodine, oprosti što sam mu i ja probadao grudi
a sad mi nije pravo što glava mu klonu
Gospodine, Gospodine, oprosti

Gospodine, Gospodine, oprosti
što misleći na noć koja dolazi
drhtim hoće li sunce svanuti

Smiluj nam se, Gospodine!
Smiluj nam se!

*Neka ljubav srca moga
gori svedč za Krista Boga,
da mu u svem omilim.*

Od žalosti...

DESETA POSTAJA

Isusa svlače

*Klanjamo ti se, Kriste, i blagoslivljamo tebe
jer si po svome svetu križu otkupio svijet*

„I dovedoše na mjesto zvano Golgota, to jest Lubanjsko mjesto, dadoše mu pito vino sa žuči pomiješano. I kad okusi, ne htjede piti.” (Iz Evanđelja po Mateju). Skinuše odjeću s Isusa. Ostade samo krv. Gologa ga dovedoše pred križ. Lišen svega kao najveći siromah, Kralj se za put našeg iskupljenja pripravi. Vojnici na sve četiri strane svijeta dijele njegove haljine, kao jedinu vrijednost o kojoj brinu. Svaki vojnik uzima po dio, a za donju haljinu bacaju kocku.

Poslije svega što sam, Isuse, skupljao za svjetinom koja te pratila na Kalvariju, skrivam se kao da sam ostao gol. Ja se ne mogu odreći ničega što pripada ovome svijetu. Toliko sam izgubljenih dobara priskrbio da mi već grizu udove, da se od njih pomaknuti ne mogu. Sapliće me komad tvoje haljine. Stvar po stvar me guta kao provalija. I ja sad pored tebe želim naći mirno mjesto, gni-jezdo od slame ljubavi.

Gol sam kao Lubanja
cijeli dan su me svlačili
Gol sam, pregršt pljeve
kapi tvoje krvi postaju zvjezdana bjelina
Nema me, nema me dok ti je trnje
jedina odjeća
Nema me dok ti smrt izriču
To nije bio naš posljednji

već prvi od susreta
kojima u vremenu nema kraja
Isuse, moje me ruke ostavljaju golim
i bez obrane
u vodi koja smrt ne poznaje
I dok sam sâm na rubu ponora
u kojem se ogleda moj ništavni san
toplina tvoga srca
dah je što muti ogledalo
iznova me dižući
Ma kuda se okrenuo, slika je Stvoritelja
onog koji me prepoznaje i gologa
koji me poziva imenom
kao sebi ravnog i poznatog

Oče naš...

Gospodine, Gospodine, kada sam pomislio
da su te unizili nagošću
tvoje golo tijelo sinulo je svjetlošću
Gospodine, Gospodine, blagoslov si golom djetetu
blagoslov plaču novorođenih
koji je pjesma života
Gospodine, Gospodine, tvoje je lice, lice čovjeka
i po njemu se svako lice spušta
s neba ravno na čovjeka

Smiluj nam se, Gospodine! Smiluj nam se!

*Rane drage, Majko sveta,
Spasa za me razapeta,
Tisni usred srca mog.*

Od žalosti...

JEDANAESTA POSTAJA

Isusa pribijaju na križ

*Klanjamo ti se, Kriste, i blagoslivljamo tebe
jer si po svojem svetoj križu otkupio svijet*

„Oče, oprostite im, ne znaju što čine!”, reče Isus kada ga pribiše na križ. „A bijaše treća ura kad ga razapeše. Bijaše napisan i natpis o njegovoj krivici: „Kralj židovski.” (Iz Evanđelja po Marku.) Uz njega razapeše i dva razbojnika, jednoga s desne, drugoga s lijeve strane. Njegov križ ostade visoko, da su ljestve trebale.

I ja sam se njima penjao, ali gore sam našao prazne visine. Osjetila se nisam htio odreći, ljudskoga grijeha. Ni razbojnika sebi slične nisam vidio da s njima podijelim trenutak raspeća. Isuse, bez oštarih čavala ne možemo se zagrliti. Čavli su sablazan za gomilu, a za nas radost ljubavi. Svaka ruka i svako stopalo ostrim je čavlom probodeno. Na glavi trnje, u usnama krv i žuč, u srcu koplje.

Kada sam se pobjao da te neću razumjeti
ti si, Bože, progovorio na hrvatskom
Govorio si tako kao da sam ti prvi
i jedini sin
Zar samo zato što sam se vratio
prije nego je nova noć počela
kojoj više ni broja ne znam
Kada sam se pobjao da me ne vidiš
Isuse, ti si me iz gomile iščupao
i na kišu iznio
da me opere
kako bi me prepoznali
oni što su me zaboravili
Zar samo zato što sam se bezdušno valjao bujicama
znajući da si uvijek
u posljednjoj kapi čiste vode
Sad i kad te molim riječima
kao da čavle zabijam

Oče naš...

Gospodine, Gospodine, blago li je meni poslušnom
koji sluša tvoju zapovijed
Gospodine, Gospodine, dok si pred mojim vratima
neka ostanu otvorena
i najljućim razbojnicima
Gospode, neka i oni na njima život nađu
jer ako se o njih ogriješim
naudit ću Bogu svojemu
Gospodine, Gospodine, tko smrt ljubi
nikoga ne voli

**Smiluj nam se, Gospodine!
Smiluj nam se!**

*Neka dodu i na mene
patnje za me podnesene
Sina tvojeg ranjenog.*

Od žalosti...

DVANAESTA POSTAJA

Isus umire na križu

*Klanjamo ti se, Kriste, i blagoslivljamo tebe
jer si po svojem svetoj križu otkupio svijet*

„Od šeste ure nastaje tama po svoj zemlji – do ure devete. O devetoj uri povika Isus iza glasa: 'Eli, Eli, lama sabahtani?' To će reći: 'Bože moj, Bože moj, zašto si me ostavio?!'” (Iz Evanđelja po Mateju.) Kada je sve bilo dovršeno, tri je sata raspeta Krist visio na križu. U prvome satu skrušenom je razbojniku obećao raj. U drugome satu svoju je majku ponudio na skrb Ivanu. U trećemu, da bi Pismo bilo ispunjeno, reče: „Žedan sam!” Vojnici namočiše spužvu u posudu punu octa, pa mu je pružiše. Isus uze ocat govoreći: „Dovršeno je!”

Dovršeno je! Cijena je plaćena. I ljudski život je prošao, prošlo je ono što je najgore. I tada sam shvatio da su ti ruke raširene, da me čekaš zagrliti. Pod bezgraničnim svodom vidio sam tvoja krila. I tada sam vidio da si sagnuo glavu, kako bi me poljubio još dok sam u provaliji. Rijetkim zrakom klizila je tvoja krv na zemlju, u prah koji me skoro zatrpao. Sad kada su svi napustili Golgotu, miris cvjetova tvoje krvi probudio je u meni novo proljeće. Ispunjeno je otajstvo Božje ljubavi za nas.

Ako sad ne zapjevam kad mi je najteže
kada ću
Mrak je a ne umirem
Kriste, i suza sad je Golgota
kad popuštamo svakome zlu
Usred svjetla krivovjerni
razbacujemo riječi kao novčiće
U sluhu našem zvuk
blata u kojeg kamen pada

A umjesto da smrkne
iza i ispred tebe svanjiva
dok vrijeme se lomi
i mijenja
U suncu tvojih očiju stijenje se topi
postajući valovima bezmjernoga neba
U snazi tvog srca opake šume
postaju zeleni perivoji
na kojima ptice primaju pjesme anđela
Još od vječnosti ja sam ovakav kakav sam
i do vječnosti ostat ću isti
kao slika tvoje prilike
oblikovane prije nastanka svijeta
i zato danas mogu pjevati

Oče naš...

Gospodine, Gospodine, ne zaboravi
koliko je drvo tvrdo kad mene dopadne
Gospodine, Gospodine, ne zaboravi
kad pokleknem
pokušavajući spojiti svoj s tvojim korakom
Gospodine, ne zaboravi skinuti mi krunu
kad u pijesak padnem pod njenim teretom
Gospodine, Gospodine, ne zaboravi me
kad padnem u blato bez tajne puta
Gospodine, Gospodine, ne zaboravi me
na golom kamenu pod zamračenom zvijezdom
Gospodine, sve što sam činio
neka bude zaboravljeno
u slavu onoga što ti sada činiš

Smiluj nam se, Gospodine! Smiluj nam se!

*Daj mi s tobom suze livat',
Raspetoga oplakivat',
dokle dis'o budem ja.*

Od žalosti...

TRINAESTA POSTAJA

Isusa skidaju s križa

*Klanjamo ti se, Kriste, i blagoslivljamo tebe
jer si po svojem svetoj križu otkupio svijet*

Nikoga više nema. Svi su otišli. Nestali. Na kalvariji još bdije sveti Ivan i svete žene. Dolazi Josip iz Arimateje i Nikodem. Josip, ugledni vijećnik, zaiska od Pilata tijelo Isusovo, a kad ga dobije skide ga s križa i položi Mariji u naručje. „A satnik i oni koji su s njime čuvali Isusa vidješe potres i što se zbiva, silno se prestrašise i rekoše: 'Uistinu, Sin Božji bijaše ovaj.' A bijahu ondje i izdaleka promatrahu mnoge žene što su iz Galileje išle za Isusom poslužujući mu.” (Iz Evanđelja po Mateju).

Blažena Majka konačno je ostala sama sa Sinom. Nije više u rukama križa, sad je opet dijete u majčinu naručju. Nitko joj ga više nije želio, niti mogao uzeti. Na njenim rukama on se preobrazio u kruh života, dostupan svima koji blaguju njegovo tijelo i piju krv. Kao što se Isus više neće odjeljivati od Marije, tako ja vapim da se od njega ne odijelim. U meni koji nije ništa trpio, on trpi svoju muku i dalje.

Vidim te, vidim, Gospode Isuse,
dok ispovijedaš svoje učenike
koji se sakriše
i puk što te urlanjem
pratio na Kalvariju
Svi smo mi krvi tvoje
a svojega grijeha
svi na zelenoj grani križa
za svoja dobra i zla
Zla su krvlju tvojom izbrisana
a dobra nam ostavljaš
Vidim te kako te Majka vidi
vedro i golo dijete
Vidim te, vidim, Gospode Isuse,
u praskozorni osvit sunca
kako kruniš svaki dan
kako ga plodiš svojom dobrotom
Postoji li patnja koju nisu upoznao
bol koju ti nisu pružili
dok s našom opačinom dolaziš Ocu
Vidim te, vidim, kako tražiš oprost za nas
kako nas pred Oca dovodiš
kao djecu njegovu

Oče naš...

Gospodine, Gospodine, dok nas uzdižeš
Gospodine, Gospodine, dok nas uzdižeš
ti činiš da sve što činimo
u stope tvoje stane
Gospodine, Gospodine, ti nas pronalaziš
i pokazuješ mjeru svijeta
Tvoja bol, Gospodine,
naša je žalost i naš sram
Nikad više nećeš umrijeti
kao ni jedno biće koje volimo
Gospodine, Gospodine, smrt je
u život krenula
kao dječica malena
Sad kada si nas, Gospodine, pred Uskrs doveo
ne dopusti, Gospodine,
da tvog jezika zaboravimo

Smiluj nam se, Gospodine! Smiluj nam se!

*U tvom društvu uz križ stati,
s tobom jade jadovati,
želja mi je jedina.*

Od žalosti...

ČETRNAESTA POSTAJA Isusa polažu u grob

*Klanjamo ti se, Kriste, i blagoslivljamo tebe
jer si po svome svetom križu otkupio svijet*

Prije nego Isusa u grob položiše, Josip kupi platno i u njega Isusa zavije. Nikodem donese smjesu smirne i aloja kako bi ga pomazao miomirisima prije ukopa. Isusa položiše u novi grob i pomno ga zatvoriše. Velik kamen navališe na vrata grobna. Bio je to grob u koji još nitko nije bio pokopan.

Svaki dan nosi plod, ovaj dan donio je plod Uskrsnuća. Vječni život. Vječna pobjeda. Život kao samu riječ. Riječ koju sada i ja želim čuti. Jedan za drugim dani noseći križ svakome nude krunu. Samo prijestolje križa odsad nudi darove po volji, kruh, vino, zvijezde, pa i samo kraljevstvo nebesko. Sjeme Svjetla

zasijano je u Isusov grob. U tom bujnom vrtu za tri i po dana proklijat će život koji se neće suzdržavati od riječi ljubavi. Njegovo duhovno tijelo koje će uzici na nebo, ući će u svaku živu i neživu tvar.

Sad ruku pod ruku Isus i ja
iz pakla idemo u raj
Anđeli u sva zvona udaraju krilima
u nebo gdje nosi nas plima
koju si u srcima stvorio
Čovječstvo naše tvoje su patnje
U dnevne muke
svih smo pet rana unijeli
Bože, toliko je toga iza
zbog čega moram plakati
sad uz tebe
rad bi se smijati
neka se uz tvoje ime ne spominjem
sve dok ga išti zadnji prosjak
U Tvojim vječnostima
meni je lako čekati
kao onom kojemu će se nešto lijepo
dogoditi

Oče naš...

Gospodine, Gospodine, u grob
u život vječni ulaziš
gdje je svjetlost sve zakrčila
Gospodine, Gospodine, iz noći katrana
zlatno se jutro diže
Grob tvoj sve tajne života i smrti sadrži
tvoj grob, naš sudnji dan
za ovo malo vremena u životu
Život vječni uz oprostjenje molimo
Amen

Smiluj nam se, Gospodine!
Smiluj nam se!

*Kada dođu smrtni časi,
Kriste, Bože, nek' me spasi
Majke tvoje zagovor.*

*Kad mi zemlja tijelo primi,
dušu onda uzmi ti mi
u nebeski blažen dvor.*

Od žalosti...

Završna molitva

ISPOVIJED

Ispovijedam ti ono što samo ti znaš
ispovijedam ti svaki dan što sam zaboravio
sve svoje sjetve i žetve
sve žuči sve tuge
svaki zub i svaki nož
Ispovijedam ti svako zlo viđeno očima
sve što sam čuo i osjetio
svaku bolest i svaku radost
Sve što sam gradio i rušio
predajem tebi, Gospode!
Ispovijedam ti grijehе kojima si me okovao
ispovijedam ti se zbog više ljepote
zbog Majke rođene na mom jeziku
Gospode, u čvor je moja duša svezana
u mrežu ulovljena
Sam sâm je vezao
Strpljivi moj, Gospode, ti je razveži
raskini vezove otpusti čvorove
očisti nečist s kojom sam zatrpao hramove
Ispovijedam ti sve ono što si krio o meni
sve što sam mislio posjedovati

Pomolimo se:

Bože, krv tvogjega jedinorođenoga Sina posvetila je križ, radujući se slavi svetoga Križa, uzimamo ga za primjer svojega trpljenja u svakodnevicu.

Oče naš...

Zdravo Marijo...

Slava Ocu...

Lovro Škopljanac

Zoranićeve *Planine* i Sidneyeva *Arcadia* kao „prvi romani” u svojim književnostima

Koliko god da su uvidi i način razmišljanja kanonizirane humanističke/post/strukturalističke kritike iz različitih očišta upozorili na opasnosti sveprisutne hijerarhizacije znanja o ljudskim djelima i znanja o tekstovima koji opisuju ili jesu ta djela, logika kulturne proizvodnje i sama količina djela koja se nalaze pred proučavateljem navode na stalnu hijerarhizaciju umjetničkih djela po različitim kriterijima. U bavljenju književnošću, tri su najčešća kriterija za hijerarhizaciju – povijesni, kritički i teorijski. Povijesni pokušava odrediti kad se, u kakvim uvjetima i zašto javilo određeno djelo ili njegova sastavnica (primjerice, madrigal ili asonanca), kritički pokušava odrediti koliko je novitet bio prihvaćen odnosno imitiran (često putem uspostave vrijednosnog suda koji je i sam izložen kritici), a teorijski traži i uspostavlja obrasce među tim djelima odnosno njegovim sastavnicama. Hijerarhizacija pritom najčešće proizlazi iz pridavanja primarnosti po jednom kriteriju, što lako implicira primarnost i po drugim kriterijima. Na primjer, narativne tehnike (teorijski kriterij) *Ilijade* i *Odiseje* često se uzimaju kao primarno polazište u daljnjem proučavanju narativnih tehnika epova ili cijelog epskog roda, a kao legitimacija se uzima neosporna popularnost (kriterij kritike) i historijski primat, barem što se tiče tekstova koji su na raspolaganju (povijesni kriterij). Takva „primarnost” u jednom ili dva kriterija lako utječe na sveukupno zamagljivanje kriterija, recimo na zanemarivanje usmene podloge Homerovih epova sve do studija Milmana Parrya, a može dovesti i do zanemarivanja cijelih djela; primjerice, *Gendži monogatari*, *Pripovijest o Genjiju*, japanski je roman iz 11. stoljeća koji

se japanska kritika libi nazvati romanom¹ budući da se taj termin uobičajio za tekstove nastale u 19. stoljeću, nakon upoznavanja japanskih pisaca sa stanjem na Zapadu, a zapadnjačka kritika također tekst takve vrste ako je nastao u 11. stoljeću („srednjem vijeku”) smatra romanom.

Sa sličnim problemom se unutar zapadnjačke književnosti susreće Tomas Hägg kad pokušava provjeriti mogu li se „povijesnim romanom” nazvati *Zgo-de Hereje i Kaliroje* te *Metioh i Partenopa*, dva grčka romana iz prvog stoljeća prije nove ere. Na samom početku Hägg mora prevladati dvije „uvriježene pretpostavke”², od kojih se prva odnosi na gotovo neupitan primat što ga među povjesničarima književnosti drži roman Waltera Scotta *Waverley* (1814.), a druga na rezerviranje odrednice „povijesni/a roman/ca” za preostale grčke romane, koje je lakše uklopiti u idealno zamišljeni kalup grčkoga romana. Razmatrajući dalje taj primat, Hägg će uvidjeti kako se i kritička recepcija i tekstualne posebnosti *Waverleya* uzimaju kao argumenti primata tog teksta *qua* historijskog romana. Recepcija kao sljedbenike navodi (i time implicitno hijerarhizira) Manzoni, Hugo, Dickens, Tolstoj, Sienkiewicz i tako dalje; također, vrijeme događanja kao jedan od osnovnih teorijskih alata se određuje prema *Waverleyu*: „Iako se može reći, a uistinu se nerijetko i govori, da su ‘svi romani povijesni romani budući da su svi smješteni u povijesnom vremenu i društvenoj stvarnosti’, normalna upotreba prisvaja taj pojam za romane koji su udaljeni bar jednu ili dvije generacije; uobičajilo se pozivati se na podnaslov Scottovog *Waverleya* (*Šezdeset godina kasnije*) kao na ideal ili minimum. Ostali su stoga ‘romani iz nedavne prošlosti’ ili ‘suvremeni romani’.”³ U zaključku svojeg rada Hägg je pametno problem primarnosti stavio u drugi plan, istaknuvši je samo u književno-povijesnom smislu: „ (...) nekoliko osnovnih značajki tipičnog povijesnog romana našeg vremena već se mogu razlučiti u *prvim* grčkim klasičnim romanima.”⁴ Time je Hägg čitatelju prepustio zaključak mogu li se dva grčka romana držati (prvim) povijesnim romanima, te u kakvom je recepcijskom i teorijskom ključu tako nešto moguće izvesti. Häggova strategija je naoko neutralna, no kako književno-povijesni kriterij vrlo lako

1 Ipak je to učinjeno prošle godine koja se slavila kao tisućita godina postojanja tog teksta, koji se za strano tržište predstavljao kao „most ancient surviving full-length novel in the world” (doslovni prijevod riječi *monogatari*, koja u Japanu označava posebnu književnu vrstu, bio bi „jezična stvar”). Besmislena sintagma „full-length” („pune duljine”) upućuje da su Japanci imali problema pri književno-teorijskom smještanju teksta, no on zapravo proizlazi iz književno-povijesnog i književno-kritičkog primata što ga na Zapadu ima tekst koji se povodom četiristogodišnjice izlaženja reklamirao kao „*El Ingenioso Hidalgo Don Quijote de la Mancha*, la obra más universal de la literatura española.”

2 Hägg, Tomas, „*Callirhoe*” and „*Parthenope*”: *The Beginnings of the Historical Novel*, u: *Classical Antiquity*, 6. svezak, broj 2, 1987., str.: 184 (svi prijevodi moji)

3 Ibid., str.: 187. Hägg se koncentrirao na prvijenac koji dolazi iz engleske književnosti, pa je stoga razumljivo da je propustio osvrnuti se primjerice na razvoj klasicističkog romana od Mme de LaFayette nadalje u francuskoj književnosti, na važnost Bildungsromana za njemačku književnost ili na „zlatno doba” u španjolskoj književnosti.

4 Ibid., str.: 201 (kurziv moj)

povlači za sobom implicitnu primarnost po ostalim kriterijima, posljedica te strategije neće biti neutralnost nego neizbježno preuzimanje ili osporavanje uloge „prvog” povijesnog romana za grčki roman. Pri tome „prvo” u sebi nosi i značenje prvotnog odnosno originalnog, od romantizma naovamo ključno u većini procjena vrijednosti nekog književnog djela, čime dobiva jasno prvenstvo u eventualnoj hijerarhizaciji ili kanonizaciji. U odnosu na Häggov postupak, strategija koja preostaje jest naglašavanje „prvotnosti” i dosljedno razmatranje teksta i njegove recepcije s tog stajališta.

„Ne samo jedan put k njemu biše”

„Prvi hrvatski roman” je stalan prišivak *Planinama* po svemu sudeći od ranog 20. stoljeća, točnije od 1909. godine kad je u Zadru izdana knjiga Tome Matića „Petar Zoranić”. Studija je posvećena „Budiuocu hrvatske narodne svijesti o četiristotoj godišnjici rođenja” i najviše se bavi talijanskim utjecajima na Zoranićev jedini sačuvani tekst; i talijanski utjecaji i visoka narodna svijest tada postaju opća mjesta u recepciji *Planina* kojima, kako drži Matić u skladu s tadašnjim načelima filologije zabavljene traženjem „izvora”, usporedba s latinskim i talijanskim uzorima ne služi pretjerano na čast. U usporedbi s „pastirski[m] roman[om] Jacopa Sannazzara *Arkadija*”, piše Matić, „[p]ripovijedanje je kićeno i razvučeno, nema u njem živosti ni krepčine. Pa ipak tim pripovijestima pripada časno mjesto: Zoranić je najstariji pripovjedač za kojega zna historija hrvatske književnosti” (Matić, 1909: 44).⁵ Matićevo mišljenje je zadugo (p)ostalo paradigmatičko: „[o]tkako je vrlo zaslužni književni historičar Tomo Matić o tome pisao potkraj 19. st., naša književnopovijesna znanost dugo je stajala pred tim kao pred nepremostivom preprekom prema estetskom vrednovanju i književnoj ocjeni toga našeg proznog prvencu.”⁶ Vidimo kako se u Bratulićevom komentaru zrcali problem okoštalogosti „književnopovijesne znanosti” s kojim se susreo i Hägg, a koji je tim veći budući se radi o „proznom prvencu” pa je vjerojatno potrebno pažljivo postupati. I Sidneyeva *Arcadia* je očito pisana pod utjecajem Sannazzarove, što je uz vremensku blizinu (prvo izdanje 1590. godine, dok su *Planine* prvi put tiskane vjerojatno 1569.) čini još pogodnijom za usporedbu s *Planinama*, s kojima dijeli još neke književne pretke. Josip Torbarina drži da su za Zoranićev tekst najvažniji Vergilije,

5 Matić, Tomo, *Petar Zoranić*; Matica dalmatinska, Zadar, 1909., str.: 44. Iz Matićeve studije nije potpuno jasno je li on smatrao i *Planine* (pastirskim) romanom ili zbirkom pripovijesti odnosno ekloga: „Već sama vanjska forma (proza i stih na izmjenju) pa kompozicija djela Zoranićeva sjeća nas na *Arkadiju*: ličnost pjesnika i pripovijest o njegovoj ljubavi jezgra su romanu i vez, što veže u cjelini sasvim raznolike elemente, no Zoranić nije u *Planinama* sačuvao one jednostavnosti u kompoziciji, po kojoj je talijansko djelo bez sumnje otmjenije. Bit će nešto monotonije u pravilnom izmjenjivanju proze i ekloga u Sannazzara, no u drugu ruku su *Planine* suviše nakrcane i šarolike.” (str.: 27)

6 Bratulić, Josip, *Petar Zoranić i njegove Planine*, u: Zoranić, Petar, *Planine – izvornik i prijevod*; Grafički zavod Hrvatske, Zagreb, 1998., str.: 262

Dante i Petrarca, iako su ti „utjecaji u *Planinama* tako isprepleteni, da je često teško utvrditi, gdje jedan svršava, a drugi počinje”.⁷ Što se tiče posuđivanja od Sannazzara, a pritom naravno treba imati na umu da su renesansni kriteriji posuđivanja i preoblikovanja drukčiji od onih koji od romantizma naovamo postuliraju prvotnost u vidu originalnosti⁸, Torbarina je mišljenja da Zoranić „stapa ono što uzima s onim što je njegovo, tako da se prije može reći, da preobrazava negoli da oponaša. Dobar primjer opće primjene te metode pružaju njegove neprestane aluzije na vukove, koji haraju po njegovim *Planinama*. On je sigurno taj motiv preuzeo od Sannazzara. Ali njegovim je vukovima sa Sannazzarovima zajedničko samo ime. Dok su ovi posljednji konvencionalni rekviziti klasične Arkadije, Zoranić je u svojim vukovima i u njihovu bijesu želio prikazati strahovitu i pogibeljnu silu Turaka.”⁹ Motiv vukova kao metafore turske opasnosti¹⁰ koji se upečatljivo pojavljuje na početku 16. glave ujedno dobro ilustrira zašto se u kritici uz već spomenuta dva momenta uobičajilo i inzistiranje na Zoraniću kao patriotskom autoru koji preokupaciju ugroženosti od turske navale dijeli s autorima poput Marulića i Karnarutića.¹¹ Imajući uz to na umu inzistiranje na narodnom jeziku i (kvazi)pučke motive koji se provlače kroz tekst, doista je riječ o prvom *hrvatskom* romanu. Pozivanje na tekst, nadalje, često sadrži i žanrovsku odrednicu „pastoralni” ili „pastirski” a uz konstataciju o proznom karakteru ide i napomena da „uz prozu ima i stihova” ili da je djelo „pisano prozom i stihovima (prozimetrom)”.¹² Zanimljivo je i kako se težište zanimanja pomiče kako se pomiču kritičke paradigme, pa tako Ante Kadić u kratkom prikazu hrvatske renesanse na engleskom jeziku za „Američko društvo Renesanse” navodi Kombola i Ježića te Vjekoslava Štefanića, komentatora i priređivača trećeg izdanja *Planina*, kao autoritete na koje se poziva u zaključku da su „*Planine* najdomoljubnije djelo stare hrvatske književnosti koje hrvatski znanstvenici smatraju prvim važnim djelom prozne

7 Torbarina, Josip, *Dante u hrvatskoj renesansnoj književnosti*, u: *Kroatističke rasprave*; MH, Zagreb, 1997., str.: 85-6

8 Alan D. Isler (vidi bilj. 15) upozorava da je „zabuna oko precizne žanrovske definicije nove *Arcadije* još više uvećana zapanjujućom brzinom kojom moderni kritičari izmjenjuju šestnaestostoljetno i dvadesetostoljetno viđenje žanra.”

9 Op. cit., str.: 86.

10 U Sidneyevoj *Arcadiji* vukovi se ne pojavljuju kao izvor opasnosti (tu ulogu igraju neprijateljski vitezovi i čudovišta poput divova) iako je Sidneyeva Engleska u to doba bila ugrožena prijetećom španjolskom invazijom. Ono što odlikuje Sidneya u odnosu na Zoranića i druge suvremene autore jest da kao vojnik „pokazuje znanje iz prve ruke o načinima borbe mačem i kopljem (...), posebnostima oklopa i sličnim stvarima. No on je istodobno moderni političar koji odmjerava kako najbolje izigrati Španjolsku pravodobnim upadom u Niske Zemlje.” (Evans, Maurice, *Introduction* u: Sidney, Sir Phillip, *The Countess of Pembroke's Arcadia*; Penguin English Library, 1977., str.: 31. Sva daljna pozivanja na *Arcadiju* podrazumijevat će ovo izdanje.)

11 Pavao Pavličić uzima poziciju pastira koji strepe od vukova u *Planinama* kao plastičan primjer granične pozicije cjelokupne hrvatske književnosti (preko granica žanrova i rodova); vidi „Uvod”, str.: 14-15 u: Pavličić, Pavao, *Epika granice*; MH, Zagreb, 2007.

12 Uz već spomenute Torbarinu i Bratulića, za natuknice općenitijeg karaktera vidi: Jelčić, Dubravko, *Povijest hrvatske književnosti*; Naklada Pavičić, Zagreb, 1997., str.: 41, i Vončina, Josip i Fališevac, Dunja *Zoranić Petar*, u: *Leksikon hrvatskih pisaca*; Školska knjiga, Zagreb, 2000.

fikcije (*prose fiction*) na svojem jeziku.”¹³ Za paradigmatu angloameričke književne teorije i kritike naglasak je na fikcionalnosti proze, a hrvatska kritika, čini se, kad govori o romanu podrazumijeva miješanje stvarnih činjenica i fikcije kakvo se javlja kod Sanazzara i Zoranića (i Sidneya), te i u tome treba vidjeti jedan od poticaja za pozivanje na književnu vrstu u kojoj se lako miješaju stvarno i izmišljeno.

Na ovome mjestu bilo bi korisno uspostaviti neku definiciju romana, makar radnu definiciju poput one minimalne o duljem proznom tekstu, no to zbog mnogobrojnih pojava oblika nije moguće, kao i s mnogim drugim često korištenim terminima u književnosti. Upravo zbog toga je i ulog pri uspostavljanju prvotnosti velik, budući da može omeđiti polje i postaviti neke norme za teoriju i praksu, što je očito bio slučaj kod određivanja „prvog povijesnog romana” koji opisuje Hägg. Jedna od najpoznatijih debata u povijesti književnosti oko statusa prvijenca, vremenski bliska Zoraniću i Sidneyu, razvila se oko pitanja je li Ariostov *Bijesni Orlando* herojski ep po Aristotelovom obrascu (*Poetika* je prevedena na latinski 1536., dakle gotovo istovremeno s objavljivanjem *Orlanda*) ili se radi o novoj vrsti romance, „prvom romantičnom epu” ili epskoj pjesmi. Implicitno se, naravno, radilo i o tome je li djelo uspelo ili nije, a jedan od kriterija koji se primjenjivao u prosudbi bio je kriterij prvog stiha, odnosno treba li epsko djelo počinjati *ab ovo* ili *in medias res*. Čini se da je to pitanje mučilo i Sidneya koji je svoju *Arcadiju* ostavio u dvije verzije, poznate kao *Nova Arkadija* i *Stara Arkadija*, čiji se počeci razlikuju po tome nalikuju li više epu ili romanci.¹⁴ *Stara Arkadija*, koja nije objavljena u integralnom obliku sve do 1912., podijeljena je u pet prozних knjiga s kratkim poetskim umetcima, uglavnom autorskim sonetima, ali i s pjesmama iz engleske pučke tradicije koje Sidney, kao i Zoranić, obrađuje i time stvara umjetno usmeno pjesništvo.¹⁵ Svaka knjiga završava *Eklogama*, pjesničkim natjecanjima u kojima Sidney koristi različite lirske i epsko-lirske oblike težeći raznolikosti i inovaciji. Sidney je poginuo 1586. godine i nije uspio poraditi na organizaciji pjesničkog materijala u *Eklogama* (moguće da ga je namjeravao raspršiti u ostale dijelove teksta i time dobiti ujednačeniju izmjenu proze i stiha), stoga te dijelove *Arkadije* obilježava izrazita prevlast stiha u odnosu na prozu, otprilike u jednakom omjeru kao što u ostatku teksta proza prevladava nad stihom. *Nova Arkadija* (*New Arcadia*), objavljena 1590., rezultat je Sidneyevog opsežnog dodavanja elemenata herojske epike iz ciklusa o vitezovima Okruglog stola i kralju Arthuru; tu je verziju teksta s neredigiranim dijelovi-

13 Kadić, Ante, *Croatian Renaissance*, u: *Studies in the Renaissance*, sv. 6, 1959., str.: 35

14 Usp. Isler, Alan D., *Heroic Poetry and Sidney's Two Arcadias*, u: PMLA, sv. 83, br. 2, 1968. str.: 369-372

15 Za primjer pjesama izvan *Ekloga* koje je Sidney obradio u različitim metrima vidi recimo *Over these brooks trusting to ease my eyes* (str. 326), *Me thought some staves he miss'd: if so, not much amiss* (str. 354) ili *A hateful cure with hate to heal* (str. 393). Za definiciju umjetnog usmenog pjesništva vidi: Slamnig, Ivan, *Hrvatska versifikacija: narav, povijest, veze*; Liber, Zagreb, 1981.

ma tzv. *Stare Arkadije* (*Old Arcadia*) prozним umetkom dopunio sir William Alexander, a neke je dijelove dodala, izmijenila ili izbacila Sidneyeva sestra, grofica od Pembrokea, i taj je tekst objavljen 1593. Zaplet se uglavnom vrti oko ljubavnih stremljenja i bojeva dvojice prerušenih prinčeva, no velik broj likova i ugledanje na pustolovni kronotop Heliodorove *Etiopike* (u nas poznate kao *Teagen i Harikleja: roman*) čini da je zaplet *Arcadije* nazvan „najkompliciranijim zapletom engleske pripovjedne proze”.¹⁶ Kao i kod Zoranića, Sidneyu je Sannazzaro pružio neposrednu inspiraciju, „[a]li njegov dug Sannazzaru nije tako velik kako bi se po naslovu djela moglo zaključiti. Osim naslova, Sidney je od Sannazzara preuzeo imena nekih osoba, kao i unošenje autobiografskih elemenata u samu fabulu. Preuzeo je i alterniranje proze i stihova, no kod njega su proze mnogo, mnogo duže nego u Sannazzara. I, konačno, preuzeo je ideju samoga krajolika Arkadije. Ali u svemu tome mnogo je opipljiviji Sannazzarov posredni utjecaj na Sidneya preko Montemayorove *Diane*.”¹⁷ I engleska kritika ističe da Sidney više duguje Montemayoru nego Sannazzaru, a isto tako i već spomenutom Ariostu, no utjecaje na Sidneya nije lako provjeriti „budući da je Sidney, mnogo više nego Spenser, toliko prilagodio ono što je posudio da je teško pronaći izvore pojedinih pasusa. Ipak, Sidneyev dug Ariostu je uistinu velik (...)”.¹⁸ Primijetimo da je Torbarina dao sličan komentar povodom utjecaja trojice talijanskih odnosno latinskih autora na Zoranića, što pokazuje kako se iz današnje vizure jasno prepoznaju autorske poetike obojice autora. Kao još jednu sličnost može se izdvojiti i snažan osjećaj domaće književne proizvodnje koja je inkorporirana u djelo: „*Arcadia* pripada onoj specifično engleskoj kategoriji renesansnih djela, oprimjerenoj u Shakespearevom *Kako vam drago* i VI. knjizi Spenserove *Vilinske kraljice*, u kojima se dvorski svijet iz ovog ili onog razloga izmješta u seoski svijet, u kojima se umjetno i prirodno supostavljaju. Takav žanr nazivamo pastoralnim, ili točnije herojskim pastoralnim, ili najtočnije engleskim herojskim pastoralnim (...)”.¹⁹ Međutim, unatoč ovim sličnostima sa Zoranićem, Sidneyev tekst u povijesti engleskog romana ne samo da ne figurira kao „prvi engleski roman”, nego se i prijepor o njegovoj naravi vodi na granici između epike i lirike (sam Sidney je u svojoj *Apologiji poezije* naveo kako drži Heliodora i Ksenofonta pjesnicima iako su *Teagen i Harikleja* i *Simpozij* napisani prozom, pa možemo pretpostaviti da bi i svoju *Arcadiju* smatrao poezijom). Imajući pred sobom paralelnu genezu *Planina i Arcadije*, dva po mnogočemu slična teksta, moguće je postaviti pitanje koje su njihove razlike i koliko su one utjecale na činjenicu da se jedan tekst označa-

16 Tako ga je nazvao E. A. Baker u *Povijesti engleskog romana*; citirano prema: Townsend, Freda L., *Sidney and Ariosto*, u: PMLA, sv. 61, br. 1, 1946., str.: 100

17 Torbarina, Josip, *Zoranićeve Planine i ostale Arkadije*, u: *Kroatističke rasprave*; MH, Zagreb, 1997., str.: 110-1

18 Townsend, Freda L., *Sidney and Ariosto*, u: PMLA, sv. 61, br. 1, 1946., str.: 98

19 Isler, Alan D., *Heroic Poetry and Sidney's Two Arcadias*, u: PMLA, sv. 83, br. 2, 1968. str.: 369

va kao prvi roman svoje književnosti a drugi nekom vrstom protoromana ili uzora, no bez te titule prvijenca.

„Razlike stvari iziskujući”

U engleskoj kritici domaćeg razvoja romana od sredine 20. stoljeća prevladavajuće je mišljenje da je roman naglo iznikao sredinom 18. stoljeća kada se pojavljuje niz autora romana. Smatra se da su za razvoj romana ključne bile društvene i ekonomske prilike poput omasovljenja pismene srednje klase ne-aristokratskog ukusa, pojava vremena za dokolicu koje se moglo ispuniti čitanjem, razvoj knjižnica i širokih mogućnosti tiskanja i distribuiranja knjiga (u Hrvatskoj će se slični uvjeti stvoriti stotinjak godina kasnije). Sidneyev tekst pojavljuje se u tom periodu samo u spomenu, ali na prilično bitnom mjestu: Samuel Richardson za naslov svojeg epistolarnog romana *Pamela* (1740), koji je među najzapaženijima u procvatu modernog engleskog romana, odabire ime jedne od junakinja *Arcadije*. Moguće je da je Sidney posredno utjecao i na žanr povijesnog romana²⁰, i time se više-manje iscrpljuje neposredan utjecaj koji je *Arcadia* izvršila na romanesknu produkciju, no očito je ipak vladala svijest da je Sidney predšasnik romana.²¹ *Planine* su, s druge strane, u hrvatskim prilikama gotovo zaboravljene, a ta je razlika u statusu nastala uvelike zbog društvenih prilika u kojima Zadar nastavlja biti pod svojevrsnom okupacijom i ne može vršiti kulturni utjecaj na ostale hrvatske sredine dok engleska aristokracija naglo širi svoju moć i može ih nametati i izvan svojih granica. Doduše, nedavno se pojavila izolirana teza da i *Planine* možda imaju romanesknog prethodnika u Vetranovićevom *Pelegrinu*,²² no u trenutku uspona hrvatskog romana niti jedan od ta dva teksta nije poslužio kao nadahnuće, a početkom 20. stoljeća se već izmijenila poetika i izgubila potreba čak i za gestom kakvu je napravio Richardson u naslovu *Pamele*. „Uspon hrvatskog romana” iz prethodne rečenice je modificirana sintagma iz naslova jedne od najutjecajnijih studija o romanu u 18. stoljeću, *Uspona romana (The Rise of the Novel)* Iana Watta. Watt nekoliko puta u prolazu navodi Sidneya i Johna Bunyana, autora *Hodočasničkog postajanja (Pilgrim's Progress)*, kao kandidate za „prve romanopisce”, no odmah ih i odbacuje uz sljedeću argumentaciju: „(...) značenje likova i njihovih postupaka uvelike ovisi o transcendentnom stanju stvari: reći da su osobe alegorijske znači reći da njihova ovozemaljska stvarnost

20 Hägg, Tomas, „*Callirhoe*” and „*Parthenope*”: *The Beginnings of the Historical Novel*, u: *Classical Antiquity*, 6. svezak, broj 2, str.: 203

21 Uz Sidneya, najpoznatije ime koje se veže za „prvi roman” u Engleskoj je John Lyly i njegov *Eupheus*. Kritika je u zadnjih tridesetak godina istaknula i *Beware the Cat* Williama Baldwina iz 1552., koji se u prodaji reklamira s podnaslovom „prvi engleski roman”. Usp.: Ringler, William A. Jr., *Beware the Cat and the Beginnings of English Fiction*, u: *NOVEL: A Forum on Fiction*, sv. 12, br. 2, 1979., str. 113-126

22 Tezu je iznio Antun Pavešković u radu *Suvremenik Zoranićev i kriptoromanopisac Mavro Vetranović*, u *Zadarski filološki dani II. Zbornik radova*; Sveučilište u Zadru, 2009., str.: 165-182

nije glavni cilj pisca, nego da se on nada da će nam kroz njih pokazati veću i neviđenu stvarnost onkraj vremena i mjesta.”²³ Svoj stav Watt zasniva na pretpostavci da roman mora sadržavati ključnu dozu stvarnosti, što dovodi u vezu s pojmom originalnosti: „Vidjeli smo da je od srednjovjekovnog vjerovanja u stvarnost univerzalija ‘realizam’ počeo označavati vjerovanje u individualno dohvaćanje stvarnosti putem osjetila: slično tome je pojam ‘originala’, koji je u srednjovjekovlju označavao ‘postojanje iz prvog’, počeo označavati ‘nepreuzeto, neovisno, iz prve ruke (...)’, a do sredine 18. stoljeća „ (...) ta se riječ mogla koristiti u pohvalnom smislu sa značenjem ‘novo ili svježe karakterom ili stilom’.”²⁴

Stil *Planina* i *Arcadije* dijeli slične osobine; oba autora imaju visoku svijest o domaćem leksiku, no sintaksa je latinska,²⁵ a kod Sidneya vrlo često maniristički nategnuta.²⁶ Takvo stanje stvari nipošto ne čudi budući da su u to doba, a pogotovo u Hrvatskoj, glavni književni jezici još uvijek latinski i talijanski, pa autori imitiraju uzore i na planu sadržaja i na planu izraza. Međutim, proza *Planina* je kompaktnija i ritmiziranija („prozimetar”) od proze *Arcadije*; na makroplanu to zasigurno proizlazi iz činjenice da je *Arcadia* i u najkraćoj verziji nekoliko puta dulja od *Planina*, a u najduljoj možda i deseterostruko, pa je u skladu s takvom duljinom teksta i Sidneyeva rečenica često vrlo dugačka i pretrpana veznicima i zavisnim rečenicama. Tematski gledano, najveća diskrepancija u količini utrošenog proznog teksta između dva teksta odnosi se na opisivanje zbivanja, vremena i prostora. I dok kompliciranost zapleta u *Arcadiji* objašnjava voluminoznost zbivanja u odnosu na *Planine*, kod vremena i prostora razlika je prvenstveno u obrascu koji se iza njih nazire. Već je spomenuto da je Sidneyu jedan od uzora bio grčki pustolovni roman koji se događa u „avanturističkom vremenu”, kako ga je nazvao Bahtin, mjerljivom vremenu koje međutim ne utječe na mlade junake ni fizički ni psihički. Watt je u svojoj studiji romana primijetio da u *Arcadiji* „(...) nema dovoljno dokaza o stvarnosti vremena da bi se mogli zamijetiti bilo kakvi nerazmjeri”, te da je i prostorno apstraktna, neodređena, „(...) nelokalizirana kao i bohemijaska čisti-

23 Watt, Ian, *The Rise of the Novel*; The Hogarth Press, London, 1987., str.: 80

24 Ibid., str.: 14. U izvorniku pridjev „novo” glasi „novel” (=„roman”), čime se upućuje na nastajanje romana u bliskoj vezi s romancom, od koje se neko vrijeme razlikovao samo „novim” temama i pristupom koji se smatrao realističnijim. Iako postoje mišljenja da se Sidneyev i Zoranićev tekst mogu odrediti i kao romance ili novele, snažna prisutnost kod čitateljstva i samodostatnost koji obilježavaju roman kao književnu vrstu vodi tome da se u raspravi o primatu romana ostavi po strani povijesni razvoj same vrste.

25 Kombol je to formulirao ovako: „Bez pjesničke sugestivnosti u svojim stihovima, Zoranić je nesumnjivo slobodniji u prozi, uza svu latinsko-talijansku konstrukciju svojih rečenica.” (Kombol, Mihovil, *Povijest Hrvatske književnosti do narodnog preporoda*; MH, Zagreb, 1945, str.: 132)

26 Za Zoranićev stil i leksik, vidi Grčić, Marko, *Prevodiočeva napomena* u: Zoranić, Petar, *Planine – izvornik i prijevod*; Grafički zavod Hrvatske, Zagreb, 1998, str.: 274 i dalje. Za isto kod Sidneya, Garnett, James M., *Notes on Elizabethan Prose*, u: PMLA, sv. 4, br. 1, 1889., str.: 50

lišta elizabetanske pozornice.”²⁷ Kod Zoranića nema avanturističkog vremena, njegov kronotop slijedi klasične uzore (dnevni ritam i ritam pripovijedanja određuju aktivnosti pastira i vila) i Bibliju (Zoranov put traje sedam dana) u svojoj vremenskoj dimenziji, a može se čak i kartografski precizno definirati u prostornoj.²⁸ Na razini rečenice može se također lako primijetiti razlika, budući da su Zoranićeve rečenice mnogo kraće i življe nego kod Sidneya kad se kazuje uzbudljiv događaj. Iako niti Zoranić ne zazire od usložnjavanja pripovjednih razina, ono je kod njega uvijek jasno označeno u tekstu preko imenovanja pripovjedača i marginalija.²⁹ Iako je zaplet *Arcadije* kompliciran, Sidneyev pripovjedač je prilično ekonomičan budući da se velik broj likova i motiva detaljno obrađuje i pojavljuje na više mjesta u tekstu vrlo funkcionalno, bez narativnog praznog hoda. Zoranićev zaplet je minimalan i može se vrlo jasno pratiti već kroz naslove poglavlja, od „Uzroka puta na planine” do „Odrišenja od srca”, a isto vrijedi i za pripovjedače koji preuzimaju riječ u raznim „pojima” i „pripovistima”. Da su tekstovi približno iste duljine, možda bi i ritam njihove (poetske) proze bio sličniji, no u ovom obliku Zoranićeve stalne izmjene proze i stiha praćene učestalim marginalijama odaju dojam djela koje mnogo više ovisi o proznom izrazu nego Sidneyeva *Arcadia*.³⁰ Stoga se teško složiti s Branimirom Donatom kad piše da je u *Planinama* „subjektivni plan iskaza vezan (...) uz stih, dok je prozom iskazana mitska dimenzija kazivanja.”³¹ Stih je u *Planinama* uvijek osobno obojen budući da je onaj koji pjeva uvijek imenovan i tematika je beziznimno ljubavna, dakle osobna, ali da bi se uvjerali da ne nedostaje niti mitske dimenzije dovoljno je pogledati Zelenkovu pjesmu prvog dana u planinama, koja daje mitsku genezu ljepote u klasičnom ruhu s komentarima iz Biblije i Dionizija. S druge strane, proza *Planina* je itekako osobna, i to je možda najveća razlika u usporedbi s *Arcadijom*. Osobnost proze se očituje već u prvoj rečenici, „Misal moju razbludnu u razlika razmišljenja većkrat ljubav zanese”, budući da bez obzira na univerzalnost tog osjećaja svoju ljubav Zoran nikad ne uznosi u mističke visine kao što to čini Dante, nego mu služi za kontrast za „mudrost istine” koja će mu se

27 Op. cit., str.: 24, 26. „Bohemijski” se odnosi na prostor današnje Češke, koji je u renesansnoj Engleskoj bio vrlo apstraktan prostor, što najbolje pokazuje da ju je Shakespeare u *Zimskoj priči* smjestio na obale mora.

28 Vidi: *Pjesnikov imaginarij kao konkretan geografski prostor u Planinama Petra Zoranića*, Franjo Smiljanić, i *Geografsko-kartografski okvir Zoranićevih Planina*, Josip Faričić, oba u *Zadarski filološki dani II. Zbornik radova*; Sveučilište u Zadru, 2009., str.: 81-124

29 Imenovanje pripovjedača može biti i ključan moment: „Uto iz vode izajde vila jedna ali – za pravim imenom nazvat ju – Napea (...)” (op. cit., str.: 20). Marginalije *Planina* mogu se podijeliti u odnosu na vrstu komentara prema glavnom tekstu: didaktičke (npr. „Vaticinium”, „Nota”), metatekstualne (npr. „Sanja Marcele”, „Pritvor Asela”) i intertekstualne (npr. „Evangelium”) komentar.

30 Upravo zbog toga što se u *Planinama* proza i stih pojavljaju u mnogo većoj ovisnosti jedno od drugoga nego u *Arcadiji*, gdje su dugački lirski pasazi izdvojeni u *Ekloge*, kod Zoranića možemo govoriti o pjesmama koje ovise o proznom kontekstu. Uz malo tekstualnog ludizma takve je pjesme moguće nazvati p(o)r(oznim pjesmama, a odlikuje ih funkcionalna podređenost (bilo da se radi o naraciji, karakterizaciji ili samom načinu donošenja pjesme ako je riječ o citatu) kon-tekstu, odnosno proznom tekstu u koji su uklopljene.

31 Donat, Branimir, *Newižbani konjic Petra Zoranića na stazi netlaćeni*; Zadar, 1969., str.: 470

objaviti na kraju. No umjesto iznošenja pojedinih rečenica ili odlomaka koji bi potkrijepili tezu o osobnosti i ujedinjujućoj snazi proze u *Planinama*, treba navesti jednostavnu naratološku činjenicu da je pripovjedač, Genetteovim kategorijama, homodijegetski i intradijegetski. Primjer imenovanja Napeje, za koju tvrdi da će je nazvati pravim imenom ali mu se ono otkriva tek kasnije, ukazuje i na manjak informacija odnosno na pripovijedača koji nije sveznajući pripovjedač, a ta će se romaneskna konvencija uspostaviti mnogo kasnije. Zoran je i autopoetičan (na licu mjesta stvara pjesmu koja sadrži jednu vrstu akronima, „JA, Gudeći ZORom RANom, hodah po gori“) i komentira svoje i tuđe pjesničke uratke, što njegov glas čini dominantnim u tekstu u međugri s glasom implicitnog autora koji se (doslovno) javlja na marginama stvarajući jedinstven diskurs teksta. Čini se da tu jedinstvenost valja istaknuti nasuprot nekim kritičkim glasovima³² koji misle da je *Planine* moguće istovremeno promatrati kao roman i kao zbirku novela, dakle kao pred-romanesknu formu ako se prihvati zaključak o nastajanju romana ulančavanjem novela do kojeg su došli ruski formalisti. *Planine* se ne mogu smatrati zbirkom novela ako se uvaži izrazita uloga i prozna specifičnost njihovog pripovjedača i implicitnog autora, koja drži na okupu uostalom tematski blisku kombinaciju proze i stihova.³³ Vidjeli smo kako je engleska kritika neodlučna u atribuiranju Sidneyevog djela, što ide dotle da je jedan autor iskoristio sintagmu „pastoralno-romantično-herojsko-filozofska prozna pjesma“.³⁴ Kod *Planina* su sudovi bili mnogo ujednačeniji i brzo se složili oko odrednice romana, što upućuje i da sam tekst sadrži jedinstvo koje snažnije drži na okupu različite elemente djela, a primarno je to pripovjedač. Vrijedi se podsjetiti i Wattovih sudova o tome zašto se dulji prozni tekstovi nastali prije 18. stoljeća za njega ne mogu držati romanima: uz inzistiranje na napuštanju transcendentalnog okvira radnje smještene u avanturističkom vremenu i apstraktnom prostoru, Watt primjećuje da se „(...) općenito govoreći roman mnogo više od ostalih književnih oblika bavio razvojem svojih likova kroz vrijeme.“³⁵

Nekoliko stranica ranije, Watt ističe da se odnos romanopisca prema likovima i njihovom razvoju lako vidi u imenima koja se pojavljuju u romanima. Kod Sidneya su imena isključivo „arkadijska“ i alegorijska te se tako uklapaju u

32 Poglavitno Donat (op. cit., str.: 466) i Bratulić (op. cit., str.: 268).

33 Kohezivna uloga pripovjedača u *Planinama* čini od tog teksta roman na sličan način kao što to čini Pečorin u *Heroju našega doba*. Za „subjektivnu vizuru“ kao „važnu komponentnu djela“ i važnost „središnje svijesti prvoosobnog pripovjedača“, vidi: Nemeč, Krešimir, *Povijest hrvatskog romana*; Znanje, Zagreb, 1995., str.: 38-9

34 Isler, Alan D., *Heroic Poetry and Sidney's Two Arcadias*, u: PMLA, sv. 83, br. 2, 1968. str.: 368. Branimir Donat drži da se „na temelju mnogih značajki [tekst može] uvrstiti među ljubavne romane, no isto tako on sadrži u rudimentarnom obliku i neke druge tipove romana.“ Dunja Fališevac, pak, tvrdi da su *Planine* „ne samo pastoralno-allegoričan i autobiografski nego i društvenopovijesni i moralistički roman.“ (*Planine*, u: *Leksikon hrvatskih pisaca*; Školska knjiga, Zagreb, 2008.) Ono što treba primijetiti jest da se, bez obzira na podžanr, radi o romanu, notornom po svojoj inkluzivnosti.

35 Op. cit., str.: 22.

predromanesknu paradigmu. Zoranićeva imena kreću se u rasponu od imenovanja kao pripovjedne teme (Napea – Zorica), preko alegorije pastirskih imena (pastir Marul – Marko Marulić, no postoje naznake da bi kod svih pastira moglo biti riječi o stvarnim osobama, odnosno prezimenima) do spominjanja imena suvremenika (Juraj Divnić).

Bez ulaženja u raspravu o (stupnju) alegoričnosti *Planina*, što je tema o kojoj je mnogo pisano, vrijedi zamijetiti da glavni lik i implicitni autor, imenovani tako da se naglasi njihov identitet, obojica kroz roman prolaze barem minimalan razvoj, što odriče isključivo figuralno tumačenje teksta. Naime, kako se Zoran riješio ljubavnih jada, tako je i Zoranić karaktera prešao razvojni put od autora koji je pisao djela za koja prema naslovima (*Ljubveni lov* i *Vilenica*) i ondašnjoj književnoj produkciji možemo pretpostaviti da su bila isključivo erotskog i transcendentalnog do autora koji stvara i stvarat će djela bliža stvarnosti, za početak onoj mjesta i vremena koje opisuje. Zoranić to svakako ne čini u punoj mjeri kao što će prema Wattu uspjeti engleskim romanopiscima 18. stoljeća, ali ipak dobro priprema teren za takvu vrstu pisanja jer pokazuje da se može stvarati „originalno” ne više u srednjovjekovnom smislu „nastalog iz prvog” nego u smislu „novog ili svježeg karakterom”. U Sidneyevoj *Arcadiji* nema takvog iskoraka preko granice fikcije u stvarnost, stoga nema govora o njegovom tekstu kao prvijencu romana u engleskoj književnosti. Zoranić je možda na iskorak u realno bio prisiljen zbog onodobne granične situacije koja se odražava i u književnosti, no u svakom slučaju može se konstatirati da *Planine* sadrže značajke potrebne za razvoj realističkog romana u većoj mjeri nego *Arcadija*. Realistički roman će punu afirmaciju, kao što pokazuje Hägg, dobiti s povijesnim romanom (čijom varijantom kod Šenoe počinje ključni proboj romana u hrvatskoj književnosti), do te mjere da se i nakon (post)modernizma za većinu čitatelja može ustvrditi da im konvencije realističkog romana predstavljaju temelj za čitanje romana, u odnosu na koji se ujedno određuju svi pomaci u pisanju romana. Zoranića na njegovoj „stazi netlačenoj” tim putem pisanja i čitanja „nultog stupnja romana” na istom jeziku dugo nitko nije nasljedovao, zbog čega je možda bolje nazvati *Planine* svojevrsnim nultim romanom hrvatske književnosti.

Simon Watson

*Bog kao sumanutu ideja*¹ Richarda Dawkinsa i ateistički fundamentalizam

Anthropoetics 15, br. 2 (proljeće 2010.)

U svojoj uspješnici iz 2006. godine, naslovljenoj *Bog kao sumanutu ideja*, Richard Dawkins, profesor² na katedri Charlesa Simonyija na Oxfordskom sveučilištu (predmet: Razumijevanje znanosti u društvu), podastire dokaze protiv „Boga” načinom koji zrcali retoriku kakvu rabe vjerski fundamentalisti, baš oni koje je nakanio kritizirati. Anticipirajući optužbu za „fundamentalizam”, Dawkins tvrdi da nije fundamentalist, zato što njegov recept nije nasilje protiv onih koji misle drugačije (292). Pa ipak, on drži da je ismijavanje legitiman oblik raspravljanja i pri opisu svega u vezi s religijom rabi slike bolesti (34, 176, 186, 188, 193-4). Njegov je jezik, dakle, divizivan; on dijeli svijet na crno i bijelo, dobro ili zlo. Religija je, po njemu, iracionalna, „mana”, „otrov”, a vjernici su obmanuti, možda i psihotični. Znanost i razum pak stoje nasuprot vjeri, posjeduju bezgraničan potencijal; znanošću i razumom razabiremo istinu, znanost i razum čovječanstvo usmjeravaju u pravcu morala (5, 6, 20, 23, 374, 262 – 272). Rabeći takvu retoriku, *Bog kao sumanutu ideja* izgleda

1 *The God delusion*, doslovno „Deluzija o Bogu” ili „Bog kao deluzija”. Da je uistinu htio reći samo „iluzija”, kako hoće prevoditelj Žarko Vodinić (*Iluzija o Bogu*, Izvori, ZG 2007.) autor bi koristio riječ „illusion”. „Delusion” je, doduše, kolokvijalno moguće shvatiti kao „iluziju”, „uvjerenje temeljeno na lažima”, kao zabludu koju je lako ispraviti podastiranjem točnih podataka, što Dawkins čini svojom knjigom u namjeri da pouči/preobrti vjernike. Međutim, „deluzija” je ujedno i termin s polja psihijatrije: to je skup halucinacija – lažnih percepcija, bez pokrića u stvarnom svijetu – na temelju kojih pacijent izgradi zatvoren sustav pogrešnog uvjerenja, što nije moguće konfrontacijom, odnosno, logikom osporiti, dok je „iluzija” – kao stručni termin – tek zabuna, kad nam preopterećen mozak nešto iz stvarnog svijeta prikaže kao nešto drugo pa često smjesta sam sebe ispravi. Deluzija je, dakle, simptom ozbiljne bolesti. Premda se Dawkins izriječkom ogradio od svjesne upotrebe teže varijante, nemoguće je u izabranoj riječi ne čuti i nju. (nap. prev.)

2 odnedavno u mirovini (nap. prev.)

kao vjerski traktat, zbog svoje namjere da preobradi čitatelja na ateizam: „Bude li ova knjiga onakva kakvu sam kanio napisati, vjernici koji je uzmu u ruke postat će, kad završe s čitanjem, ateisti” (6). Dawkins također tvrdi da nije fundamentalist zato što ne temelji svoja uvjerenja na književnoj interpretaciji neke svete knjige; on više voli izvoditi svoje zaključke na „dokazima koji se uzajamno podupiru” (282). Ali, poput kršćanskog fundamentalista koji lažno prikazuje darvinijansku teoriju evolucije i pretjerano je pojednostavnjuje, Dawkins monolitno i pretjerano pojednostavnjeno prikazuje slamnato strašilo – religiozna čovjeka, kojeg omalovažava i kleveće; izjednačuje vjerski ekstremizam i fundamentalizam s religijom općenito, te tako pokazuje da je gluh za sve vjersko Drugo i nesposoban iskoračiti iz svoje darvinijanske „teorije svega”, parametri koje su ograničeni na deklarativ oslonjen isključivo na iskustvo (144).

Pojam „fundamentalizam” iznjedrio je američki protestantizam ranog dvadesetog stoljeća nakon objavljivanja (u velikoj nakladi) dvanaest knjižica pod naslovom *The fundamentals (Fundamenti / Osnove, 1910-1915)*. U organizaciji velečasnog A. C. Dixona, te su knjižice prezentirale konzervativno gledište utjecajne grupe britanskih, američkih i kanadskih pisaca, udruženih protiv sve većeg utjecaja kontinentalnih europskih teologa, poput Albrechta Ritschla, Martina Radea i Adolfa von Harnacka. Oni su opširno obavještavali o teoriji evolucije i uključili prilog karakteristična naslova, *The Decadence of Darwinism, Propast darvinizma*. Otprilike tri milijuna primjeraka našlo je svoj put do pastora, evangelizatora, misionara, studenata teologije i laika praktičnih vjernika, širom engleskog govornog područja. Pet temeljnih uvjerenja o kojima govori ta knjiga jesu nepogrešivost Biblije, rođenje od djevice, otkupljenje, uskrsnuće te drugi dolazak Kristov (Schwarz 227). Martin Riesebrodt, profesor sociologije religije na Čikaškom sveučilištu, primjećuje da je „fundamentalizam” postao termin kojim danas obično označujemo pokrete vjerske obnove izvan tradicije protestantizma, u islamu i židovstvu, budizmu, hinduizmu, sikhizmu, čak i konfucijanizmu. On, međutim, opaža i to da je termin ujedno postao žig kojim se označuje i delegitimizira bilo kakav vjerski pokret. Ipak, zbog empirijskog širenja i političke instrumentalizacije koncepta, Riesebrodt predlaže da ga se promijeni u sociološku kategoriju s potencijalno univerzalnom upotrebljivošću (270):

Budući da svaki koncept vodi porijeklo iz specifična povijesna okvira te jezika iz kojeg je izveden, koncept „fundamentalizma” nije nužno „zaražen” ili impregniran svojim protestantskim izvorima, premda se uistinu moramo pomučiti ne bismo li svjesno eliminirali kršćanske osobine, e da bismo ga pretvorili u univerzalno upotrebljiv sociološki koncept (271).

Riesebrodt uviđa da fundamentalizmi imaju mnogo toga zajedničkog, što upućuje na mogućnost da se takvi pokreti, tvrdi on, pojavljuju pod utjecajem sličnih procesa transformacije društva (270). Prema njegovu je konceptu

fundamentalizam, dakle, specifičan tip pokreta vjerske obnove, koji odgovara onim društvenim promjenama koje fundamentalist percipira kao krizu: „U takvim pokretima ljudi pokušavaju restrukturirati svoje životne svjetove kognitivno, emocionalno i u praksi, preoblikovati svoje društvene identitete i ponovno postići osjećaj dostojanstva, časti i poštovanja” (271).

Ako je moguće kršćanski fundamentalizam shvatiti kao reakciju na liberalni sekularizam, Dawkinsov agresivan stav protiv bilo čega religioznog, uključujući Boga, mogli bismo vidjeti kao reakciju na rastući utjecaj religiozne desnice. Ronald Numbers, profesor na katedri Hilldale Sveučilišta Wisconsin-Madison (predmet: Povijest znanosti i medicine), spominje Gallupovo istraživanje iz 2005.; ta nas anketa obavještava da je 53 % Amerikanaca sigurno kako je „Bog stvorio ljudska bića u njihovu sadašnjem obliku, baš onako kako to opisuje Biblija”. Gotovo dvije trećine ispitanika (65,5 %) smatra „kreacionizam” potpuno ili vjerojatno istinitim (1). Objavljeni također 2005. godine, podaci Istraživalačkog centra Pew pokazuju da „gotovo dvije trećine Amerikanaca misli da bi kreacionizam trebalo predavati u državnim školama, zajedno s teorijom evolucije” (Numbers 1; Goodstein A7). Numbers je bio zaprepašten otkrićem da mnogi srednjoškolski profesori biologije – od 30 % u Illinoisu i 38 % u Ohiou, do nevjerojatnih 69 % u Kentuckyju – podržavaju poučavanje kreacionizma (Numbers 1; Moore 40). Donald Kennedy, glavni urednik časopisa *Science*, u uvodnom članku travanjskog broja iz 2005. bilježi da se o poučavanju alternative biološkoj evoluciji raspravljalo u ne manje od četrdeset država, i da je u mnogim državnim školama građa iz geologije bila promijenjena, usklađena sa shvaćanjem ranog stvaranja kakvo se nalazi u Svetom pismu. Kennedy piše:

U vezi s postojećim valom evangelizatorskog kršćanstva, sveameričkim po razini sudjelovanja, ne bismo se trebali zabrinjavati, kad bi pitanje bilo ograničeno na osobno uvjerenje i ponašanje molitvenih grupa... No, kad religijsko-politička konvergencija vodi nadgledanju i utjecaju na nacionalni program istraživanja, programe financijske pomoći drugim državama ili nastavnom planu i programu srednjih škola, onda je to znak veoma važne promjene u našem nacionalnom životu. Sumrak Prosvjetiteljstva? Ne još. Ali, kao njegovi uživatelji, trebali bismo biti i njegovi upravitelji. (165)

Knjiga *Bog kao sumanutu ideja* napisana je u kontekstu te religijsko-političke konvergencije, ili opažene društvene krize; u njoj odjekuje fundamentalizam, onaj isti koji nastoji potkopati. (1)

Svjestan optužbe da ga neprijateljstvo prema religiji obilježava kao „ateističkog fundamentalista”, Dawkins se brani ocrtavajući odveć pojednostavnjenu i plitku definiciju „fundamentalizma”. Počinje uvjeravanjem da nije nasilan poput fundamentalista, i da je njegov hostilitet prema religiji ograničen samo na riječi. „Ja se zbog teoloških nesuglasica ne spremam na bombardiranje, rezanje

glava, kamenovanje, paljenje na lomači, razapinjanje na križ ili zabijanje aviona u nebodere” (281 – 2). Međutim, poput kakva kršćanskog fanatika, Dawkins reducira svijet na binarnu formulu dobra i zla, njegovu retoriku vodi stvaranje podjela (Strozier 42 – 3). Religija je „porok”, zaraza „virusom za um”, dok „ateizam gotovo uvijek indicira zdravo neovisan um i, doista, umno zdravlje” (6, 176, 188, 186, 193 – 4, 3). Religija je iracionalno praznovjerje, umobolna deluzija, dok je znanost racionalna, temeljena na dokazima, ukorijenjena u stvarnost (5, 23, 34, 67). Religija je opskurantistička, ignorantska, intelekt u njoj ne može napredovati, dok je znanost neograničena u svojim mogućnostima da otkriva istinu (34, 117, 355, 374). Vjernici su indoktrinirani, ništa ne propituju, slijepo su poslušni, dok je ateist ikonoklast, neovisan mislilac (5-6). Prihvatanje teorije evolucije je ateizam, religijska uvjerenja su fundamentalizam, a to je dvoje nepomirljivo (11 – 12, 61, 66, 100, 117 – 118, 355).

Ta polarizacija religijskog i ne-religijskog možda ne propisuje nasilje izriješkom, ali ohrabruje mržnju i ismijavanje vjere. Razmisлите o Dawkinsovoj uporabi slika bolesti, kad uspoređuje religiju s hunjavicom ili „parazitom” koji manipulira svojim domaćinom tako što ga tjera „da se ponaša na način koji koristi prenošenju parazita na drugog domaćina” (165). Ateizam nudi „liječ” (324). No, što to Dawkins predlaže da učinimo sa „zadrtim pobožnjacima”, koje ne može uvjeriti svojom porukom (5)? Nije se precizno izjasnio kako bi religija mogla iščeznuti. Ako su ljudi „zaraženi” vjerom, božjim „memom”, te „izmanipulirani” tim „virusom za um”, čak odbijaju da ih se „izliječi”, kako bi se onda „zaraženi” iole razlikovali od mema kojim su zaraženi (260, 176, 165)? Stigmatizirati jedno znači stigmatizirati i drugo.

U *Apokalipse: On the Psychology of Fundamentalism in America (Apokalipsa: o psihologiji fundamentalizma u Americi)*, Charles Strozier daje obilježja kršćanskog fundamentalista kako slijedi:

Oni koji odbiju Isusa nisu samo slijepi, nego su različiti od nas; opasni su, čak možda i kužni. Vjernik je obvezan pokušavati da ukloni zarazu, prema zapovijedi da obraća na pravi put, što podrazumijeva pobjedu nad smrću. Ali, ostati uz tu smrt odveć dugo, može biti pogibeljno za vlastiti spas. (90)

Umjesto riječi „Isus” stavite „Dawkinsov ateizam”, pa će citirani ulomak postati uklopiv u djelo *Bog kao sumanuta ideja*. U skladu s bilo kakvom vrstom fundamentalizma, razlika znači otpadništvo, izaziva agresiju i mora biti nadvladana kako bi se unaprijed spriječilo nasilje (Thompson 429). Takva perspektiva oštro kontrastira s uvidom Erica Gansa da je Bog ljubav, dostupan ljudskim interakcijama, „sam po sebi važna razlika” (*God is love, Bog je ljubav*). Prema Gansu, Bog je ona mirotvorna prva gesta koja odgađa nasilje putem kolektivne razmjene znakova. Doduše, komunikaciji prethodi *dialogue des sourds*, razgovor gluhih, između religijskih i ateističkih fundamentalizama,

i onemogućava komunikaciju, zato što svaka strana prezentira svoje parcijalno znanje kao apsolutno. Tako se ta odbačena gesta prisvajanja (lokus komunikacije) uopće ne dogodi, jer oba ekstremizma nasrnu na željeni centralni objekt (ultimativnu istinu), riskirajući nasilje pri mimetičkom nadmetanju. Što znači da obje grupe, u svojoj inzularnosti i apsolutizmu, egzistencijalno straše jedna drugu, zrcaljenjem stvaraju neprijatelje, a njihov se antagonizam hrani njihovim uzajamno izazvanim strahom. Očito, dakle, postoji određen stupanj mimetičke tenzije između Dawkinsa i religijskog fundamentalista kakvog je nakanio uništiti pod monolitnom etiketom „religija”.

U raspravi i odviše često nešto nedostaje: najmanji trag poniznosti, bilo kakva svijest o tome da bi perspektiva jedne osobe mogla biti parcijalna te da je društveni život obično odviše složen i ne dopušta jednostavna rješenja (Berg 1568). Utopijski san o savršenom društvu i savršenstvu ljudskog bića, ideja da se krećemo prema zajedničkom spasu, jedno je od najopasnijih mjesta ostavštine kršćanske vjere i prosvjetiteljstva: „I odviše često tijekom povijesti, oni koji su vjerovali u mogućnost toga savršenstva (raznoliko definirana), pozivali su na ušutkivanje ili iskorjenjivanje ljudskih bića koja su smatrali preprekama napretku čovječanstva” (Hedges 2).

Dawkinsonov univerzalni ideal zove se „kult znanosti” (Hedges 47). Njegova je utopija „ne-mjesto” očišćeno od religije, pod totalitarnom vladavinom dvaju moćnika – znanosti i razuma; njegova je vjera u te prosvjetiteljske vrijednosti beskompromisna i apsolutna (1, 374). On kaže, „postojanje Boga znanstvena je hipoteza kao i svaka druga”; „Bog ili postoji ili ne postoji. O tome pita znanost; jednoga dana možda doznamo odgovor” (48, 50). Tako je Dawkinsov Bog empirički deklarativ, ono što Gans definira, najopćenitijim pojmovima, kao „davanje izjave o temi” (*Language* 170). Andrew Bartlet piše, „znanstvenik želi ograničiti biće Boga na prostor gramatičkog subjekta tvrdnje koju možemo falsificirati, verificirati, testirati, pobijati. On želi da Bog bude ‘stvar’ prisutna na prizorištu reprezentacije, ili izočna” (6). Na neki način, Dawkins anticipira tu optužbu kad pretpostavlja svoga kritičara i daje mu glas, repliku: „Bog u kojeg Dawkins ne vjeruje Bog je u kojeg i ja ne vjerujem. Ja ne vjerujem u starca koji živi na nebu i ima dugu bijelu bradu.” Svom pretpostavljenom kritičaru Dawkins odgovara: „Taj starac je nevažan, dekoncentrira nas i smeta, a njegova je brada dosadna koliko je duga” (36).

Međutim, „dugobradi starac” zapravo jest Bog na kojeg Dawkins reagira. Uvodeći biološke modele u kulturu (tj. mem, 196), ili u svemir (na primjer, teoriju Lee Smolina o višestrukosti svemira [146]), Dawkins nije kadar niti voljan shvatiti Boga izvan vlastite „teorije svega” (144). Za Dawkinsa, Bog je deluzija zato što „bilo koja kreativna inteligencija, dovoljno složena da nešto stvori, ulazi u postojanje isključivo kao završni produkt dugog procesa postupnog evoluiranja. Kreativne inteligencije, kad se dovoljno razviju, nužno stižu kasno u svemir, pa zato ne mogu biti odgovorne za stvaranje istog” (31). Stvoritelj sposoban kreirati naš svemir tako da vodi našoj evoluciji, morao bi biti

krajnje kompleksan i nevjerojatno iznad svega te zahtijevati šire objašnjenje od onog koje pretpostavljamo da pruža (147). Jedan od Dawkinsovih glavnih dokaza protiv Boga je, dakle, to što je objašnjenje Boga „čaranjem i vraćanjem” postalo izlišno i nepotrebno kad se naše znanje o moćima prirodne selekcije dovoljno povećalo. Koristeći terminologiju Daniela Dennetta, Dawkins tvrdi da su bogovi „*skyhooks*”, „kuke koje vise s neba”: „One nam ne pružaju pravo objašnjenje i traže više objašnjenja nego pružaju. Dizalice su objasnidbene naprave koje uistinu obave objašnjavanje. Prirodna selekcija je dizalica-prvak svih vremena” (73). Prema tome, tvrdi Dawkins, „teistov odgovor jako je daleko od toga da pruži zadovoljštinu, zato što Božje postojanje ostavlja neobjašnjenim” (143).

Tako izveden dokaz dobar je protiv zagovaratelja inteligentnog dizajna koji se oslanjaju na „neumanjivu složenost” u svijetu prirode e da bi opravdali postojanje božanskog dizajnera (čije pak postojanje mora onda samo po sebi, u skladu s tom logikom, zahtijevati objašnjenje), ali se ne može održati protiv onih čija je vjera u Boga oblikovana prihvaćanjem teorije evolucije i drugih temeljnih znanja, čije shvaćanje Boga nije fiksirano, statično, ni ovisno o doslovnom razumijevanju Biblije, čiji Bog nije „Bog ponora”, nego Bog u ovom svijetu i Bog ovoga svijeta. Za mnoge, Bog, naravno, jest „objašnjenje”, ali takvo da ne stoji iznad prirodne selekcije ni protiv nje. Bog kao objašnjenje uključuje sve ono što je otkrila znanost, podrazumijeva to i gradi na tome, ali nije time delimitiran. Vrijednost Boga i njegova važnost nisu, dakle, temeljeni na učinkovitosti Boga kao empirijskog objašnjenja materijalnog svijeta. Bartlett tvrdi, „biće Boga ne možemo shvatiti kao da je Bog perceptibilan entitet na istoj razini kao *sasquatch*³, jednorog, duh nečije bake ili anđeo na nečijem ramenu. Bilo kakva vjerska istina mora biti ostenzivna istina, a istina božjeg postojanja posjeduje nevidljivu intencionalnost verifikacije postojanja kakvoj je po definiciji nemoguće pristupiti isključivo ‘logikom i činjeničnim dokazima’” (*Affirmations* 6 – 7). Dalje, on tvrdi, u skladu s rečenim, da sve antropomorfne oblike Boga moramo „delikatno i s mnogo poštovanja, za sada, odložiti u stranu” (*Affirmations* 8). Što znači, i ateist i idolopoklonički vjernik moraju odustati od svog zajedničkog zanimanja za idole i svoje privrženosti centralnom objektu kao prikazivom liku; dok vjernik traži sveti lik zbog božanske kontemplacije, ateist traži takav lik zbog „ugode uništavanja” (*Affirmations* 9). Generativna antropologija pak traži kako bi nadišla deklarativnu rečenicu i prišla ostenzivnoj gesti, tom prvom znaku, koji označuje svoj referent pokazujući ga (Bartlett, *Affirmations* 10; Gans, *Science* 5).

Poput Bartletta, Michael Ruse također prepoznaje ograničenja razuma i logike te svjedočenja ćutila. On tvrdi da bi postignuća prirodnih znanosti i ma-

3 dlakavo biće slično čovjeku, visoko od 1,80 m do 4,60 m, poznato i pod imenom *bigfoot*; vjerojatno primat koji navodno živi u sjeverozapadnoj Americi i zapadnoj Kanadi, svojevrsan adekvat himalajskom Jetiju (nap. prev.)

tematike u dvadesetom stoljeću trebala izazvati poniznost u vezi sa sposobnostima čovječanstva da sagleda ultimativne istine. Što znači, darvinijanac zna da naša ograničenja proizlaze iz toga što evoluiramo na određene načine. Ti načini odgovaraju našem položaju „srednjodometnih primata koji su sišli s drveća i pokrenuli poslovanje smećem i otpacima” (140). (2) Ruse bilježi: mi se možemo rastegnuti od poznatog do nepoznatog, kao što moderna znanost pokazuje, ali se rastežemo, i nema jamstva da je to rastezanje moguće do u beskonačnost. Čovjek može istrčati tisuću i šesto metara u četiri minute, na primjer, ali nikad neće istrčati toliko u dvije minute. Darvinijanac bi, dakle, trebao sumnjati da su te moći i osobine temeljene na selekciji, uključujući mentalne osobine i moći, kadre osigurati potpuni uvid u potpunu psihičku stvarnost (141).

Dawkins, međutim, kao vjerski fundamentalist koji vjeruje da poznaje volju Božju i da je izvršava, zanemaruje ljudska ograničenja. U svojoj sveobuhvatnoj vjeri u razum i deklarativ, on vjeruje da ljudska bića mogu „otkriti da nema granica” razumijevanju (374). Posljedica: ismijava religiju kao u potpunosti „iracionalnu” (23, 184, 186-7, 199, 51). Tvrdi da je „vjera zlo, upravo zato što ne traži provjeru i potvrdu i ne podnosi nikakvu raspravu”; vjernici nisu „odgojeni da postavljaju pitanja i da propituju svoja uvjerenja” (308). A ipak, prema klasičnoj definiciji kršćanske vjere, teologija je *fides quaerens intellectum*, „vjera koja traži razumijevanje” (Anzelmo). Ta se vjera usuđuje istraživati, ne boji se postavljati pitanja ni boriti protiv sklonosti da prihvaća stvari kakvima one jesu; usuđuje se osporavati nerazmotrena nagađanja o Bogu, nama samima i našem svijetu. Ima u njoj mjesta za tajnu, jer prepoznavamo koliko nas ograničava to što smo ljudi; no, ima u njoj mjesta i za razum. Daniel Migliore kaže, vjeru valja razlikovati od fideizma, koji kaže, doći ćemo i do točke kad moramo prestati s istraživanjem pa jednostavno vjerovati; vjera ne prestaje tragati i zapitkivati u dijalogu s iskustvom i Svetim pismom: hermeneutički krug. Istinu znamo tek djelomično, zato što vjera vidi samo nejasno, a ne licem u lice (Prva Korinćanima 13:12, Migliore 2 – 3). A u toj borbi razum igra ključnu ulogu. Piše Augustin:

Uzdigao sam se do moći razmišljanja kakvoj valja pripisati moć prosuđivanja onoga što javljaju tjelesna čutila. Ta pak moć, o kojoj znam po vlastitu iskustvu da je promjenljiva, uzdigla se do razine svijesti o sebi samoj, pa je povelala moje razmišljanje preko granica uobičajenosti. Povukla se od proturječnih jata maštovitih fantazija, da bi otkrila svjetlo što je preplavljuje. (Ispovijedi VII. knjiga, XVII. glava)

Augustin je, dakle, dosegao ono „što preplavljuje” [„svjetlo”, Boga] isključivo uporabom sposobnosti svog razuma.

Richard Harries tvrdi da ideji vjere i razuma kao inherentno uzajamno suprotstavljenih pojmova „zapanjujuće nedostaje povijesna perspektiva” (19). Napominje da svi filozofi, antički i moderni, vjeruju kako je moguće predočiti

razloge i za i protiv religiozna pogleda na život: „Mnogi su od njih, zapravo, vjerovali u Boga, ali su svi smatrali religiju gradivom racionalne argumentacije.” Religija nije od one vrste pitanja jesu li dva i dva četiri, ali jest od vrste koja traži prosuđivanje na temelju razmišljanja. Uključuje naš osjećaj za estetsko, naše moralne odluke, našu imaginaciju i našu intuiciju. Te odluke mogu biti temelj razumne rasprave, no ujedno uključuju cijelu osobu (Harries 19.). Pa zato vjernici ne smatraju nužno svoje svete tekstove izvorom istine koja je apsolutna, jednostavna i nepromjenljiva. Svoje kanone oni interpretiraju uz pozoran pogled na druge izvore istine, takmace njihovom, uključujući suvremenu znanost i filozofiju. Slično, razmatraju promjene društvenih uvjeta i njihov utjecaj na svoje vjerske spoznaje. Prema tome, mnogi vjernici svoja uvjerenja oblikuju te iznova oblikuju, u trajnoj težnji da zadrže sveobuhvatnu strukturu vjere koja je logična i koherentna. Slabo pristupačni nagovaranju, posve su otvoreni racionalnom dijalogu, unutar svoje vjerske zajednice jednako kao i izvan nje (Conkle 352).

Stigli smo tako do Dawkinsovog drugog odbijanja etikete „sekularnog fundamentalista”:

Fundamentalisti znaju da su u pravu zato što su istinu pročitali u svetoj knjizi, i znaju, unaprijed, da ih ništa ne će pokolebati u njihovoj vjeri... Ako izgleda da im činjenice proturječe, valja odbaciti činjenice, a ne knjigu. Naprotiv, ja, kao znanstvenik, kad u nešto vjerujem (na primjer, u teoriju evolucije), ne vjerujem u to zato što sam pročitao neku svetu knjigu, nego zato što sam proučavao činjenice. Knjigama o evoluciji vjerujemo, ali ne zato što su svete. Vjerujemo im zato što podastiru silno veliku gomilu uzajamno podupirućih činjeničnih dokaza (282.).

Moguće je, međutim, prigovoriti sljedeće: dok vjerski fundamentalisti odbacuju sve dokaze koji proturječe njihovoj svetoj knjizi, Dawkins previda i iskrivljava dokaze koje ne služe njegovoj prozelitskom radnom programu. Razmislimo, na primjer, o njegovoj obrani ateizma: „Važno je... navodi li ateizam sustavno ljude da čine zlo. Za takvo što ne postoji ni najmanji dokaz”; „Pojedini ateisti mogu činiti zlo, ali oni to ne čine u ime ateizma”; „zašto bi itko pošao u rat zbog odsuća vjere?” (273). Ali, ateizam nije odsuće vjere. Ateizam je traženje prava na određeno uvjerenje poput bilo kojeg drugog traženja prava na bilo kakvo drugo uvjerenje – pri čemu ne postoji podrška empirijskih dokaza. U tom smislu, ateizam je vjera u ime koje nije nemoguće počinuti nasilje: ona može oduzeti težinu drugim vjerama i uništiti ih do temelja. Dawkins tvrdi, „ja ne vjerujem da postoji na svijetu ateist koji bi preoraio Meku, ili Chartres, katedralu u Yorku ili Notre Dame” (249). A zapravo, marksizam je ateistička ideologija u ime koje su sovjetski autoriteti sustavno uništavali i uklanjali veliku većinu crkava i svećenstva između 1918. i 1941. godine. To nasilje i ta represija posljedica su ateističkog radnog plana – eliminacije religije (Dickinson 327 – 35, u McGrath 78).

Odbaci li društvo ideju Boga, može se odlučiti za transcendentirane alternative, poput ideala slobode ili jednakosti ili razuma. Onda to postaju kvazi-božanski autoriteti, i nitko ih ne smije osporavati. Možda najpoznatiji primjer dolazi iz Francuske revolucije, iz vremena kad su tradicionalni pojmovi o Bogu bili odbačeni kao zastarjeli, pa su zamijenjeni transcendentiranim ljudskim vrlinama (McGrath 80-1). Reinhold Niebuhr piše da onaj koji čeznutljivo uzdiše u nadi da će religija biti uništena, zato što bi to bio jedini način da čovječanstvo prevlada fanatizam... [propušta] razumjeti kako je riječ o problemu fundamentalnijim od bilo čega proizašlog iz ove ili one religije; to je problem relativnog i apsolutnog u povijesti... da nam alternativna rješenja, poput onih koja su evoluirala iz sekularne kulture, prikazuju ili ponor skepticizma ili nove fanatizme. (220)

Dakle, sekularizam, jednako kao i religija, može „nagoviještati... nove i lažne krajnosti pogleda na život, kakve su očito tek privremene i pragmatične” (Niebuhr 238; Berg 1603). Zbog tih razloga, niburijanska perspektiva osporava pretenziju da u javnoj sferi oljuštenoj od religijskih utjecaja možemo smisleno voditi dijalog, postići dogovor, racionalno raspravljati. Doista, Niebuhr je, zabrinut, slutio da ograđivanje od religije otvara javni prostor diskusiji o moralnim perspektivama koje mogu biti jednako opasne i divizivne (Berg 1604). Opasne zato što mogu biti jednako deluzionalne i same sebi svrhom kao najgore od onog što religija može ponuditi.

I religijski i sekularni fundamentalisti, dakle, ovise o nekoj vrsti fideizma. Vjera religijskih fundamentalista pretpostavlja prihvaćanje istinâ bez obzira na razum koji im se suprotstavlja; vjera sveobuhvatnog sekularnog fundamentalizma pretpostavlja da bez razuma i iskustva ne postoji ništa. Vjerski se fundamentalisti izoliraju, ignorirajući zahtjeve koji bi mogli potkopati njihova vjerska uvjerenja, dok svjetovni fundamentalisti slijede epistemologiju koja ih odvaja od onih koji na religiju gledaju kao zadnji mogući izvor istine (Conkle 349-50). Svaka od ovih grupa boravi u vlastitoj epistemologiji, razdvojena od druge, i nesposobna komunicirati preko ograde (Conkle 348).

Razmislimo sad o Dawkinsovom krivom prikazivanju uloge i prirode *Biblije* u kršćanskoj vjeri. On tvrdi, „zato što je glavna teza ovoga poglavlja da mi ne izvodimo – i da ne ćemo izvoditi – svoj moral iz Svetoga pisma; Isusu valja odati počast kao modelu upravo za tu tezu” (250). Međutim, a to i sam Dawkins priznaje, Krist je ispunjenje proročanstava iz Starog zavjeta (97). Krist kaže, „Ja sam došao da se Pismo ispuni” (Luka 22:37; 24:27; Ivan 19:28, 36; 12:16). Prema Bartu Ehrmanu, Matej predstavlja Isusa kao novog Mojsija, gradeći na temelju Markove ideje Krista kao Sina Božjeg koji pati:

Muško dijete čudom je rođeno židovskim roditeljima, ali okrutni je tiranin te zemlje (Herod) odlučio uništiti ga. U Egiptu, dijete je od zala zaštićeno nadnaravnom silom. Potom napušta Egipat; rečeno je da je prošlo kroz vodu (krštenje). Na dulje vrijeme, odlazi u pustinju, na kušnju. Potom se uspinje na planinu, i predaje Božji Zakon onima koji su ga slijedili (88).

Priča bi bila bliska mnogim židovskim čitateljima Mateja, koji bi vidjeli Isusov život kao ponovno ostvarenje priče o Mojsiju. Isus je došao osloboditi svoj narod od okova grijeha (1:21) i dati im novi Zakon, svoje učenje (Ehrman 88). Po drugim mjestima u Mateju, zapamćeno je kako Krist koristi Stari Zavjet pri poučavanju, kad priče iz Starog Zavjeta oblikuje u cjeline pitanja i odgovora – na primjer, 15:4; 19:4-7 (Campbell 4). Sveto pismo je, dakle, zapravo bilo izvor morala i moralni vodič i za Krista i za njegove sljedbenike. Na jednom mjestu, podsjeća nas:

Nemojte misliti da sam došao ukinuti Zakon i Proroke; nisam došao da ih ukinem, nego da ih ostvarim. Jer, zaista, kažem vam, sve dok ne nestanu nebo i zemlja, niti jedno slovo, niti jedna točka na slovu ne će nestati iz Zakona dok se on u potpunosti ne ostvari. Pa zato, tko god krši ijednu, ma i najmanju od tih zapovijedi, i pouči druge da učine tako, bit će nazvan najmanjim u kraljevstvu nebeskom; no, tko god izvršava zapovijedi i poučava tako činiti, nazvat će ga velikim u kraljevstvu nebeskom (Matej 5:17-19).

Dakle, dokazivanje da je Krist model zanemarivanja Svetog pisma kao izvora etike nema podršku činjenicama iz Pisma.

Ali, Dawkins je gluha za teologiju, na koju gleda kao ne-temu (56-57). Ta gluhoća se vidi iz njegove tvrdnje da se teologija „tijekom osamnaest stoljeća nije pomaknula naprijed”, jednako kao iz njegovih napada na odavno premisljene autore, poput Tome Akvinskog, svetog Augustina, Anzelm Kenterberijskog, Terezije iz Aville, Martina Luthera i Mojsija Maimonidesa (34). Broj navedenih živućih profesionalnih teologa ograničio je na Arthura Peacocka, Russella Stannarda, Johna Polkinghorna, Keitha Warda, Richarda Swinburna i Johna Shelbyja Sponga (99, 237). No, čak i tu, malo je ili nimalo brige za njihove ideje ili ideje bilo kojeg drugog teologa dvadesetog ili dvadesetiprvog stoljeća, osim pastora fundamentalističkog desnog krila, poput „Pastora Teda” (319). Nakratko se bavi Swinburneom, profesorom na oksfordskom sveučilištu, „prokleta tipičnim teološkim umom”, kojeg izvlači kao metu kad god (Dawkins) prikazuje ideje „s sofisticiranog teologa” ili teista (64, 58, 63, 147). Također, Dawkins zamišlja hipotetskog „teologa” ili „apologeta religije”, omalovažava ga i ruga mu se, a od njegovih teoloških ideja stvara monolitno slamnato strašilo (35-36, 59, 153-54, 136, 359-360). Rijetko se, ako uopće, poziva na specifične dokaze kakvog živućeg teologa ili je pravedan prema raznolikosti suvremene teološke misli. Prema portretu „*mainstream* kršćana” (178-179), Dawkinsovo shvaćanje kršćanskog vjernika i kršćanske vjere odviše je skućeno, odviše doslovno, i ne drži baš korak s teologijom dvadesetog i dvadesetiprvog stoljeća – napada „umjerenu” religiju navodeći primjer iz 1858. godine (311-313). Na taj način, Dawkins je odjek kršćanskog fundamentalista čija je argumentacija protiv teorije evolucije temeljena na zastarje-

lim znanstvenim radovima, previdanju otkrića i razvoja tijekom dvadesetog i dvadesetprvog stoljeća.

Ironično, dakle, pri napadu na „religiju” i preobraćanju na ateizam, Dawkins koristi retoriku jednaku onoj koju bi koristio vjerski fundamentalist, baš onakav kakvog pokušava uništiti; govori u grubim binarnostima, izvrcé činjenice, složenu zbilju previše pojednostavnjuje. Propovijedajući prezir i netrpeljivost, on rasplamsava strah koji onda hrani vjerski ekstremizam. U tom smislu, dva su fundamentalizma međusobno ovisna, jer jedan ne može postojati bez drugoga, koji mu je neprijatelj. Richard Harries piše:

Voda američkih kreacionista pisao je Dawkinsu i rekao da svakoga dana zahvaljuje Bogu na njemu. Razlog je jedostavan. Dawkins dokazuje da evolucija neizbježno implicira ateizam. Baš to i mi vjerujemo, kaže prakticirajući kreacionist, pa zato po školama ne bi trebalo predavati teoriju evolucije, ili, ako je već poučavaju, onda isključivo uz predavanje kreacionizma. Kreacionizam i ateistički fundamentalizam uzajamno se pridržavaju. Jedan bez drugoga, propali bi, oba. (19).

Drugim riječima, kao što je vjerski fundamentalizam utemeljen u percipiranoj prijetnji sekularnog liberalizma, ateistički je fundamentalizam utemeljen u percipiranoj društveno-političkoj prijetnji vjerskog ekstremizma. Dok svaki od njih gleda drugoga kako pruža ruku za jabukom ultimativne istine, razvija se mimetička tenzija; jedan drugom nameću nametanje vlastitih apsolutnih zahtjeva. Željeni je objekt okružen i drugim sudionicima; njih previđaju, ili ih grubo odgurnu u stranu. Moguće je prepoznati blizinu nasilja pa odustati od kretnji prisvajanja, te pred licem zajedničkoga konflikta pokazati suzdržanost pa komunicirati pristojno; uzmaknuti, te tako aktivnim slušanjem i poštovanjem omogućiti odnos s Razlikom. No, u razgovoru o religiji i znanosti, ateistički i vjerski ekstremizmi vide isključivo jedan drugoga.

Prijevod: ZVJEZDANA TIMET

Matko Sršen

Komedije od Pometa i jubilarna držićologija

1.

U povijesti hrvatske književnosti, a istini za volju – i u povijesti bivše jugoslavenske književnosti,¹ Držić je odavno prepoznat kao veliki pisac i najbolji komediograf, i tome se, barem naizgled, nema što više dodati ni oduzeti, te se treba složiti s općenitom ocjenom koju je izrekao Frano Čale: *Dubrovnik, dakle, i dramaturgija jedne ni s čime u europskom teatru usporedive riječi žive vitalnom sceničnošću u izvornom stilu velikog komediografa, koji je svom poznavanju svijeta, kulturi i višestrukim sposobnostima uma i srca, te bujnu i jetku temperamentu umjetnika što sa svojim stvaranjem poistovjećuje smisao života i svoju savjest, pridružio iskonsku teatarsku darovitost potpunog kazališnog čovjeka i pravog pjesnika scene.*²

Držić je dakle *veliki komediograf* i tvorac *ni s čime u europskom teatru usporedive riječi*, ali se odmah iza tih točnih tvrdnji javlja i pitanje opterećeno nelagodnom: zašto onda Držićeva *riječ* ne odjekuje europskim scenama?

Na prvi pogled, odgovor je jednostavan: ta kako da se čuje Držića u svijetu, kad ga se ne vidi i ne čuje kod kuće. Pomnije razmatranje, međutim, odmah zamrši svaki jednostavan odgovor. Tako je oduvijek sa svim pitanjima povezanima s Držićem. Uz sve kritike koje ću ovdje iznijeti na račun nekih suvremenih držićologa, neka im čitalac sam pridoda tu činjenicu kao olakšavajuću

1 U našoj renesansnoj književnosti, koja ide u najslavnije stranice naše književne istorije, Marin Držić je bio i ostao središnja književna pojava. Snagom svoga talenta, ubedljivošću svoga jedrog realizma i vatrenom snagom idejnosti uzdigao se toliko nad svim ostalim stvaraocima našeg XVI veka, da se njegova pojava, još uvek, nažalost, neispitana i neobjašnjena, kad se jednom magle rasprše sa horizonta, mora videti i iz drugih zemalja. Nadaймо se da za to novo i poslednje otkriće Marina Držića neće morati proteći vekovi. (Eli Finci: „Sudbina Marina Držića”. U: Marin Držić: *Dundo Maroje*, Beograd, Jugoslovenska knjiga, MCMLI, str. 16.)

2 Frano Čale: *O životu i djelu Marina Držića*. U: M. Držić, *Djela*, Zagreb, 1979, str. 105. – Navode iz Držića donosim prema tom izdanju, uz naznaku: *DJELA*.

okolnost. A neka također uzme u obzir i to da su prije radili i mnoge dobre stvari o kojima ovdje neće biti riječi.

2.

Od osnutka države Hrvatske, 1991. godine, pa do jubilarne *Držićeve godine* 2008., koju je proglasila ta ista Država, osim u svom *lokalu*, u Dubrovniku, Držić se na repertoaru hrvatskih kazališta pojavljuje slovom i brojem pet (5) puta. Time je od *najizvođenijega* ili barem jednoga od najizvođenijih dramskih pisaca na bivšim jugoslavenskim pozornicama, *hrvatski Shakespeare* detroniziran i *dešespiriziran*, tako da je učestalost izvođenja njegovih djela na hrvatskim pozornicama, u tom mladenačkom razdoblju hrvatske države, pala na nisku razinu ispod jedan posto, koja ozbiljno graniči s neprisutnošću i zaboravom.³

To je stanje nakratko prekinuto za vrijeme jubilarne 2008. godine. Kazališta su pohrlila igrati Držića koristeći dodatne državne subvencije. Rasuti su milijuni, slavila se 500. obljetnica rođenja *velikog komediografa* od Dubrovnika do Zagreba, od Siene i Venecije pa sve do Pariza, tiskane su knjige i publikacije, priređivani simpoziji. A da je Držić mogao birati između takva jubileja i zaborava, vjerujem da bi izabrao – zaborav.

Od cijele jubilarne izmaglice ostale su tri, zapravo četiri opsegom i formatom velike knjige, jer je *Leksikon Marina Držića* tiskan u dva sveska. Taj drugi svezak, *MARIN DRŽIĆ bibliografija literatura*,⁴ najbolje je što je jubilarna godina uopće ponudila. Uz pogreške koje se možda i nisu mogle izbjeći, u njemu se nalaze bibliografski podaci gotovo o svemu što je o Držiću ikada napisano. Na žalost, prvi svezak, sam *LEKSIKON MARINA DRŽIĆA*, koji bi za buduće naraštaje trebao predstavljati sumu držičoloških znanja, koliko god je velik opsegom i formatom, predstavlja još veću sumu držičoloških promašaja.

U *Leksikonu* su mnogi autori tendenciozno i krivo prikazani, a najgore je prošao sam Držić. U prikazu *Leksikona*⁵ nisam se upuštao u ocjene što su ih o rekonstrukciji *Pometa*⁶ tamo iznijeli Lada Čale Feldman i Milovan Tatarin, ali kad je riječ o *Komedijama od Pometa*,⁷ red je da se i na to osvrnem.

3 Do ove sam računice došao pregledom repertoara hrvatskih kazališnih kuća na Internetu i ad hoc istraživanjem u dostupnim publikacijama; stoga je moj izračun aproksimativan. Kad bi netko poduzeo temeljitije istraživanje pa repertoaru kazališnih kuća pridružio i sve premijere u profesionalnim kazališnim grupama i na festivalima, bojim se da bi došao do rezultata o učestalosti izvođenja Držićevih djela na hrvatskim pozornicama koji se više ne bi mogao izraziti u postocima, nego tek u promilima. Ako je tako s Držićem, lako je zamisliti kako na hrvatskim pozornicama prolaze svi ostali *stari pisci hrvatski*, od Marka Marulića do, npr., Tituša Brezovačkog.

4 *MARIN DRŽIĆ bibliografija literatura*; priredila Sonja Martinović, *Nacionalna i sveučilišna knjižnica i Leksikografski zavod Miroslav Krleža*, Zagreb, 2009.

5 Usp. Matko Sršen: *Knjiga-labirint ili knjiga držičološke strave*, *Kazalište 37-38 / 2009*, Zagreb, str. 68-79.

6 M. Sršen: *Pomet Marina Držića (rekonstrukcija)*, Jesenski i Turk, Zagreb, 2000.

7 *Komedije od Pometa* glavno su Držićevo djelo, njegova komediografska duologija, kojoj je prvi dio *Pomet*, a drugi – *Dundo Maroje*. Kao priređivač prvoga izdanja, koje će se uskoro pojaviti iz tiska, želim razjasniti ono što je tzv. *jubilarna držičologija* uspjela učiniti nejasnim.

Među *zamršena pitanja*, što su već sama po sebi dovoljno zapletena i koja dugo prate Držića i njegovo djelo, urednici *Leksikona* unose nove nejasnoće. Tako su fenomen izgubljenih dijelova Držićevih komedija obradili u dvije natuknice: *Nadopune* (Boris Senker) i *Rekonstrukcije* (Milovan Tatarin). O *reskripcijama* (preradama, tj. adaptacijama) Držićevih djela nema u *Leksikonu* natuknice, a upravo su one bile povijesnim povodom nastanku *rekonstrukcija*, odnosno *nadopuna*, barem na tlu držićijane. Razdvajanje *nadopuna* od *rekonstrukcija*, a izostavljanje *reskripcija*, ili je znak sistematskoga nesnalaženja ili čak namjernoga prikrivanja nekih važnih pitanja držićologije, a zacijelo je znak dubljega nerazumijevanja onoga njezina specifičnoga područja što ga je Nikola Batušić davno nazvao *teatrologijom držićijane*.⁸

3.

I *reskripcije* i *rekonstrukcije* stare su gotovo koliko i sama književnost i uključuju sebi svojstvene književne postupke. *Rekonstrukcijama* su antički pisci pokušavali nadopuniti lakune u djelima svojih filozofa i književnih klasika. Budući da nije moguće izvesti rekonstrukciju izgubljenoga dijela nekog klasičnog teksta bez potankoga razumijevanja i poznavanja i teksta i autora, a također i širega književnog i kulturnog konteksta, to *rekonstrukcije* – uz neophodan književni talent – uključuju i poznavanje velikog broja znanstvenih podataka i procedura. Zato su one, oduvijek, vrlo rijetka, samostalna književna *vrsta*, kojoj je nemoguće odrediti pripadajući *rod* ili joj pronaći *podvrste* i varijacije. Uz književni talent i znanstvenu upućenost autora, *rekonstrukciju* bitno definira njezina *namjera*: nadopuniti izgubljeni dio klasičnog djela koje je za određenu sredinu i kulturu od iznimne važnosti. *Rekonstrukciju* se može analizirati i ocjenjivati prema ta tri njezina konstitutivna elementa; ona može biti uspjela (ako se u svemu slaže s izvornikom koji nadopunjuje), manje uspjela (ako u cjelini odgovara sačuvanom dijelu izvornika, ali se mjestimice, u detaljima, otkrivaju nesuglasice) ili neuspjela (kad je očigledno da se ni u diskursu ni u ostalim važnim segmentima ne podudara s tekstom koji nadopunjuje). Kao takva, *rekonstrukcija* nije čista književna vrsta, nego prije – iznimka u književnosti, književno-znanstveni hibrid. Na poticaj učenjaka Stilona i njegova učenika Varona, u 1. stoljeću prije naše ere, neki su rimski pjesnici rekonstruirali izgubljene dijelove Plautovih komedija. Jedna takva rekonstrukcija i to upravo izgubljenoga završetka *Aulularije*,⁹ komedije prema kojoj je Držić napisao *Skupa*, stigla je, zajedno s ostalim Plautovim komadima, u talijansko 15. stoljeće, i na njoj su onodobni talijanski humanisti vježbali umijeće komediografije pišući raznovrsne *latinske komedije*, u čemu Marwin T. Herrick vidi

8 Nikola Batušić: *Držićeva redateljsko-inscenatorska načela, Mogućnosti 3-4 / 1976*, Split.

9 I. M. Tronski: „Povijest antičke književnosti”, Zagreb, 1951.

jedan od najvažnijih elemenata iz kojih je u 16. st. nastala slavna *commedia erudita*,¹⁰ kojoj je i Držić bio dionikom.

S *reskripcijama* je obratan slučaj. One ne samo da nisu rijetke nego su se od antike do danas toliko proširile da ih se može naći u svim epohama i u svim književnim rodovima, i to u izobilju. pisci naime oduvijek prerađuju tuđa djela; nekad ih uzimaju cijela, nekad koriste samo pojedine teme ili značajne motive, tako da su *reskripcije*, na ovaj ili onaj način, premrežile sve književne rodove. Tamo se javljaju pod različitim imenima, poprimaju raznovrsne oblike, a pišu se iz najrazličitijih pobuda. I sam Plaut (oko 254. – 184. prije Krista), na primjer, pisao je reskripcije, to jest u vlastitim je komadima prerađivao dvije ili čak i više Menandarovih (o. 343. – o. 291.) komedija ili ih je spajao s drugim novoatičkim autorima; takve se *reskripcije* nazivaju *kontaminacijama*. U biblijskoj i filozofskoj literaturi *reskripcije* se često pojavljuju kao *apokrifi*, doba romantizma voljelo je *mistifikacije*, a u komediografiji svih epoha i stilskih razdoblja *reskripcije* predstavljaju jednu od glavnih ako ne i glavnu stvaralačku proceduru. Plaut je prerađivao Menandara, renesansni komediografi prerađivali su Plauta, Shakespeare i Molière prerađivali su renesansne komediografe, i tako dalje. I naš je Držić, barem u *Skupu*, *Hekubi* i *Mandi* – autor *reskripcija*. Upravo zbog njihove rasprostranjenosti, *reskripcije* se ni ne uzimaju kao posebna književna vrsta, jer bi onda pod nju trebalo podvesti pola svjetske književnosti i gotovo cijelu komediografiju. Nasuprot tome, u držićologiji je *reskripcija* vrlo važna i obilježena vrsta, vidjet ćemo i zašto; inače je distinktiivan oblik – pojavljuje se tek kad se neko djelo želi karakterizirati u odnosu na izvornik ili komparirati s nekim drugim djelom pa se onda kaže da je to preradba, adaptacija ili kontaminacija, a taj se niz reskripcijskih karakteristika, samo ako se hoće, može protezati i gore i dolje, u beskraj, a u negativnom vrijednosnom smislu čak i do *plagijata*.

Reskripcija se dakle može zamijeniti s bilo kojom zamislivom književnom vrstom, osim jedne: ona nikada i ni u kom slučaju ne može biti *rekonstrukcija*.

Tim više čudi što su urednici i suradnici *Leksikona* pobrkali *reskripcije* i *rekonstrukcije* pišući o nekim *preradama* kao da su *nadopune* i obratno.

Na taj je način prešutno zaobiđen i problem s Markom Fotezom i njegovim reskripcijama Držića, osobito s njegovom preradom *Dunda Maroja*, po kojoj je Držić postao poznat i kod nas i u inozemstvu. A upravo su Fotezove prerade, adaptacije i kontaminacije Držićevih djela iz tridesetih, četrdesetih i pedesetih godina 20. stoljeća nagnale Branka Gavellu i Mihovila Kombola, a uz njih i istaknute redatelje *zagrebačke scenske škole*¹¹ – Mladena Škiljana i Kostu Spaića – da Fotezovu *reskripcijskom pristupu Držiću* suprotstave *rekonstrukcijski pristup*, i u književnosti i u kazalištu. Budući da su sve Držićeve prozne komedije

10 Marwin T. Herrick: „Italian Comedy in the Renaissance”, The University of Illinois Press, Urbana, 1960.

11 N. Batušić: „Umijeće inscenacije”. U: *Kosta Spaić*, monografija; urednica: Antonija Bogner Šaban, *Kapitol*, Zagreb, 2004.

Nisam ja izmislio to kako *nova* komedija *Dundo Maroje*, *slijedi onu prvu komediju od Pometa*, kako da je ona i ova sve jedna komedija,¹⁵ niti je to neka moja teza koju, tobože, *zastupam*. Ako se jednostavna književna činjenica već mora nazvati *tezom*, zašto L. Čale Feldman to ne adresira Držiću, a ne meni? Jer, on je *zastupa*, a ne ja. Jer, on na istom mjestu izjavljuje: *i u tu smo svojevolju oto mi sami upali*, on tvrdi kako ćemo u *Dundu Maroju* vidjeti *one iste prve prikazaoce* koji su se već prije pojavljivali u *Pometu*.

L. Čale Feldman u natuknici nekoliko puta ponavlja svoju tezu o *tezi*, kao da će nešto što je netočno tim ponavljanjem postati točnim, na primjer: *tezu kako je Pomet „rekonstrukcija” Držićeva izgubljenog izvornika temelji na nekoliko tvorbenih obrazaca*, ili: *Osim fabularnih i dramaturških analogija s drugim dijelom hipotetske duologije*, u „rekonstrukciju” će uplesti... i tako dalje, i tome slično.

Predmet koji je sam po sebi jasan – Držićevu duologiju – proglasila je *hipotetskom duologijom*; tobože, ja sam sve to samo pretpostavio.

Teze o duologiji prihvatio se i Milovan Tatarin, ispisujući tri visoka leksikonska stupca o mojoj rekonstrukciji. Na početku piše: *Drukčiji tip rekonstrukcije izveo je Matko Sršen u drami Pomet Marina Držića: rekonstrukcija (2000). Za razliku od Pjerina i Džuha Krpeta – od kojih su se sačuvali ulomci izvornoga Držićeva teksta – od Pometa se nije sačuvala ni jedna rečenica, nego tek Držićeve referencije na likove i sadržaj...*¹⁶

Ako je istina to što M. Tatarin tvrdi, onda se moram smjesta odreći *Pometa* i priznati da je L. Čale Feldman u pravu kad moju „rekonstrukciju” (koju uvijek stavlja pod navodnike) proglašava *novoizumljenom komedijom*,¹⁷ i da je isti Tatarin u pravu kad je naziva *dramom*.

Od Pometa se nije sačuvala ni jedna rečenica, piše Tatarin, i to izgleda točno, ali drugi dio njegove rečenice: *nego tek Držićeve referencije na likove i sadržaj* – gruba je netočnost, jer Držić nedvosmisleno kaže kako ćemo u *Dundu Maroju* vidjeti *one iste prve prikazaoce*, a to jes: *Dundo Maroje*, *Pavo Novobrđanin*, *Pomet i ostali*.¹⁸ A kako je *Dundo Maroje* velikim dijelom sačuvan, to su u njemu sačuvani i likovi iz *Pometa*, a ne *tek Držićeve referencije na likove* – kako netočno tvrdi Tatarin.

Čudna je to znanstvena metoda da se u istu rečenicu guraju i točnosti i netočnosti, ali kakva je – takva je.

Sve da se od *izgubljenoga* prvog dijela *Komedija od Pometa* sačuvalo onoliko rečenica koliko se sačuvalo od *Pjerina*, teško da bih od toga mogao napraviti rekonstrukciju, a od onih nekoliko fragmenata *Džuha Krpeta* – još teže ili nikako! Istina je upravo suprotna Tatarinovoju usporedbi između *Pjerina* i *Džuha* s jedne i *Pometa* s druge strane. Ne da se od *Pometa* nije sačuvalo ništa, kako tom usporedbom želi sugerirati Tatarin, nego se sačuvalo neusporedivo više

15 M. Držić: *Dundo Maroje, Prolog*. U: *DJELA*, , str. 348.

16 M. Tatarin: *REKONSTRUKCIJE*. U: *Leksikon Marina Držića*, nav. dj., str. 654.

17 L. Čale Feldman, *isto*, str. 748.

18 M. Držić, *isto*.

negoli od *Pjerina*, a o *Džuhu Kerpeti* da i ne govorim. Svi glavni likovi iz izgubljene komedije *Pomet* sačuvani su, i oni se kreću i misle i djeluju na pozornici, i u *Dundu Maroju* govore onim istim jezikom, upotrebljavajući iste fraze koje su upotrebljavali i u *izgubljenom Pometu*. Štoviše, svakome kome je malo bolje poznat Držićev način gradnje likova i njihova diskursa, jasno je da ti isti likovi u *Dundu Maroju* izgovaraju velik broj rečenica što su ih u sličnim situacijama ili u jednakom raspoloženju već prije bili izgovorili u izgubljenom *Pometu*. Desetljećima sam gledao Pometa na sceni, i ne samo Pometa nego i Dunda Maroja i Mara i Mandu Krkarku i Grubišu i gotovo sve likove iz takozvane *izgubljene komedije*, i kroz to dugo vrijeme nisam se mogao čudom načuditi držičolozima koji su tvrdili kako je komedija *Pomet* izgubljena te da od nje nije ostalo ništa. Upravo suprotno – od *Pometa* se očuvalo više materijala za rekonstrukciju negoli od ijedne druge okrnjene komedije, osim *Plakira*, koji je gotovo cijeli sačuvan. Možda je Kombolu bilo teže rekonstruirati izgubljeni kraj *Dunda Maroja* i pogoditi ono što će se tek dogoditi, nego meni obnoviti ono što se već dogodilo u prvom dijelu *Komedija od Pometa*, a o čemu je sam Držić pružio brojne izravne i još brojnije neizravne obavijesti u drugom dijelu.

Usprkos tome, Tatarin završava *analizu* moje rekonstrukcije na isti način kako je i započeo: *Premda je Držić sam posvjedočio zaplet Pometa, od teksta se nije ništa sačuvalo*,¹⁹ pa je Sršenova „rekonstrukcija” zapravo „pjesnički posao” koji se temelji na autorovoj imaginaciji, ludičko poigravanje s tradicijom koje računa na poznavanje Držićeva života i opusa, kao i različitih interpretacija njegovih drama te se njegov postupak može nazvati literarnom pseudorekonstrukcijom.²⁰

Iako za *literarnu pseudorekonstrukciju* nikad prije nisam čuo, razumijem da bi Tatarin, kad bi razlikovao *rekonstrukcije* i *reskripcije* u držičologiji, smjestio rekonstrukciju *Pometa* među *reskripcije* – tamo gdje se već nalaze Fotezovi, Rabadanovi,²¹ Šoljanovi i drugi slični *pjesnički poslovi*. Ne da se u takvu društvu ne bih osjećao ugodno, nego mi to naprosto nije bila namjera dok sam

19 kurziv moj

20 M. Tatarin, isto, str. 655.

21 U iscrpnom i za *teatologiju držičijane* važnom radu: *Istina je dovoljna veličini Marina Držića* (Zbornik radova o Marinu Držiću, MH, Zagreb, 1969, str. 417-446), Vojmil Rabadan zastupao je *reskripcije* (prerade) nasuprot „izvođenju originala”, koje podrazumijeva nadopune, tj. rekonstrukcije. Za *redovitu repertoarnu izvedbu Držićevih komedija koja računa s normalnom, po socijalnoj strukturi, podrijetlu i naobrazbi vrlo raznorodnom publikom* – piše Rabadan – *original je neprihvatljiv u prvom redu zbog jezika, pa treba praviti „reskripcije”, kako su, od Miletića do Rešetara i Skoka, svi kompetentni u tim pitanjima mislili*. I sam autor *reskripcija* (njegove obrade Držićevih komedija *Pjerin* i *Tripče* uspješno su se izvodile na onodobnim jugoslavenskim pozornicama) očito nije mogao prihvatiti činjenicu da je Držić s još većim uspjehom progovorio vlastitim riječima, osobito u čuvenim Spaićevim režijama *Skupa* i *Dunda Maroja* s Kombolovim nadopunama (rekonstrukcijama) izgubljenih fragmenata. Koliko god u tome nije bio u pravu, današnje vrijeme hrvatskih kazališta sa svojom potpunom nespremnošću za ozbiljan pristup Držiću, daje mu naknadno za pravo. Za kazališta u kojima su *jubilarne godine* prikazivali Držića bilo bi ionako puno bolje da su prikazivali Fotezove ili Rabadanove *reskripcije* nego *originale* što su ih redatelji prekrajali i *reskribirali* kako im je god palo napamet, a da to, najčešće, nisu ni navodili u programskoj knjižici. Zato je neobično važno da barem u držičologiji razlikujemo *rekonstrukcije* i *reskripcije*.

radio *rekonstrukciju* prvoga dijela *Komedija od Pometa*. Štoviše, neke reskripcije neobično cijenim. Mislim da su hrvatska kazališta bila u zabludi kad su šezdesetih godina prošloga stoljeća, u jeku sukoba između rekonstrukcijskoga i reskripcijskoga pristupa Držiću, odnosno po pitanju igranja Držićevih izvornih tekstova s nadopunama ili igranja reskripcija,²² tako isključivo odbacila Foteza i reskripcije, osobito njegovu mladenačku preradu *Dunda Maroja*. Ta nepravda učinjena Fotezu danas se obilato plaća kojekakvim redateljskim prekranjima i proizvoljnim intervencijama u izvorne Držićeve tekstove, a da se na to više nitko i ne obazire.

5.

Kad je Fotez 1938. izašao s preradom *Dunda Maroja*, ni na razini ondašnje držićologije ni osobno, nije imao potrebna znanja da rekonstruira izgubljeni kraj, niti je u potpunosti razumio Držićev jezik. Preradio je Držićev tekst stvorivši čudan, zapravo čudesan amalgam, koji je s jedne strane postao *commedia erudita*, a s druge francuski *bulevard theatre*, prošaran svojevrsnim kupletima. Fotez je zapravo napisao *Dunda Maroja* kao posve novu komediju na suvremenom i svima razumljivom jeziku, a u nju je s toliko vještine i komediografskoga dara utkao izvorne Držićeve motive i frazeme da se svakome tko nije držićolog činilo kako na pozornici gleda i sluša staru komediju iz 16. stoljeća. Takav *Dundo Maroje*, svima blizak, razumljiv i drag, idućih je nekoliko desetljeća osvajao srca publike, obilazeći sve jugoslavenske pozornice; a pronio je glas o piscu o kojemu se četiri stoljeća nije ništa znalo – čak i u inozemstvo. Ali, nije to bio glas o Marinu Držiću, nego glas o Marku Fotezu, koji su skoro svi – pa i on sam – uspješno zamijenili s Držićem. Bio je to tipično hrvatski apsurd, ili da kažem iz perspektive onoga vremena: hrvatsko-srpski, jugoslavenski. U jednoj nestvarnoj zemlji koja je ipak funkcionirala kao da je stvarna i u kojoj su se kao bitne uzimale nepostojeće, nestvarne stvari kao da su stvarne – na primjer *bratstvo-jedinstvo*, *radničko samoupravljanje*, *narodna vlast*²³ – proizveden je po istoj mjeri isti takav veliki, a zapravo nepostojeći, nestvarni pisac, Marin Držić.

22 N. Batušić, u već citiranom *Umijeću inscenacije*, o tome piše: *Središnje mjesto u tom dijelu svih redateljskih problema hrvatskoga kazališta pedesetih godina bijaše djelo Marina Držića. Čitava se zagrebačka scenska škola našla okupljena oko rješavanja brojnih pitanja koja su se u tom slučaju protezala od tekstoloških i scenskopraktičnih do danasve kompliciranih lingvističkih. Kada je Mladen Škiljan svojim Dundom Marojem (ZDK, 1955.), uz mnogo poteškoća ali uvjerljivo, dokazao scensku životnost izvornika (pri čemu su s hrvatskih pozornica nestale Fotezove adaptacije, što ne znači da se nisu pojavile i da se do danas ne pojavljuju druge, uvijek redateljske), moglo se prići nizu novih ispitivalačkih prodora u korpus starije hrvatske književnosti.*

23 Sociolog će mi s pravom prigovoriti da su ti pojmovi i iz njih izvedeni stvarnosni fenomeni itekako postojali u jugoslavenskoj socijalističkoj praksi. Dakako da su postojali, ali uvijek kroz *hegelijansku pukotinu* u kojoj su se *pojam o stvarnosti* i *sama stvarnost* stalno i trajno razilazili; stvarnost se svodila na samoprodukciju pojmova, dok se stvarna stvarnost (podudarnost pojma i stvari) neprestano odgađala u beskonačnu, tzv. *svijetlu budućnost*.

Stvarni, izvorni Držić, pojavio se prvi put²⁴ na prvim Dubrovačkim ljetnim igrama 1950. u Gavellinoj režiji *Skupa* s Kombolovom nadopunom, zajedno s Nestvarnim (Fotezovim) *Dundom Marojem*, u sjajnoj režiji Bojana Stupice i izvedbi glumaca Jugoslovenskog dramskog pozorišta. Nestvarni je, svima blizak, razigran i drag, trijumfirao, a Stvarni je prošao kako je prošao. I kad je Škiljan, 1955, na Gavellinu putu, postavio prvi put stvarnoga *Dunda Maroja* s Kombolovom nadopunom, čuli su se mnogi glasovi prosvjeda²⁵ – u korist onog Nestvarnog. Tek su velike Spaićeve dubrovačke režije izvornoga *Skupa* (1958.) i *Dunda Maroja* (1964.) znatno pomaknule jezičac na vagi u korist Stvarnoga.

Partijska se *monolitna linija* kolebala, naši držićolozii, a jednako i *kazališni radnici*, našli su se u žestokom sukobu; trebalo je oprezno birati riječi, poput Čale u raspravi *O jeziku Marina Držića*,²⁶ u kojoj je bilo najviše riječi o svemu drugome, to jest upravo o tome, o onom sukobu, a najmanje o *jeziku*, ali je napisano tako da izgleda kao da je riječ o tome. Bilo je to vrijeme kad su se jako mnogo koristile zamjenice, zapravo *iskrivljenice*; tada su držićolozii pisali rasprave-kriptograme pa možda u tome leži razlog zašto ovi današnji, leksikonski držićolozii, ne razlikuju dobro *reskripcije* i *rekonstrukcije*; mlađi možda ne razumiju, a stariji se radije ne sjećaju.

Kad Tatarin, u leksikonskoj natuknici *REKONSTRUKCIJE, rekonstrukciju Pometa* uspoređuje sa *znanstvenim radom* P. Budmanija,²⁷ koji za potrebe usporedbe svrstava u tip tzv. *filoloških rekonstrukcija*,²⁸ onda se svakome neupućenom mora činiti kako je *literarna pseudorekonstrukcija* točan sud za moj *pjesnički posao*. Ako je rekonstrukcija *znanstveni rad*, onda iz toga slijedi da je *pjesnički posao* koji se izdaje kao *rekonstrukcija*, nužno – *literarna pseudorekonstrukcija*. Razloži li se Tatarinov zaključak iz te usporedbe logički, lako će se ustanoviti da je počinio logičku pogrešku koja se u logici zove *pogreškom irelevantnosti*. To se otkrije tako da se na mjesto moje rekonstrukcije u Tatarinovu usporedbu umetne Kombolova rekonstrukcija *Dunda Maroja*. Odmah će se otkriti da je i ona *pjesnički posao* koji se izdaje kao nadopuna, odnosno *rekonstrukcija* – dakle nije *znanstveni rad* tipa *filološke rekonstrukcije* kao Budmanijev – te je i ona, nužno, samo *literarna pseudorekonstrukcija*. Postaje jasno u čemu se sastoji Tatarinova *pogreška irelevantnosti*: trebao je moju rekonstrukciju s jedne strane usporediti s Kombolovom, a s druge sa sačuvanim materijalom *Komedija od Pometa*, te bi onda s pravom mogao uspoređivati i valjano

24 Ako ne računam usamljenu a tada već zaboravljenu Miletićevu postavu *Stanca* u HNK Zagreb, 1895.

25 Usp. Pero Kvrčić: *Od 'zakulisnog' gledanja do čitanja i igranja Držićeve komedije, Republika 7-8 / 2008, Zagreb, str. 34-39.* – O tome više podataka u: Marko Fotez: *O prevadi Dunda Maroja, Zbornik SNP, sv. II, Novi Sad, 1961.* (Pretiskano u Fotezovoj knjizi: *Eseji i feljtoni*, Logos, Split, 1982.)

26 F. Čale: *O jeziku Marina Držića na sceni, Republika 2-3 / 1955, Zagreb.*

27 Pero Budmani: *Pjerin Marina Držića, Rad JAZU, Zagreb, 1902, knj. 148, sv. 57; str. 51-80.*

28 *M. Tatarin*, nav. dj., str. 655.

zaključujući doći do istinita suda – je li moja rekonstrukcija uspjela, manje uspjela ili pak posve neuspjela pa bi u tom slučaju bila *pseudorekonstrukcija*.

Istu logičku pogrešku čini i L. Čale Feldman²⁹ kad za *rekonstrukciju Pometa* tvrdi da je *posrijedi karakterističan produkt postmodernističke intertekstne pseudopovijesne ili novopovijesne nadopune*. Ta zar nije *pseudopovijesna ili novopovijesna* i Kombolova nadopuna *Dunda Maroja*, koja, isto kao i moja, iz našega vremena i s našim znanjem rekonstruira nešto što je bilo napisano prije četrismo godina, trudeći se da to – kao što Kombol kaže – donese u što *autentičnijem obliku*? Nije li *intertekstna* i Kombolova rekonstrukcija koja se također služi *preslagivanjem pojedinih replika, likova, karakterističnih dramaturških i komičkih procedura iz Držićeva opusa*,³⁰ a to su oni postupci što ih L. Čale Feldman nalazi u mojoj rekonstrukciji. A jednako su *intertekstne, pseudopovijesne ili novopovijesne* i sve u hrvatskoj književnosti poznate rekonstrukcije izgubljenih pjevanja Gundulićeva *Osmana*, od one prve Pijerka Sorkočevića nastale krajem 18. i početkom 19. stoljeća, pa do najpoznatije koju je napisao Ivan Mažuranić. Takve su i one pisane u renesansi, kao i one što su ih uradili rimski pjesnici rekonstruirajući izgubljene fragmente Plautovih komedija, barem sto godina poslije Plauta.

Nije rekonstrukcija *Pometa*, kao što Tatarin tvrdi, *ludičko poigravanje s tradicijom koje računa na poznavanje Držićeva života i opusa*, nego je njegovo pisanje o tome ludičko poigravanje s držićologijom i držićološkim činjenicama. Inače u istoj natuknici³¹ ne bi napisao i ovo: *Budući da je Držić u prvom prologu naglasio da je 'Dundo Maroje' istodobno „nova i stara” komedija te da su „komedija od Pometa” i 'Dundo Maroje' „sve jedna komedija”, Sršen je razvio tezu o duologiji, koju je nazvao „Komedije od Pometa”: 'Pomet' je prvi dio 'Dunda Maroja', 'Dundo Maroje' je drugi dio 'Pometov'.*

Sve je to točno, osim što je istodobno i netočno. Mora se, doista, priznati nesumnjiva sklonost *ludičkom poigravanju* u rečenici: *Sršen je razvio tezu o duologiji*, kad se u istoj rečenici prethodno reklo kako je već Držić *naglasio da su Pomet i Dundo Maroje „sve jedna komedija”*. To kao ni bilo što drugo u vezi s rekonstrukcijom *Pometa*, nije u *Leksikonu* izrečeno jasno i s odgovarajućom kritičkom ili znanstvenom argumentacijom, nego je sve jedan nesretni *circulus vitiosus*.

U sličnom se krugu zavrtilo i Fotez sredinom šezdesetih. Podcijenjen i praktično prognan kao redatelj i autor s Dubrovačkih ljetnih igara, koje je u prijelomnom trenutku, 1951,³² gotovo sam stvorio i održao na životu, morao se suočiti s činjenicom s kojom se odbijao suočiti: da onaj stari Držić, koji je pisao mnogima danas teško razumljivim riječima, može moćno progovoriti

29 L. Čale Feldman, nav. dj., str. 748.

30 L. Čale Feldman, isto.

31 M. Tatarin, nav. dj., str. 654.

32 Usp. M. Sršen: *Držić i Teatar igara kroz povijest i protuslovlja poetike ambijentalne režije; Kazalište 31-32 / 2007, Zagreb.*

na suvremenoj sceni – svojim vlastitim jezikom. Iako se to čudo dogodilo u velikim Spaićevim dubrovačkim režijama, Fotez je – tad već pomalo *nestvaran* – tvrdoglavo ostao pri svome, zastupajući uporno, do smrti, svoj *reskripcijski* pristup.³³

Analitičare života u bivšoj Jugoslaviji trebalo bi upozoriti da su se prve klice njezina raspada pojavile upravo na tlu držicijane, u tom sukobu *rekonstrukcijskoga* i *reskripcijskoga* načela, još prije *Deklaracije o hrvatskom jeziku* i srpskoga *Predloga za razmišljanje* (1967). Hrvati su – kao na nekom ilegalnom, nevidljivom *Brionskom plenumu* – odlučili protjerati Nestvarnoga iz Hrvatske, i to im je u narednom desetljeću uglavnom i uspjelo, dok su Srbi, naprotiv, odlučili da nikad ne prihvate Stvarnog.

Tako intenzivan sukob *rekonstrukcijskoga* i *reskripcijskoga* pristupa Držiću ostavio je za sobom trajne posljedice. U Hrvatskoj se već gotovo pola stoljeća ne igra Fotezov *Dundo Maroje*. U Srbiji se, međutim, nikada nije ni igrao Držićev *Dundo Maroje*; vazda se igrao a i danas se igra samo Fotezov.³⁴

6.

Sve to trebalo bi biti dobro poznato i teatrologu Borisu Senkeru. Možda nije vrijedilo pobijati *teze o tezi* L. Čale Feldman i M. Tatarina, kad ih je već pobio Senker, autor leksikonske natuknice *NADOPUNE*, istina ne u *Leksikonu* nego u Parizu, na znanstvenom skupu održanom te iste jubilarne *Držićeve godine*. Senker tamo kaže: *Ako je suditi po 'Dundu Maroju' kao nastavku 'Pometa', a to se čini jedino ispravnim...* Ili također: *Duologijom 'Pomet' i 'Dundo Maroje' Držić je karnevalski izokrenuo dramsku književnost i kazalište...*³⁵

Senkeru je jasno da je autor *teze o duologiji* sam Držić pa mene i ne spominje.

Ipak čudi što tako upućen teatrolog *Komedije od Pometa* naziva *Duologijom 'Pomet' i 'Dundo Maroje'*. Držić je svoje komedije nazivao po imenima glavnih junaka, a često im je u naslovu dodavao i oznake kao što su *tragedija*, *komedija*, *novela* ili *pripovijes*. Iz toga – kao i iz analogije s naslovom *Pometa*, koju je u prologu *Dundu Maroju* upotrijebio sam Držić – prilično jasno proizlazi da njegovo glavno djelo, komediografsku duologiju, treba zvati: *Komedije od Pometa*.

33 Marko Fotez: *O preradi Dunda Maroja*, Zbornik SNP, sv. II, Novi Sad, 1961; Marko Fotez: *Putovanja s 'Dundom Marojem'*, Dubrovačke ljetne igre, Dubrovnik, 1974.

34 Dragana Čolić Biljanovski: *Dela Marina Držića na scenama srpskih pozorišta do 2008. godine*. U: *Marin Držića – svjetionik dubrovačke renesanse*, zbornik, Zagreb, 2009, str. 261-272. – Redatelj *Dunda Maroja* (pripremljenoga za obilježavanje Držićeve godine u Narodnom pozorištu u Nišu, 28. XI. 2007.) Irfan Mensur, kaže: *Oslanjajući se na Belovića i Foteza uradio sam adaptaciju teksta*. (Citat prema: D. Č. Biljanovski, nav. dj.)

35 Boris Senker: *Karnevalsko u 'Dundu Maroju'*. U: *Marin Držić – svjetionik dubrovačke renesanse*, Zbornik radova s međunarodnog znanstvenog skupa (Pariz, 23-25. listopada 2008), uredili: Sava Anđelković i Paul-Louis Thomas, *Disput*, Zagreb, 2009, str. 147-173.

U *Leksikonu Marina Držića* nema natuknice s imenom tog najvažnijeg Držićeva djela, kao što nema ni natuknice *reskripcije* u kojoj bi trebali biti obrađeni najveći problemi i prijepori držićologije i teatrologije držićijane 20. stoljeća.

Zato postoji natuknica *NADOPUNE*, u kojoj B. Senker, ne znam zašto ako ne za potrebe ovakve, *jubilarnar držićologije*, umjesto Fotezova *reskripcijskoga pristupa* (koji uopće ne spominje), Kombolovu pristupu suprotstavlja izmišljeni i za sam problem posve irelevantan *Šoljanov pristup*. Senker to i obrazlaže: *Za pristup posve oprečan Kombolovu, koji je držao da gledatelji ne bi smjeli ni na koji način osjetiti prijelaz sa sačuvanoga teksta na nadopunu, odlučio se Antun Šoljan, od kojega je redatelj Tomislav Radić za svoju adaptaciju i režiju 'Dunda', premijerno prikazanu 10. VIII. 1981. u Dubrovniku, naručio novu nadopunu Držićeva teksta. Polazeći od pretpostavke „da se Držić, osim konvencionalnog raspleta (...) sjetio nečeg posebnog, nečeg toliko zakukuljenog u dotadanoj fabuli da mi to danas ne možemo ni naslutiti”, kao i od suda da je „podmetanje svojih riječi pod Držićeve proizvoljno” te da svaka „krivotvorina, ma kako dobronamjerna, ostaje krivotvorinom”, Šoljan je umjesto „immanentnog svršetka Držićeva komada” napisao „kazališni, okvirni svršetak” i početak 'Dunda Maroja', odn. 'Negromantov prolog' i 'Negromantov epilog' u stihovima.*³⁶

Šoljanov rad nije nikakva „nadopuna” nego tek *okvirna preradba*, jedna od brojnih *reskripcija* nastalih prema izvornome Držićevu tekstu za potrebe jedne predstave, i ona je jednako toliko *pristup posve oprečan Kombolovu* koliko je to i Hitrecov *Dundo na Majni*.³⁷

Zašto je Senkeru i drugim *leksikoncima* trebala s držićološkog stajališta sasvim usputna Šoljanova *okvirna prerada* i zašto je Senker promovira u *pristup oprečan Kombolu*?

Šoljan je uz svoju *okvirnu preradbu* tiskao i kraći esej *Tako je govorio Tripe*,³⁸ u kojemu je iznio i one prije navedene misli o *krivotvorinama*, trpajući i rekonstrukcije i *reskripcije* u isti koš. Te misli nije Šoljan ni formulirao ni obrazložio kao neki relevantan kritičko-estetički *sud* – kao što to predstavlja Senker. Tim i sličnim riječima Šoljan izražava svoje subjektivno mišljenje o poslu onih koji su prije njega nadopunjavali ili prerađivali Držićeva djela – tu on kao pjesnik očito ne previše upućen u držićologiju ne vidi nikakvu razliku – a ponajviše izražava strah da ne bi i sam proizveo nešto slično, dakle *krivotvorinu*.

*Ovakve prigodne misli*³⁹ – piše Šoljan – *padale su mi na pamet kad me redatelj Tomislav Radić pozvao da za dubrovačku izvedbu 1981. napišem novi završetak 'Dunda Maroja'. Uplašio sam se da ću se i ja, već samo zato što sam počašćen tim pozivom, pridružiti parazitskom koru. Ali počašćen sam zaista bio:*

36 Boris Senker: *NADOPUNE, Leksikon Marina Držića*, Zagreb, 2009, str. 525-527.

37 *Dundo na Majni* Hrvoja Hitreca izveden je u zagrebačkom satiričkom kazalištu „Kerempuh” (bivši Jazavac) 1982, u režiji Tomislava Durbešića.

38 Antun Šoljan: *Tako je govorio Tripe, Prolog 51-52 / 1982*, Zagreb, str. 128-133.

39 *Kurziv moj*.

i zadatkom i time što na zadatku nasljeđujem takve majstore kao što su Fotez, Kombol, Ranko Marinković...

Značajan pjesnik nije htio biti *restaurator*; htio je biti *okvirar* i povodom Držića napisati okvirnu *novu dramu*.⁴⁰ Je li u tome uspio ili nije – stvar je temeljitije prosudbe, ali kada je Držićev govor negromanta Dugog Nosa zamijenio svojom pjesmom *Negromantov prolog*, svakako je uspio napraviti novu *krivotvorinu*.

Reskripcije, dakako, nisu *krivotvorine*; one to postaju tek ako se Šoljanove *prigodne misli* čitaju doslovno ili ako ih se uzdigne na razinu *pristupa* problemu nadopuna (rekonstrukcija), koji je, tobože, *posve oprečan Kombolovu*.

Tako je Šoljanov nesumnjiv pjesnički *autoritet* preseljen na tlo držićologije i proizveden u vrlo sumnjiv držićološki *autoritet*, što bi Šoljan sam, da je živ, vjerujem – s gnušanjem odbio.

Što se time „postiglo“?

Najprije, zamućen je i zamagljen povijesni obzor sukoba Kombolova (Gavellina) rekonstrukcijskoga i Fotezova reskripcijskoga pristupa Držiću. Fotez je tu izostavljen, ali ne zato da bi bio prešućen, nego da bi zauzeo ono mjesto koje je *jubilarnoj, leksikonskoj i kanonskoj držićologiji* zatrebalo.

Zatim, derogiran je suvremeni rekonstrukcijski pristup, to jest rekonstrukcije koje su nastale na Kombolovim načelima. Bilo ih je, uistinu, vrlo malo; to je težak posao, a objavljena je samo jedna:⁴¹ moja rekonstrukcija *Pometa* ili prema Držićevoj *tezi – nadopuna* prvoga dijela *Komedija od Pometa*. Nakon što je izmišljen *autoritet* pomoću kojega je takav rad prešutno i implicitno proglašen *krivotvorinom*, može mu se bez ikakve znanstvene obaveze uručiti leksikonski „znanstveni“ *edikt o isključenju* s područja hrvatske držićologije. I doista, Senker se *Pometom* ne bavi, to jest – bavi se, nije da ga ne zanima, ali ne tu, u *Leksikonu*, nego u Parizu. Umjesto toga – uz Kombolove nadopune *Skupa* i *Dunda Maroja* i Marinkovićevu varijantu posljednjega prizora, Senker u natuknicu *NADOPUNE* uvodi i „krivotvorine“ poput Šoljanove. *Pometom* se, kao što smo već vidjeli, zabavio M. Tatarin, u za to posebno osmišljenoj leksikonskoj natuknici *REKONSTRUKCIJE*.

I treba otvoreno reći ono što je tu najvažnije: kad suvremena držićologija, osim u nekoliko izuzetnih, sretnih slučajeva, više ne proizvodi nove spoznaje, nego u beskraj reciklira stare, onda se pokušava rebela Držića privesti u topli zagrljaj *Poretka*; samo što danas više nije lako detektirati tko tu, zapravo, predstavlja *Poredak* – Država i premijer Sanader koji je proglasio jubilarnu *Držićevu godinu* ili suvremeni *držićološki lobby*, koji ga je na taj trošak valjda nagovorio.

40 A. Šoljan, isto.

41 Nadopuna *Skupa*, koju je za izvedbu na Dubrovačkim ljetnim igrama 1997. (redatelj Marin Carić) priredio dramaturg Hrvoje Ivanković, nije objavljena.

U ovom sam se tekstu uglavnom bavio *rekonstrukcijskim pristupom* Držiću i načinima kako je taj pristup „znanstveno” prezentiran u *Leksikonu Marina Držića*, jer mi je kao priređivaču *Komedija od Pometa* obaveza razjasniti ono što su jubilarni držićolozima zamutili. Red je da barem u osnovnim crtama istaknem još dva znakovita promašaja te *jubilarnе držićologije*, koji su s *Leksikonom* na istom putu.

Luksuznom opremom, formatom i brojem stranica (1679) dosad najveća knjiga s područja *držićijane* uopće, *Dundo Maroje*⁴² na 19 jezika, promovirana je i dočeka u javnosti bez kritičkih primjedbi.⁴³ I tko se pametan ne bi veselio takvoj recepciji i tolikoj prihvaćenosti našega *najvećega komediografa* u gotovo svim velikim i u velikom broju manjih europskih jezika i sredina?

Priređivač knjige najprije donosi izvorni Držićev tekst s Kombolovom nadopunom, a uz tekst prilaže i Marinkovićevu verziju posljednjega prizora Kombolove nadopune, urađenu za Spaićevu predstavu u Teatru igara, 1964. Iako nju koristi samo engleski prijevod *Dunda Maroja*,⁴⁴ koji je tiskan u Dubrovniku još 1967. prema Spaićevoj knjizi režije, priređivačev potez izgleda hvale vrijedan. On bi, čini se, želio da njegova knjiga posluži i kao kompendij budućim prevoditeljima-slavistima pa im nudi još inačica – neka na liberalnom tržištu raznorodnih pokušaja svatko izabere što mu se najviše sviđa.

Ne znam kako drukčije objasniti činjenicu da uz Marinkovićevu varijantu koja je pisana Držićevim jezikom i uglavnom je u skladu sa sačuvanim materijalom *Dunda Maroja*, priređivač donosi i Šoljanovu *okvirnu preradu*,⁴⁵ koju kao i Senker krivo naziva *nadopunom*.⁴⁶

Ne vidim kako je i zašto je tu – uz izvorni Držićev tekst, Kombolovu nadopunu i Marinkovićevu varijantu završetka – uvršten i Šoljan, osim isto onako kako ga koristi i Senker: da kao *joker* nadomjesti onoga kojega ni tu ni tamo nema, a moralo bi ga biti – Marka Foteza i hrvatskoga teksta njegove prerade *Dunda Maroja*.

42 Marin Držić: DUNDO MAROJE * *Dundo Maroje* * *Uncle Maroje* * *Zio Maroje* * *Doundo Maroje* * *Vater Marojės Dukaten* * *Pappa Marojės Pengar* * *Dundo Maroje* * *Dundo Maroje* * *Ukko Marojės Dukaatit* * *Dundo Maroje* * *Дундо Марое* * *Rzymśka kurtyzana* * *Дундо Марое* * *Dundo Maroje* * *Ujko Maroje* * *Nunc Maroje* * *Дундо Марое* * *Дундо Марoje* * *Onklo Maroje*. U čast 500-godišnjice rođenja Marina Držića (1508. – 2008.), urednik Luko Paljetak, *MATICA HRVATSKA – ogranak Dubrovnik i Dubrovačke ljetne igre*, Dubrovnik, MMVIII.

43 Listajući osvrte u novinama i časopisima, nisam ih primijetio.

44 Mnogi za nju nisu ni znali, a ako su i znali bila im je dostupna samo u tom engleskom prijevodu.

45 Priređivač, uz to, donosi *novu varijantu* Šoljanove „nadopune” (A. Šoljan: *Prošlo nesvršeno vrijeme*, Zagreb, 1992), u kojoj taj istaknuti hrvatski pjesnik, uz pjesnički *Negromantov prolog* i *Negromantov epilog*, donosi još i proznu preradu Petog prizora Petog čina Držićeva *Dunda Maroja*.

46 M. Držić: DUNDO MAROJE * *Dundo Maroje* * *Uncle Maroje*..., bilješka br. 9, str. 177.

Ali, nema u toj držićološkoj pletki štete za Foteza; njemu je tu pružena satisfakcija za koju se borio cijeloga života; nakon desetljeća izгона, *Nestvarni* se vratio! Nije se, na žalost, vratio na scenu gdje bi ga zbog vrijednosti njegova komediografskoga pisma trebalo vratiti pod punim imenom i prezimenom – Marko Fotez: *Dundo Maroje*, nego u držićologiju, gdje se nakon šezdeset-seдамdeset godina ponovno nalazi pod lažnim imenom – Marin Držić: *Dundo Maroje*.

Da je priređivač nekim slučajem, uz Držićev izvornik, objavio i Foteza u hrvatskom originalu, raspala bi se Kula babilonska od 18 jezika te bi i neupućenome u zamršene probleme držićologije postalo jasno o čemu se u knjizi radi. Naime, od 18 prijevoda, 11 je prijevoda Foteza, a samo 7 Držića (s Kombolovom nadopunom ili bez nje).

Da se kojim slučajem slavio Fotezov a ne Držićev jubilej, bilo bi moguće prikupiti i više prijevoda, budući da se od sredine četrdesetih godina prošloga stoljeća u Europi uglavnom prevodio Fotezov a ne Držićev *Dundo Maroje*. A među onih 7 prijevoda izvornoga Držića samo bi iznimno uporan teatrolog pronašao neki koji je možda negdje i prikazan. Na europskim pozornicama redovito se izvodio, a i danas se izvodi, Fotezov a ne Držićev *Dundo Maroje*. Jedino što današnji redatelji, jednako strani kao i domaći, strani valjda ugledajući se u domaće, prekrajuju i Foteza (kao što domaći prekrajuju „izvornoga” Držića), ubacujući u njegovu preradu fragmente iz Držićeva izvornika i – što je najgore – iz vlastite glave, a cijela ta rabota prolazi pod firmom *Marin Držić: Dundo Maroje*.

Problem je bio jasan i Gavelli i Kombolu i njihovim nastavljačima, zato su se i zauzimali za *rekonstrukcijski pristup* Držiću. S obzirom na to u kolikoj je mjeri njegovo djelo okrnjeno, Držića nema i neće ga biti na svjetskim scenama, niti će njegova živa riječ opet naći dubljeg odjeka u srcima domaćih gledalaca, sve dok držićolozi, dakle upućeni ljudi, koji ujedno posjeduju i izrazit komediografski talent – kakav je posjedovao Kombol – ne rekonstruiraju izgubljene fragmente njegovih komedija, u svim slučajevima u kojima je to moguće. Zato ne stoji Senkerova ocjena unaprijed upućena protiv svakoga budućega rekonstrukcijskoga pokušaja: *...a najjače okrnjena komedija, 'Tripče de Utolče', kojoj nedostaju prolog, prvi čin i početak drugoga čina, ne može se kombolovski „neprijetno” nadopuniti.*⁴⁷ Izricanje ovakvih i sličnih apodiktičkih sudova ne čini mi se ni znanstveno prihvatljivim ni utemeljenim, a kad se još taj *univerzalno-negativni sud* izvodi iz *partikularno-negativnoga* kako Čalina „nadopuna” u tom *kombolovskom smislu* ne zadovoljava,⁴⁸ onda je posrijedi obična logička pogreška ili neispravan oblik zaključivanja. Ta nećemo valjda rekonstrukcije mjeriti metrima ili centimetrima, nego znanstvenom upućeno-

47 B. Senker, *NADOPUNE*, nav. dj., str. 527.

48 Senker to ne kaže izravno, ali se na to odnosi njegov primjer.

šču, komediografskim darom i namjerom „restauratora”, a ponajprije: koliko se njegov posao slaže (ili ne slaže) s očuvanim, izvornim materijalom.

Knjiga prijevoda pod netočnim naslovom *Marin Držić: Dundo Maroje*, ponovno uvodi *Nestvarnoga*; da se držao točnosti, priređivač je morao napisati: *Marko Fotez – Marin Držić: Dundo Maroje*, ali u tom slučaju – jasno – knjiga ne bi ispunila svoju *jubilarnu* svrhu.

Nastavi li se na taj način proizvoditi lažnu sliku o Marinu Držiću, *velikom komediografu u europskom kontekstu*, umjesto da se poradi na stručnom i umjetnički nadahnutom rekonstruiranju izgubljenih fragmenata njegova djela (a o pronalaženju vrsnih stranih komediografa-prevoditelja koji bi ujedno morali biti i slavisti-držićolozi – da i ne govorim), trebat će čekati idućih četristo godina da hrvatska književnost i kultura doista dobiju knjigu *Marin Držić: Dundo Maroje*, s prijevodima na 18 europskih jezika.

Sva bijeda takve *leksikonske i kanonske* držićologije, što se *Leksikonom* napudrala tobožnjom znanošću, a podmetnutim *Dundom Marojem* napuhala svoje nestvarno lice do europskih obzora i nerazmjera, najbolje se vidi u trećoj velikoj i „važnoj” knjizi-promašaju, objavljenoj te slavljeničke 2008. godine. Tamo se očituje i njezina u samu sebe zatvorena, autistična priroda, i jubilarna, antieuropska orijentacija. Riječ je o *Zborniku radova o Marinu Držiću (1508 – 2008)* koji je na svijet izdala *Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti* pod znakovitim naslovom: *PUTOVIMA KANONIZACIJE*.⁴⁹

U toj knjizi, *antologijskom izboru* držićoloških tekstova od 16. do 21. stoljeća, nema, na primjer, Konstantina Jirečeka, češkog povjesničara koji je prvi započeo sustavna držićološka istraživanja u Dubrovačkom arhivu i otkrio mnoge važne biografske podatke kao što je onaj o Držićevu putovanju u Beč i Carigrad s grofom Christophom Rogendorfom, nema ni ruskog filologa Nestora M. Petrovskog, koji je prvi, 1902. g., objavio podatke iz rukopisne *Genealogije obitelji Držić* i prvi utvrdio približno točnu godinu Držićeva rođenja i točan datum njegove smrti, a nema ni povjesničara kazališta W. Creizenacha, koji je ukazao na vrijednost *Grižule* i prvi pisao o Držiću u takozvanom *europskom kontekstu*, dovodeći ga u vezu sa Shakespeareom (1901).

A nema tu ni Petra Kolendića, jednoga od najvećih i za držićologiju i Držića najznačajnijih znanstvenika, koji je još 1909. dokazao da *Hekuba* nije Vetranićevo nego Držićevo djelo, bez čijih se elaboracija oko nastanka, izvođenja i rukopisnih protuslovlja *Dunda Maroja* (1951.) danas uopće ne bi moglo jasnije doprijeti do samoga središta Držićeva djela; nije tu ni Arturo Cronia, bez čijih upornih poricanja Držićeve izvornosti i autentičnosti ne bi nastali ni neki od najboljih hrvatskih držićoloških radova, poput Švelecovih, Košutinih i Čalinih, zahvaljujući kojima se u nas razvila svijest o iznimnoj Držićevoj umjetničkoj vrijednosti ne samo u odnosu na onodobni talijanski već i od-

⁴⁹ *PUTOVIMA KANONIZACIJE, Zbornik radova o Marinu Držiću (1508 – 2008)*, urednici: Nikola Batušić i Dunja Fališevac, HAZU, Zagreb, 2008.

nosu na daleko širi europski književni kontekst. Izgubio se u tom *kan(j)onu* i Jorjo Tadić, autor prvoga cjelovitoga Držićeva portreta (1949), izvedenog s mnogo znanstvene akribije i poznavanja činjenica, a ipak bogata prijepornim, čak posuvraćenim zaključcima, po kojima je na paradoksalan način blizak zaključcima i rezultatima suvremene, *jubilarne držićologije*, a tu nedostaju i nezaobilazni radovi Danila Živaljevića, Pavla Popovića, Dragoljuba Pavlovića, Heinza Kindermanna, Zlate Bojović i mnogih drugih, a naročito – Miroslava Pantića, bez čijih otkrića i spoznaja ne bismo o Držiću i njegovu djelu znali velik dio onoga što danas znamo. Nema ni upravo za utvrđivanje Držićeva europskoga konteksta važnih komparatističkih i teatroloških priloga inozemnih znanstvenika, poput onih Bruna Meriggija ili Wendella Colea, a *ispao* je i najvažniji istraživač u držićologiji, francuski slavist Jean Dayre, koji je u Firenci 1930. pronašao Držićeva *Urotnička pisma*, kao što je jednako tako izostavljen i prvi prevoditelj i komentator tih pisama Ivo Batistić, a zajedno s njim i pregršt važnih hrvatskih držićologa (Armin Pavić, Milorad Medini, Ante Kadić, Jakša Ravlić, Vinko Foretić, Marin Franičević, itd.), koji se zbog nečega ne uklapahu u *kanon*.

Nekako je na tim *putovima* zaboravljen i otac hrvatske komparatistike Ivo Hergešić, koji bi morao biti tu već i zato što je samoj *držićologiji* nadjenuo to njezino današnje ime.

Svođenje Držića i držićologije u uske okvire, što isključuje sve važne inozemne a među njima i sve srpske autore iz antologijskoga izbora držićoloških tekstova od 16. do 21. stoljeća, pravdaju urednici zbornika *PUTOVIMA KANONIZACIJE* znanstveno neodrživom, patetičnom formulom kako *nastoje predočiti na temelju kojih paradigmi i kojim se intenzitetom u hrvatskoj nacionalnoj kulturi oblikovao impozantan držićološki kanon*.⁵⁰

Kakav *KANON*, kakve norme, *paradigme* i sveta evanđelja, kad se na takvim *putovima* nigdje ne spominje glavno Držićevo djelo, *Komedije od Pometta*, i kad se u toj *jubilarnoj, kanoniziranoj držićologiji* danas ne zna ni tko je, zapravo, autor *Dunda Maroja*!? Mudrome dosta.

50 *PUTOVIMA KANONIZACIJE*, nav. dj., str. 6.

Pjesnički kipec Ivana Večenaja

u povodu 90. obljetnice umjetnikova
rođenja

Ivan Večenaj nije jedini među hrvatskim slikarima koji se prihvatio pisanja poezije, koji je posegnuo za pjesničkim izrazom i koji je sabrao unutar korica jedne knjige pjesme nastale kako u davnim danima mladenaštva, tako u njegovoj poznoj dobi. Sjećam se s kakvim sam oduševljenjem i iznenađenjem primio na dar knjigu lirskih zapisa pokojnoga velikoga slikara Ivana Rabuzina. Sjećam se lirskih zapisa i sjećanja Josipa Vanište. Pamtim knjige velikoga kipara Ivana Meštrovića i slikara Joze Kljakovića, Bukovčevu *Autobiografiju*, Babićevu knjigu putopisa... Tomu se nizu, a sigurno sam koga i zaboravio spomenuti, pridružuje Ivan Večenaj-Tišlarov, jedan od četiriju Ivana koji su obilježili hrvatsku naivnu umjetnost i zlatnim slovima ucrтали hrvatsku likovnu umjetnost na zemljovid europske i svjetske umjetnosti 20. stoljeća.

Prve stihove Večenajeve pratimo iz tridesetih godina prošloga stoljeća. Manji dio pjesama datiran je sredinom osamdesetih godina, najveći dio stihova objavljen u knjizi *Prekodravje tak popeva*, otisnutoj 1994., napisan je početkom devedesetih godina. U svojoj *Napomeni* Večenaj kao da se želi ispričati čitateljima što se uopće odvažio sabrati svoje pjesme i objaviti ih. Među ostalim, Večenaj zapisuje: „Listajući i čitajući svoje pjesme

nastale u različito vrijeme, neke davno prije drugog svjetskog rata, u mladenačkoj dobi, a neke u novije vrijeme, uočio sam nešto važno. Kao i moje slike imale su istu sudbinu, to jest nisu bile objavljene i ako je kod nas u Podravini djelovala i grupa slikara: Hegedušić, Generalić, Virius, Mraz i drugi, kao i krug seljaka pisaca kao M. Pavlek, Mara Mtočec i mnogi drugi. Neki od njih u ono vrijeme bili su već zreli ljudi i kao takvi pojavljivali su se svojim slikama i člancima u pojedinim časopisima onoga vremena. Godine 1934-38. bio sam valjda premlad da bi se mogao uključiti ili prestidljiv da bi se mogao pojaviti. Poslije drugog svjetskog rata počeo sam opet pomalo najprije slikati i pomalo nešto opet pisati i to najprije sakupljati naše stare riječi našeg sela koje polako ali sigurno nestaju, a posegnuo sam i za poviješću Prekodravlja /.../ Ne znam kako, a ne znam i zbog čega, ali zbog unutrašnje potrebe počeo sam opet pisati pjesme, koje su nastale neke prije rata, a neke u vrlo kratkom razdoblju što se vidi po datumima ispod svake pjesme, i izdao ih odjedanput i to prvi put a možda i posljednji /.../”. U doba između dvaju svjetskih ratova posebno se njegovala seljačka književnost, usko povezana sa selom, problematikom seljaka, tada najbrojnijega dijela hrvatskoga naroda, pa čak i u smislu narodne emancipacije. Poeziju ili prozu pisali su vođa HSS-a Stjepan Radić, Miškina, Mijo Stuparić i niz drugih koji su se pojavljivali u tadašnjim novinama i časopisima HSS-a, u kalendarima i zbornicima, božićnicama i sličnim publikacijama kojih je svrha bila u prvom redu zadovoljiti čitalački ukus hrvatskoga seljaka, odnosno obrazovno,

odgojno i politički djelovati među seljačkom populacijom, koju je valjalo duhovno okrijepiti i politički osvijestiti. U tom su smislu dakako veliku ulogu odigrala braća Antun i Stjepan Radić, ali i mnoštvo drugih, danas bismo rekli, samoukih književnika i pjesnika seljaka, koji su uz svoj svakodnevni težački posao pisali i objavljivali svoje književne i pjesničke radove.

Ivan Večenaj 1937. piše pjesme *Bogec Čiča, Žganci, Konople*, a 1938. *Grabove brajle*. Sve su druge pjesme kasnijih nadnevaka, najveći broj od 1990. do 1993. Već se u prvim pjesmama naslućuje temeljna pjesnikova preokupacija, ona koja prati i njegovo slikarstvo. Nije riječ ni o kakvu inzistiranju na formalnoj dotjeranosti tih stihova, nisu posrijedi strogo dorade tipovi stihova, osmerci, deseterci, jedanaesterci ili dvanaesterci, istina pjesnik nastoji zadržati rimu, kadšto točnu, pravilnu, no znatno više nepravu, ali zvukom blisku. Naglašena epska narativnost zapravo svjedoči o stihovanju zaboravljenih običaja, događaja što je zaustavio u svome sjećanju iz davnih dana svojega djetinjstva, uspomena na svoje najbliže, na svoga oca i svoju majku, život onakav kakav je podravski seljak živio, odnosno život koji se s vremenom izgubio i postao nešto posve drugo, neprepoznatljivo. Zapravo, Večenaj u nizanju stihova nastoji rekonstruirati i obuhvatiti cjelokupnu sliku svijeta koju je kao dijete, kao mladić proživio i iskusio ili koju su mu roditelji svojim životnim iskustvom prenijeli, nastoji dakle sačuvati tu svetu i nepomućenu sliku izvornoga, iskonskoga seljačkoga života sa svim njegovim vrijednostima koje se većinom zrcale u jednostavnosti, siromaštvu, netaknutoj ljepoti prirode koja s čovjekom živi u potpunu skladu i ravnovjesju, koja mu omogućuje da u toj nedirnutoj ljepoti prepoznaje toplinu darivanja, radost i muku življenja – jer se od muke nije bježalo kao što se bježi danas i kao što se danas za svaku stvar koja imalo podsjeća na trpnju ili bol poseže za kakvim analgetikom. Pjesnik se u svojim prisjećanjima na svijet, koji se ciklički svake godine obnavljao i donosio raznovrsnost i u kojim je promjenama čovjek mogao uživati, nimalo ne želi osjetiti ugroženim što toga svijeta više nema, jer je iščeznuo i zamjenjuje ga jedan drugi i druk-

čiji; pjesnik naprosto želi svojim opisima toga svijeta, svojim doživljajima i sjećanjima zauzavati ga za one koji dolaze i koji će doći ne bi li ga mogli barem dijelom zadržati u izboru njegovih riječi koje također malo-pomalo nestaju i zamjenjuju ih neke druge i drukčije. Istina, ne ćemo previdjeti pjesnikovu nostalgiju za tim minulim svijetom i za njegovim iskonskim vrjednotama, ne možemo smetnuti s uma da se nekadašnja radost koja je vladala u svakoj obitelji danas zamjenjuje računalima i raznorodnim nasiljem koje dopire s televizijskih zaslona namjesto žive pjesme i živa razgovora. No ipak ne ćemo susresti kakav oštar prijekor ili okrivljivanje novoga vrloga svijeta koji bi naš pjesnik htio uputiti današnjim naraštajima. Možda će kadšto zaiskriti njegova jetka ironija, možda će se ponavljanjem – anaforama koje vrlo često rabi – razotkriti pokoja bolna pjesnikova grimasa ili odjeknuti koji njegov krik, no bit će to prije blago upozorenje, nego kerempuhovski prosvjed ili pamfletski cerek. Tugu, pa i očaj pjesnik ne će zatomiti u trenucima ugroze svoje domovine, svoje porobljene i jadne zemlje. Kada dakle pjeva o Hrvatskoj ili – uže – o svome zavičaju – Ivan Večenaj ne može ne biti prosvjednikom, ne može zatvarati oči pred domovinskim jadom, patnjama ljudi, ugrozom dostojanstva hrvatskoga čovjeka. Ne može i ne će prijeći preko današnjega *kipa svoje domovine*, te slike što ju nagrdjuju različite vrste interesa iza kojih stoje posve određene skupine ljudi. Jasno vidi sve ono što iscrpljuje njegovu zemlju – primjerice bijela kuga, manjak solidarnosti, nedostatak zajedništva ili potpuno iščeznuće elementarnih ljudskih vrijednosti. To Večenaj ne može prešutjeti, to će dapače izvrgnuti osudi i oštro osporavati. No, sveusve, pjesnički *kipec* Ivana Večenaja u cjelini svoga pjesničkoga stvaranja nastoji promicati istinu, dobrotu i ljepotu kako ih je doživljavao nekoć, u davna vremena svoga djetinjstva, uza sve nedaće što su pratile naše ljude, posebice seljačku populaciju, onu koja je zapravo uvijek vojevala za tuđe interese, najmanje za svoje, ali koja je znala da se s vrijednostima slobode, dostojanstva i prava svakoga čovjeka ne može i ne smije trgovati.

Pjesnik je svojim pjesničkim *kipecom* želio sačuvati škrinju svojih uspomena i podijeliti

je sa svima koji su – ili koji će – u nju zaviriti kako bi predahnuli u brzini ovoga vremena i kako bi se suočili s nizom lijepih, a već zaobavljenih riječi, njihovih zvukova, mirisa i boja.

Poezija Ivana Večenaja, hrustava i opora, lijepa i nostalgična, tužna i vedra, ljudska i bogobojazna, ritmizirana po pjesnikovu unutarnjem osjećanju glazbenosti stiha, pučki duhovita i jednostavna, uvijek je na strani čovjeka, njegova života i njegova dostojanstva, uvijek zaokupljena ljubavlju prema zavičajnoj Goli, Prekodravlju i hrvatskoj zemlji. Uvijek afirmacija života i istinskih životnih vrijednosti, dječji zaigrana, kadšto, unatoč svoj narativnosti, izatkana nitima čistih lirskih sličica pretvorenih u mnoštva stihova, primjerice u pjesmama *Cvetje*, *Sinakoša*, *Ješkovo*, *Zvon*, *Majka*, *Friči*, *Senica*... Gotovo ih je teško odvojiti od njegovih lirskih slikarskih zapisa.

Društvo hrvatskih književnika kojega je Ivan Večenaj postao članom na pragu svoje osamdesete godine, točnije 1. ožujka 1999., ponosno je što među svojim redovima, među svojim članovima, ima takva čovjeka koji je umio marno i vješto sjediniti mnoge darove, i koji se ni na jedan dar kojim ga je Providnost obdarila nije oglašio. Štoviše, plodno ih je umnožio na dobrobit svoga hrvatskoga naroda, zaduživši pri tome ne samo hrvatsku nego i europsku i svjetsku umjetnost. *Prekodravje tak popeva* kroz pjesnički, prozni, jezikoslovni, povijesni i nadasve slikarski opus Ivana Večenaja.

Božidar PETRAČ

Prikaz nakon trećine stoljeća

(Ovaj je prikaz bio napisan 1978. godine, ponuđen nakon dogovora na objavljivanje jednom časopisu tada mladih ljudi, koji su ga iz ideoloških predrasuda i netrpeljivosti prema tadašnjem mladom sveučilišnom docentu jednostavno – ne objavili. Dotični su nažalost i danas nekako „opredijeljeni“, a na „društvenoj ljestvici“ stoje još više. Tekst objavljujem radi utjebe i pravde prema Majdaku i sebi.)

Zvonimir Majdak: *Frajerski nokturno*, Znanje, Zagreb 1977.

Gotovo dvadeset godina Zvonimir Majdak – rišuci nejasnu prateću sjenu svojim romanima – objavljuje i stihove koji se u našim općim, uglavnom skromnim čitalačkim mjerilima mogu zvati vrlo popularnima, i koji se, istodobno, u kritičkim prikazima, u rijetkim povijesnim pregledima hrvatskog pjesništva te stručnim ekspertizama obično ne nalaze u samome vrhu imaginarne vrijednosne ljestvice. Klasičan je to slučaj neujednačenih kriterija: živa književnost putuje tamnom i neprohodnom šumom, kritička pak refleksija ravnim i uglađenim drumom, nerijetko i blistavom dvosmjernom autostradom. Ne treba biti odviše pronicljiv pa kazati, da je ova potonja u položaju koji joj ne nudi jasnu vizuru od prve, te je potrebno stanovito vrijeme naporednog hoda ne bi li se promatrana književna činjenica – čas izranjavajući iz sjene čas zakrivajući se – pokazala u nizu svojih mnogobrojnih unutrašnjih relacija.

Ne bez razloga, na prvom mjestu spomenimo baš historijsku perspektivu: započevši objavljivati stihove još koncem pedesetih godina, Majdak je u kritici tako reći „potonuo” baš nastupom pjesnika oko tadašnjeg „Razloga”; supstancijalna problematika tih pjesnika, ozbiljnost njihovih pitanja i aformalnost njihova diskurza postala je vremenu zanimljivija

od majdakovske opservacije zadanog kruga tema, i tako je Majdakova poezija – šezdesetih godina – bila ozbiljno uzimama tek svojim jednim, nipošto nevažnim segmentom: tematiziranjem anonimne egzistencije. Kad su se stvari promijenile, kad su na izmaku šezdesetih godina u prvi plan sve većma počele istupati stvari odslikane no stilizirane zbilje, Majdakova poezija još uvijek nije pokazivala svoju punu vrijednost, pogotovu ne u koncepcijama kritike koja je inzistirala na tvornosti jezičnih znakova, na konkretnosti i vizualnosti jezičnih šifara; na grafičkom zapisu uostalom. I tek u posljednje vrijeme, provalom nekontrolirane nove osjećajnosti, provalom stvarne ili hinjene banalnosti – koja se u autorskom smislu vezuje mjestimice uz pojam pjesnika-skitnice, mjestimice uz našminkana kantautora s mikrofonom u ruci – Majdakovo se pjevanje nametnulo kao jasan početak i negdašnje ishodište, te bismo ga bez pol muke mnogima mogli pripisati kao uzor. Uzorima međutim pripada čistoća otkrića; imitatorima pak mrvice već potrošenih dobara.

U tom smislu *Frajerski noćturno*, svojevrsna retrospektiva Majdakova rada, predstavlja danas veću vrijednost negoli u sukcesiji svoga nastajanja. U Majdaka susrećemo uglavnom tri važna čvorišta: deskriptivnost, kolektivni subjekt, i svakodnevnorazgovorni jezik. O svakome od tih čvorišta valja reći, da nisu nipošto Majdakova specijalnost, ali su, povezani jedinstvenom niti jednoga te istog opusa, znatan prilog suvremenome hrvatskom pjesništvu.

Prvenstveno, Majdak je pjesnik opservator. Opserviranje u najranijem dijelu opusa počinje usmjerivanjem pogleda na izdvojene situacije mladih ljudi, koji su nekako na rubu; diletanti opstanka: frajeri i pucice zapravo su završili svoje odgojne romane, i sada se motaju po čekaonicama i plesnjacima, po kinima i ulicama, po vrbacima i obalama, s metoni-mičkim okruženjem što svemu tomu pripada. To je poezija ambijenata koji se kasnije – sve većom pjesničkom zrelošću njihova registratora, u motivičkom smislu pak starenjem opjevanih tipova – šire na opću panoramu, gotovo zemljopisno ustanovljivu. Pomak od kina i plesnjaka kao ambijenta prema atmo-

sferi pokrajine, prema opisu godišnjeg doba odnosno prema putopisu što snima umrljane ravnice jest pomak vizualne mašte od subjektivnog dojma prema tipološki odredljivim općim situacijama.

Drugo je Majdakovo čvorište najpoznatije, a tiče se njegovih imaginiranih junaka. Oni su uostalom razvijeni kao likovi njegovih romana; u poeziji su, naravno, dani kao skica. Frajeri pred kinom što prodaju karte, i „šamaraju svoje male pomagalice”; djevojke s periferije koje u najlon bluzama jure na spojeve; simpatični niškoristi koji tijekom godišnjih mijena provode svoj *taedium vitae*; bojažljiv student iz pokrajine koji se na plesu boji pristupiti cukrenoj guskici; koji, hodajući po kiši, uništi svoje antilop cipele, i tomu slično. Kasnije, u novijem dijelu opusa, Majdakovi su poezijom imaginirani tipovi smješteni u svoje domove, oni putuju po službenim zadacima, moraju spavati sa svojim ženama, rezoniraju o općoj situaciji na način uvida u objektivni tijek stvari kojemu nije moguće promijeniti smjer, a niti je to egzistenciji opsjednutoj svojim najbližim okruženjem potrebno. I dok mlad junak, frajer, završava tragično, pada pod tramvaj, dobiva nogu, juri za izgubljenom ljubavi – kako se to čita u antologijskoj pjesmi „Ukleti motociklist” – dotle je situirani promašenik vlastitih romantičnih nada pomiren sa svojom cugom, svjestan da će se i dalje „umirati po starom”. Očito je po srijedi pomak od balade prema rezonerskom uvidu u stvari opće egzistencije, dakle smjenjivanje dviju lirskih vrsta koje bismo mogli podvesti pod već zaboravljen lik, baladu, odnosno pod klasičan tip refleksivne poezije. Majdak je u sasvim sigurnu historijskom položaju, po kojemu ga možemo držati reanimatorom tragične fabule, tj. – na planu književnoteorijskom – oživljavateljem moderne balade i romance. U suvremenom pjesništvu u njegovu društvu možemo zamisliti još samo Ivaniševića; ostali pišu tekstove za zabavne melodije, premda se i u njih nađe dobrih pjesmica, na primjer u Dedića.

Kako je govor o lirici ipak ponajprije govor o jezičnim postavama koje su nove, ili bar karakteristične za svog autora odnosno za svoje razdoblje, valja nam konstatirati da je Majdak jedan od inauguratora svakodnevnoraz-

govornog jezika, s jednom primjedbom: inaugurator je svakodnevnorazgovornog jezika na isti način na koji su to činili – upotrijebimo termin iz povijesti naše vizualnosti – pjesnički „zemljaši” tridesetih godina. Majdak u općoj panorami suvremenoga hrvatskog pjesništva piše u okružju triju struja: poslijeratnog moderniteta slike i metafore, racionalnog sloga „razlogaša”, i konstruktivističkih pokušaja naših konkretista-grafičara. Ima u tome plemenite namjere: ostati pri govoru sasvim običnom, kanoniziranome u međuratnoj lirici, lirici anegdote i sentimenta. Tako govori uostalom i moderni sentiment. A to znači: nikakvo strukturiranje prema metričkim zakonima već prirodan ritam svakodnevnog govora; nikakvo metaforiziranje, nikakva odvažna paradigmatička mašta; nikakva težnja da se naknadnim retušom premeću riječi; i nikakvo preskakanje događaja.

Anegdota se priča stihovima razlomljenima na jasne sintagme, gdje su ritmotvorne pauze a ne jake riječi; anegdota hoće jasan opis, i iz njega ispada sve što ne spada u krajnji cilj. A Majdaku je i krajnji cilj ono što podsjeća na staru pjesmu. Tragičan završetak balade dočekuje se prirodnim ritmičkim izdisajem – „eh, frajeru / frajeru” – ili se priči daje kakav uopćen smisao, koji bi imao biti konačna racionalna abrevijacija: „Ali protok vremena / ne ovisi o promjeru otvora” – u ovom slučaju čak s asocijacijom na Brechta, što s obzirom na Majdakov položaj u hrvatskoj lirici i nije slučajno.

Majdakov je govor prirodno očišćenje od natruha svega što se u suvremenome hrvatskom pjesništvu konstituira kao skup glavnih struja: autsajder u najljepšem smislu riječi, ovaj nas pjesnik vraća govoru koji bi mogao biti polazištem novih sintaktičkih mogućnosti jezika lirike; taj je govor otvoren, kao što to uvijek jest kod onih koji ne osluškuju vladajući stil, i moguće je očekivati da će netko, ili možda Majdak sam, pisati liriku grada, vica, svakodnevnih sudbine, ali oslobođene tradicionalno ruralnih uspomena, jakog uzdisanja, i hipertrofije osobne pjesničke sudbine. Tim tradicionalnim vrijednostima suvremenoga nam pjesništva Majdak sučeljuje sentimentalnost urbane sredine, rezoniranje nepjesničke osobe, i govor posve običan. Suzdržimo se

od prognoze, pa ipak se ponadajmo da će na tom terenu nanovo desakraliziranog jezika niknuti, kako reče Ujević, „nove flore”. Valja ih pozorno pratiti, i ustrajno njegovati.

Ante STAMAĆ

Gospa od tanjura, praznih

Familija u prahu – predstava u koprodukciji HNK u Varaždinu i privatnoga kazališta S. Streleca Novi Zato

Family in the dust bio je naslov hrvatske sudionice ovolipanskog Internacionalnog festivala monodrame u Bitoli, tako tvrdi slika plakata objavljena na službenom *sajtu* već dvanaest godina stare manifestacije. Riječ je o uprizorenju teksta Nine Mitrović *Familija u prahu*, o stotoj kazališnoj ulozi varaždinske glumačke legende Jagode Kralj Novak (što je *Vjesnik* u osvrtnu proglasio proslavom četrdesetgodišnjice njezine karijere, i što nije točno, kako god računali, još ne, ili više ne), o monologu lika po imenu Juliška, u režiji i scenografiji Same Streleca. Od veljače, kad je rad hrvatsko-slovenske ekipe započeo svoj životni put u podrumu varaždinskog HNK-a, *Familija* igra gdje god može; u Zagrebu su je, u travnju, ugostili Histrioni. Makedonska je *fešta* važna (i) zato što je tamo ova sjajna predstava zaradila nagradu publike; nimalo čudno, jer publika u pravilu na nju vrlo topla i zadovoljno reagira.

Iznimno mi je zanimljiva odluka za englesku varijantu naslova. Ne znam tko je za nju odgovoran, i bolje da mu ime ostane nezabilježeno. Ali, dobro mi je došla pri pisanju...

U fabuli, riječ je o *familiji* koje više nema. Juliškin muž i njihov sin stradali su u požaru. Metaforički, u ratnom požaru, u koji su dečki dobrovoljno otišli, što je logično i pohvalno, jer je – pretpostavljam, ako smo *hic et nunc* – riječ o braniteljima u Domovinskom ratu; doslovno, sažgala ih je neka stvarna vatra, tijekom akcije ili nesretnim slučajem. K tomu, pougljenjeni su ostaci kremirani.

Suprug & dijete u većoj i manjoj urni kao obitelj o kojoj je riječ, upućivalo bi ne toliko na *dust* nego na *ashes*; prema latinskom bismo *cinis*, dakle, imali *incinerated family*... što bi svakako bilo točno, želimo li naglasiti „turobnu životnu priču” protagonistice koja „se nalazi na dnu hrvatske socijalne ljestvice, do kuda ju je doveo tužan splet okolnosti” – kako piše Igor Tretinjak na www.kulisa.eu. I drugi su prikazi uočili upravo taj aspekt djela, na primjer, da je to „glas žene kakvih ima more, ali koji se mora čuti, jer para uši, i daleko više srce, jer baca svjetlo na marginu društva i one koji su tamo spletom okolnosti zapeli” (Zrinka Zorčec, *Vjesnik* od 9. travnja). Što bi, ukratko, značilo: rat nam je oduzeo najdraže i osiromašio nas. Točno, to rat po definiciji radi ljudima. Samo, rata ovdje nema već petnaest godina. Jesu li rat i siromaštvo uistinu najvažniji za ovu priču? Kakve su se zapravo tu „okolnosti” „splele”?

U hrvatskom jeziku, stihotvorstvo dopušta „prah” kao sinonim „prašini”; međutim, „prašina” je uvijek prljava, dok „prah” nije. Izraz „familija u prahu”, vidljivo je iz samoga teksta, mora asociirati i na mlijeko u prahu ili bilo što drugo „u prahu”, neku instant hranu, koju tekućinom dovodimo u željeno stanje (za ovaj slučaj, kao što lik u jednom momentu kaže, naravno, „nema te vode s kojom ih mogu zamutiti pa da se vrate”)... Prema *milk powder*, bilo bi to *family powder*; ako pak ne želimo asocijaciju na neki puder kojim se služi cijela obitelj, onda: *powdered family*. Jednako moguća *dried family* pak neugodno vuče na, recimo, *štokfiš*, ali je uistinu riječ o ljudima kao dehidriranom artiklu, o vampirski isisanoj radosti & energiji & životu. Tko ili što im je to učinilo? Propagandne izjave tvrde: opet „rat”, gdje se, neporecivo, gine, i – gle vraga – „kapitalizam”, u kojem, neporecivo, postoje jako bogati i jako siromašni... ali...

Prijevod naslova za bitolski festival naglašava, moram li reći, da je neka obitelj „u prašini”, na tlo bačena, pogažena, poražena. Uništena, možda čak i doslovno. Što nije u neskladu s pričom, ali je okljaštreno. Prvo, jer je smijeh – *galgenhumor*, komika, satira – bitan element ove mudre proze, a apsurdan izraz „familija u prahu” svakako izaziva bar osmijeh. Drugo, taj izraz, osim što doslovno

ima veze s konkretnim tračem, s obitelji razorenoj zbog odlaska muškaraca u rat / smrt, jednako govori o situaciji koja uopće ne ovisi o ratu / smrti, niti o Juliškinjoj obitelji, nego govori o željenoj ili nametnutoj mogućnosti da elemente vlastita života imamo pri ruci „u prahu”. Koliko to god užasno izgledalo ova-ko, ovom pričom pokazano, moram priznati da u doba konzumerizma, a konzumerizam i spisateljica spominje u autorovoj bilješci iz programske knjižice, doista sve što *konzumiramo* rado konzumiramo brzo. Smjesta, bez otezanja, bez iščekivanja. Bez muke. Kao polugotov proizvod, iz vrećice, u prahu; eto nam onda i familije u prahu. Uživajmo! Pa jasno da će nam prisjesti. Neovisno o „ratu” i „kapitalizmu”, jer obitelj se ne stvara nabrzinu, niti je u njoj uvijek ugodno & jednostavno – kao i u svakoj drugoj ozbiljnoj i trajnoj relaciji, i pri svakom ozbiljnom i trajnom pothvatu. (Na primjer, stvaranju države.) Taj mi se problem potrebe za „instant svim i svačim”, koji je, vjerujem, stariji ne samo od kapitalizma nego i od rata kao pojave u ljudskoj vrsti, čini možda ne baš glavnom temom teksta, no, svakako, temom. A vidim ga i u predstavi.

Kao što je već posvuda prepričano, monodrama o Juliški nastala je nakon uspjeha prvog kazališnog komada Nine Mitrović, nagrađenog na Danima Satire 2003. godine, naslovljenog *Komšiluk naglavačke*, gdje situacija za situacijom pokazuje neko konfliktno zbivanje koje završi time da se jedan lik stro-pošta kroz prozor nebodera. U tom djelu već postoji naziv *Familija u prahu*, to je jedan od četrnaest prizora, neodređeno lociran „poslije početka, a prije kraja”, „u neku drugu zgradu”; na kraju kroz prozor padne, može se reći, skica *ove* Juliške. Htjela bih istaknuti sljedeće: u *Komšiluku* pojedine prizore očito valja *svirati* u nekom, što višem, stupnju realizma, to su oni u kojima se pada kroz prozor, jer u drugima ljudi konverziraajući „padaju” (pozdrav Mrožeku!) i vjerojatno su već mrtvi, pa ih očito valja pokazati kao različite; *Familija iz Komšiluka* jedan je od prizora sa živim likom, za razliku od *ove*, samostalne *Familije*, koja funkcionira ujedno i kao prozna *slice of life* (gdje su mrtvi ljudi mrtvi, premda živi lik s njima „razgovara”) i kao poetski govor, slika nečeg što nam je možda čak važnije od izabra-

na primjera za problem (*Komšiluk* tako *radi* sagledan kao cjelina). Imam, na žalost, blago neugodan dojam da je lakše vidjeti samo reportažnoidnu „turobnu priču” o ratnoj stradalnici Juliški & sirotinji, koja „korespondira s našom suvremenošću”, pa je logikom potrebe za svim i svačim „u prahu” većina tako i vidi. Što je dovoljno, ali premalo.

Pogledajmo sada što je ponuđeno vidjeti; za početak, scenografijom.

Ovisno o zadanostima prostora (nema čvrste rampe ni zavjese), publika zauzimajući sjedala, u očekivanju ulaska glumice, može promatrati mjesto radnje. Scena Zvonimir Rogoz mala je pozornica, niska stropa, uočljivo zaobljena zida, gotovo pravilno kružna tlocrta, što priziva tjeskoban dojam okruženja, zarobljenosti, i što ova scenografija ne pokušava ublažiti ili prikriti, naprotiv. Premda je „pučka kuhinja” u kojoj Juliška više od sata priča & pjeva & pleše već opisao Andrija Tunjić (u *Vijencu* od 25. veljače), dopustite da pokušam iznova...

U sredini-naprijed stoji jednostavan, uporabom iskrzan četverokutan *realan* stol i četiri odgovarajuća stolca. Soba? Postelje nema. Ni ormara. I ne treba ih biti, kad je to „pučka kuhinja”, što (zasad) znamo iz programske knjižice & najava po medijima. Iza stola, postavljena leđima prema zidu, licem prema duljem dijelu gledališta, prizorištem dominira za ovu predstavu napravljena oveća skulptura lijepe mlade žene, točnije, Majke Božje, na razini iluzije stvarnosti vjerojatno znak da besplatnu hranu daje katolička Crkva. Čista, intenzivna plava boja plašta, bijelo i zlatno na haljini: poznata ikonografija. I vrlo nespretne izvedba (što ne shvaćam kao slabost, nego namjeru). Usto, Marija *Immaculata* nema očekivanu krunu od zvijezda. Kao da opće nema svetokruga. Međutim. Na zidu, lijevo i desno od kipa, u naglašenoj horizontali, niz jednostavnih, okruglih bijelih tanjura – jedan točno iza Djevičine glave. Je li joj *to* aureola? Zvijezde su se rasule, pretvorile u tanjure, i to prazne? Ili je to neka čudna krunica? Spljoštenih predimenzioniranih zrna, poput izbljedjela cvijeta u herbariju, ili stisnuta među listovima knjige pjesama, da sablasno podsjeća na... što? Ima li na zidu baš dvanaest tanjura, kao zvijezda u Gospinoj kruni ili na zastavi

Europske unije, nisam točno zapamtila; no, svakako, više ih je od devet, koliko je vidio Tunjić. Njemu su prizvali asocijaciju na devet krugova pakla. *Vjesnikova* kritičarka, naprotiv, misli da „plastični pladnjevi predstavljaju posjetitelje javne kuhinje”; s njom se slaže i kritičar www.kulise.eu. Juliška pak, rečenicom dodanom izvornom tekstu, objašnjava da su oni prigodna „izložba” (nekih avangardnih *likovnjaka*), dakle, pripadaju (i) razini realizma.

Prema autoričinoj didaskaliji, glumica bi trebala ući kroz prozor, što bi odmah otpisalo vjerodostojnost, odnosno, iluziju realizma; Jagoda, međutim, ulazi *normalno*, kroz *normalna* vrata. Na zidu vidimo prozor, rekvizit napravljen za ovu predstavu, također naglašeno nespretno; tijekom predstave, ispostavi se da je i taj prozor – izloženi artefakt, dakle, ne znak za realan otvor, nego realan ovješeni okvir s krilima koja se mogu rastvoriti, dio „izložbe”. Juliška se njime igra, u jednom ga trenu postavi tako da joj glava unutar pravokutnika izgleda kao spikeričina na televiziji. Iznenađenje: ovaj prostor, svijet ovoga djela nema prozora, nema pogled van; tu su samo vrata koja vode ne zna se kamo, u mrak – pretpostavljam, u sličnu uterusoidnu špilju. Dodatno iznenađenje: vidimo prozor, ali to je nespretno oblikovana obmana. Na sceni je još jedna obmana. Pokraj vrata, velik realan limen lonac, poklopljen. Kuha li se u njemu nešto ukusno, toplo, što jedemo *sa žlicom*? Razočarani smo zajedno s Juliškom, u loncu je za nju riblja konzerva i kruh. Naravno da to ne pokazuje ružnu istinu hrvatskih pučkih kuhinja, crkvenih ili društvenih (tamo konzervu daju eventualno kao dodatak ručku, *za doma*).

Jasno da su pučke kuhinje u suvremenoj stvarnosti, točnije, potreba da postoje, „turobna” činjenica, no, o kakvoj je pučkoj kuhinji ovdje riječ? U samom tekstu već je sugerirano da realizam ne može biti (jedini) ključ za ovo djelo: u *stvarnom životu* takva jedna Juliška ne bi pet minuta stigla galamiti, ušutkali bi je, ili je izbacili. To bi možda učinili već pri ulazu, jer je pripita, i ne skrivajući se, poteže iz boce.

Zašto zapravo konkretna, realistična Juliška, ako hoće jesti, mora otići u konkretnu,

realističnu pučku kuhinju? Je li ona beskućnica? Ratnim zločinom istjerana iz vlastita doma? Netom obudovjela ožalošćena majka? Koja se na kremiranje najmilijih odlučila, u besparici, silom – zato što je to najjeftinije? A što kršćanstvo, u svijetu djela zadano kipom Gospe, ako ikako može, ne radi? Kakva je ona kršćanka? To lijepo vidimo u momentu kad okrene leđa urnama da bi se prekrizila pred Gospom i odbrbljala molitvu, da se urne u miru međusobno dogovore – dok se publika, naravno, potihno ceri....

Kada ona zapravo izgovara ovaj monolog? Usred rata? Prema obavijesti iz privatnog razgovora s glumicom (e-dopisivanja), vrijeme radnje je „danas”, a predstava je napravljena, u skladu s očekivanjima, „za Danas”. Sumirajmo. Juliška je vlasnica dvije urne koje nosi naokolo (i koje ne bi od Krematorija dobila da nema dokazivo vlasništvo groba u koji će ih pohraniti; u njezinu izjavu da ih je dobila direktno od Vojske, čisto sumnjam). Već u *Komšiluku*, „Danas” je značilo 2002., najkasnije 2003. godinu, što je uistinu daleko od šokantnog trenutka kad su protagonisti mogli dovesti/donijeti natrag *obitelj* – „dobrovoljci” su otišli prije 15. siječnja 1992. – pa čak i od završetka rata. Nije nemoguće, priznajem, napraviti predstavu kao da je riječ o izbezumljenoj prognanici, a rat mahnita oko *kuhinje*... ali je priča bolja ako nije tako.

U tekstu ne postoji niti jedan detalj po kojem bismo naslutili Juliškinu naobrazbu ili područja interesa ili njezino zvanje ili zanimanje ili način na koji zarađuje, ako zarađuje; postoji, međutim, izjava da dobiva mirovinu. Također, postoji zadanost da je alkoholičar: prema tekstu i predstavi, pije rakiju, a prema predstavi, na kraju iz torbe na kotačima izvadi ni više ni manje nego bocu Johnny Walkera; ne naročito otmjenu ali svakako ne-jeftinu *žesticu* na opće veselje dijeli s publikom (logično, pa žena časti jer slavi godišnjicu, doduše, više nepostojećeg, braka). Činjenica da razgovara s urnama kao da uistinu vodi dijalog s pokojnicima – unutar realizma & nedopustivih likova *s one strane* – može dodatno usložiti lik. Meni se učinilo da je vrhunski uvjerljivo pokazana klinička slika tzv. zapuštene shizofrenije, koja često *ide* uz alkohol i materijalnu bijedu, a misaoni proces ne mora biti u

potpunosti dezorganiziran, naprotiv. K tome, u predstavi sam opazila jedan prekrasan moment, kad Juliška priziva ljubavne trenutke s mužem: sjedi na stolcu, opuštена, zabačene glave, i kao da je oblijeva nježan oblak neke fine erotizirane & erotizirajuće energije, katolik bi rekao, s njom je inkub, točnije, davio; psihijatrija bi to nazvala visceralnom halucinacijom. No, jasnu podršku tako oblikovanu liku dala bi redateljska odluka da osim Juliške u „kuhinji” ne bude nikoga, zapravo, da je i postojanje same kuhinje upitno, što ovom prigodom nije rađeno (nevidljivi likovi bez replika su konvencija, odabrani pojedinac iz gledališta veselo sudjeluje u predstavi kao kolega koji Juliški donosi hranu, svi smo pretvoreni u korisnike *stvarne* pučke kuhinje). Naravno, moguće je i da se glumljenom paranormalnom konverzijom tzv. *jaka žena* samo zabavlja, da ne čuje zaista glasove iz urni; no, sve to zapravo nije bitno... Ukratko, dobila sam dojam, Juliška ne radi ništa, niti se ičim pametnim & korisnim bavi; ruminira svoju nevolju, i pije.

„Na margini društva”, „na dnu društvene ljestvice” nalazi se i jedan drugi lik, Profesora latinskog; nju je *na dno*, kao i mnoge u Hrvatskoj, doveo „splet okolnosti”, jednu nedužnu ženu. I zato je ona tek sporedan lik. Glavni lik dobre drame, vjerujem da se slažemo, ne može biti nedvojbeneo sažaljenja vrijedna žrtva „nesretnih okolnosti”, kao što ni antagonist ne bi smio biti demonizirani, čudovišni zlikovac, jer onda više nismo u drami, nego u moralitetu ili pamfletu ili kvaziu-mjetničkom smeću, ili, kad već spominjemo rat, možda u dokumentarcu. S obzirom da nema podataka o suprotnom, zaključujem da je Juliškina mirovina – obiteljska, vojna. O takvima prosječan gledatelj zna otprilike da nisu male, jer spadaju u tzv. „povlaštene”. No, dobro, deset tisuća kuna sigurno nema, premda ni to ne bi bilo teško zapiti. Da ne gnjavim obiljem podataka, samo toliko: vojne se mirovine računaju kao da je osoba imala 40 godina staža; prošle je godine u ovo doba prosječna bila 5.800 kn, što je više ne samo od ondašnje prosječne civilne plaće, nego i od današnje. Ima li Juliška više od 1.500 kn (što bi bilo logično, a što je trenutačno gornja granica u Hrvatskoj priznato statusa siromaštva

te omogućuje pravo na pomoć), ne može dobiti socijalnu iskaznicu; tako, nema li dovoljno za hranu, mora u *pučku* koju vodi Crkva, jer, za razliku od rigoroznih *društvenih*, oni tamo nikoga ništa ne pitaju. Ne zaboravimo: uloga je mogla biti napisana kao primjer besćutne nezahvalnosti države prema pojedinim preživjelim članovima obitelji onih na čijoj je krvi stvarana, no – tako nije napisana.

Valja razmisliti i o Juliškinom neobično dugom vremenu žalovanja za stradalima. Kaže struka, smrt bračnog druga stoji na vrhu ljestvice najgorih stresova, smrt djeteta sigurno nije niže... ali, u prosjeku nakon dvije godine, krenemo dalje. Doduše, obljetnica je, otvaraju se rane; no, mislim da je ipak riječ o trajnom stanju. Dakle, umjesto da se ogleđa oko sebe i zasnuje novu obitelj, ako joj je stalo do obitelji (joj, nemojte me, *prosimlepo*, s onom „samo jednom se ljubi“!), Juliška se bolesno fiksira na nemoguć odnos. Međutim. Što bi se dogodilo u slučaju da nađe drugog „Matorog“? Nije potrebno ni da se vjenčaju; zainteresira li se zlobni susjed i prijavi izvanbračnu zajednicu, ode penzija. A ode li potom i novi Matori, slijedi neophodnost pučke kuhinje i mizerna socijalna pomoć... To su te „okolnosti“... Pa, nije li ljepše o sebi misliti kao orobljenoj ljubljenoj ženi & neutješnoj majci, nego odrasloj osobi nesposobnoj za samostalan život?

Juliška nije najbolji primjer za neporecivo preobilje siromaštva u Hrvatskoj, niti je uvjerljiv autoritet koji će krivicama održati lekciju, ali je zato odličan dramski lik. Neovisno o svim stvarnim teškoćama koje prate takvu sudbinu, ona je zaglavljena u nesreći zbog loše sreće prije svega, mislim, zato što je alkoholičar (uz to ide i specifičan poremećaj ličnosti, u većem ili manjem stupnju). Daleko od okrivljavanja i propisivanja kako će tko i kuda voditi svoj život, jednako sam daleko i od odobravanja ikakve izlike za destruktivno narkotiziranje; od ovisnosti se, ma bila ona, kako kompetentni kažu o *potatorima*, vjerojatno genetski uvjetovana, MOŽE liječiti. Pa premda spisateljica majčinski ponosno kaže „da, [Juliška] i dalje pije, ali se ne predaje“, ne mogu prihvatiti da za taj lik možemo reći da je „borac“. Borcu nije potrebna promijenjena kemija u mozgu za hrvanje s „okolnostima“.

Naprotiv, on vidi da mu to više šteti nego koristi. Čak ako je riječ i o duševnoj bolesti (a uloga, provjereno, nije tako rađena), „borac“ bi se pobrinuo za sebe: tko ima mirovinu, ima i zdravstveno, postoje lijekovi... no.

Sad, glavno pitanje: zašto bi me takav lik, takva biografija – zanimala?

O, fuj me bilo, kako sam okrutna, zar ne...

Naravno da duhovita Juliška, bez dlake na jeziku, tipično *kronerski* bučna, osorna, *ofucana*, a ipak ženstvena, u besprijekornoj, fascinantnoj izvedbi Jagode Kralj Novak – a reći ću i to: ZBOG izvedbe Jagode Kralj Novak – izaziva empatiju, simpatiju, sućut i sve ostalo što već zapadna civilizacija drži da mora takva osoba izazivati (osim kakve akcije u vezi s radikalnom promjenom onoga što „turobnu“ situaciju čini mogućom, a što bi, vjerujem, bilo neusporedivo korisnije od ikakva sažaljevanja). Ali ova predstava briljantno uravnotežuje realističnu priču i metaforičan govor. Pa priznajem, meni je od poluvjerdostojnog realističkog trača daleko zanimljivije upozorenje kazališnom poezijom; mislim da je ispravno, da vrijedi bar za neke od nas danas & ovdje, reći: živimo u bijednoj staroj sobici bez prozora, gdje smo kao najvažniji predmet nevjesto oblikovali lik nadnaravne zaštite, uz nevjesto oblikovanu obmanu o *pogledu van*; razočarani smo u očekivanjima oko hrane (ma što taj pojam značio), i – još gore – očekivanja nam se vežu prvenstveno za hranu, koju očekujemo besplatno, i još prigovarano... Da, i prije ove predstave, imala sam dojam da se prema svojoj državi odnosimo kao prema Caritasu, pa bez obzira na sve neprebrojne realne lopovštine moćnika, dokazane i (još) nedokazane, stoji da svi rado živimo iznad mogućnosti. I ne oklijevamo spašavati se pozajmicama, inozemnim, daka, a što – jesmo li zaboravili? – nije sramota baš ove države, i pokojna je Jugoslavija mogla biti zapamćena kao dobra prema svojim narodima upravo zato što je bila dužna na sve strane. A najgore: nosamo naokolo svoju spepeljenu prošlost, ovakvu ili onakvu, bolesno idealiziranu. Imamo je gdje pokopati, a to ne činimo; strukturiramo svoje vrijeme razgovorom s urnama, i ne vidimo da je to patologija. Borimo se, naravno; borimo se uporno i hrabro, ali protiv simptoma, a ne uzroka bolesti.

Sad, geslo predstave, kako sam je ja vidje-
la: čovječe, pazi da ne ideš malen ispod tanju-
ra. Naročito ako su prazni.

Ne želim završiti svoj tekst a da ne kažem
koju o jednom spisateljičinom postupku, po-
sve usklađenom s gorespomenutim geslom.
Austrijski je kulturni forum na natječaju pod
naslovom *Govoriti o granicama* za najbolju
dramu u Hrvatskoj godine 2007. izabrao *Fa-
miliju u prahu*. Trebala je biti prevedena na
njemački, objavljena u Austriji; ulomke je u
ožujku 2008. trebala predstaviti javnosti glu-
mica bečkog Burgtheatra, kao *event* u sklopu
Sajma knjiga u Leipzigu. Partneri projekta
bili su austrijski P.E.N. klub i Savezno mini-
starstvo za europske i međunarodne odnose
Republike Austrije. Novčana vrijednost na-
grade iznosila je 3.500 eura. Nina Mitrović
se na nagradi zahvalila. Točno tako: nije rekla
hvala, nego se zahvalila (pa je potom nagradu
dobio kolega dramaturg Goran Ferčec). Javno
je odbila prihvatiti novac i slavu, svakako ne
zato jer ima novaca toliko da ne zna što bi s
njima, a ugled u građanskom društvu prezire,
naprotiv, nego je to učinila – po vlastitim ri-
ječima – „iz moralnih razloga”, jer je smatrala
„da način na koji se natječaj realizira i smjer u
kojem isti ide u potpunosti odudara od” nje-
zinih „moralnih principa i istovremeno ugro-
žava” njezina „prava kao umjetnika”. Također
je zabranila svako prevođenje i prikazivanje
(izvornika ili prijevoda) svog rada. Nemam
pojma što joj se uistinu dogodilo, ali vjeru-
jem da je za potez imala razloga, i svaka joj
čas; srećom, o zabrani izvođenja promijenila
je mišljenje...

Zvezdana TIMET

Spoj neba i zemlje: skulptura *Oblik prostora* XXIII akademika Ivana Kožarića

(U prigodi 89. majstorova
rodendana)

„Uvijek pred javnost izlazim s istinom. Ja
sam gol, ne skrivam ništa. Predajem sve što
mi se intimno događa”. Ovo je jedna od sta-
rih, ali još uvijek važnih i nadasve aktualnih
misli vodilja akademika Ivana Kožarića, u
skladu s kojom već duže vrijeme izlaže samo
najrecentnija ostvarenja, pa tako i u 2010., u
svojoj 89. godini – u prvoj polovici godine –
izlaže u Slatini, Virovitici, Našicama... i čilo
dogovara nove izložbe diljem Hrvatske.

Od početka je afirmirao nekonvencio-
nalne oblike likovnog izričaja i razvijao nov
umjetnički senzibilitet, dosljedan autorski
rukopis, askezu i spiritualnost te otklon od
artefakta kao estetskog predmeta. Sustavno
očituje da je umjetnost samo daljnja etapa
permanentna duha ikonoklazma, antiautori-
tarnosti, čak i anarhizma koji traje u samoj
jezgri onih raspoloženja koja su u modernoj
umjetnosti bila njezina najdragocjenija oso-
bina.

Posljednjih nekoliko godina pojavili su se
pojedinci i ustanove koji su – u odgovaraju-
ćim mjerilima i medijima – oživili Kožarićeve
stare ideje. Skulpture *Oblik prostora*, *Dina-
mička skulptura* i *Uzlet danas* postavljene su
ispred tvrtke Filip Trade, Kreševu je poklonio
spomenik fra Grgi Martiću, za potrebe bosan-
skih franjevaca upravo priprema kip Svetoga
Franje, na riječkom Korzu bit će postavljen
njegov *Hodač*...

Umjesto da crkavicu (u usporedbi s vri-
jednosti onoga što je zauzvrat dao doista je
dobio crkavicu) koju je zaradio prodajom
oko 7000 djela Gradu Zagrebu – za potrebe
zagrebačkoga MSU-a – potroši privatno, aka-
demik Ivan Kožarić odlučio je – što je jedna
od dimenzija njegova jedinstvene plemenite
osobnosti – dio novca uložiti u proizvodnju
novih i oživljavanju starih djela, sada konačno

u odgovarajućim dimenzijama i materijalu, što i ne čudi jer su sva njegova predstavljanja u nas i u svijetu očitovala da su njegove kiparske ideje najvećma ostale zabilježene kao sitna plastika, predlošci i modeli za skulpture.

Jedna od najatraktivnijih realizacija iz ovog ciklusa nedvojbeno je *Oblik prostora XXIII* iz 1966., djelo uistinu ekstremne elegancije. U Arandelovcu je 1967. izvedena u tamošnjem bijelom mramoru, a u neodgovarajućim dimenzijama i u za očitovanje njezine elegancije i profinjenosti inferiornu materijalu – bronci – 1980-ih postavljena je u Poreču. Kožarić je tu stigao do fundamentalnih rješenja idealne i autonomne forme kao suštinskog izraza modernističke autorefleksije i reduktivne heurističke samoanalize oblikovnog postupka.

Kožarić ju je početkom 2009. dao odliti u fiberglasu i to u tri dimenzije. Uoči otvaranja zagrebačkog Muzeja suvremene umjetnosti – 11. prosinca 2009. – Kožarić je toj dugo-očekivanoj ustanovi posudio najveći odljev skulpture i on je danas smješten na jednoj od muzejskih terasa i onako atraktivnu lijepo ju može sagledati svatko tko prolazi pokraj MSU-a. Srednji po veličini odljev pokazao je u galeriji zagrebačke Akademije Moderne i u pulskome Muzeju suvremene umjetnosti Istre.

Ideja praznine – kao integralni dio: element formalnog i sadržajnog određenja – bila je važan aspekt modernističke revolucije u slikarstvu i kiparstvu. Mnogostruki konceptualni i osjetilno-pojavni događaji praznine u umjetnosti očitovali su se u odgodivosti, odsutnosti, ispražnjenosti, razlučenosti, izuzetosti bivanja, u ograničenoj minimalnoj nazočnosti, retrorici praznoga, odstupanju, oduzimanju, premještanju, precrtavanju semantike, redukciji forme, preobražaju simbola u znak i znaka u topos odsutnosti i odgađanja...

Idejom pretvaranja šupljine – prazna prostora – u njezinu suprotnost – puni oblik – uporno, opsesivno, dramatično, na fascinantant i nadasve jedinstven i način bavio se i Kožarić. Kožarić se nikad nije bavio oblikovanjem skulpture kao autonomna plastičko-prostornog organizma, nego je u materijalima i prosedeima znakovitim za medij skulpture

reagirao na impulse iz okoline i okoliša, ali jednako impulzivno i iz meditacija, iz pretresanja vlastita – cijelo vrijeme mladenački čila i nespokojna duha – materijalizirajući iskustva iz opserviranja domicilnih mu miljea i refleksije iz meditacija u oblike široke i otvorene znakovitosti i značenja, poticajne za različita iščitavanja. Prostor je oduvijek bio i ostao poljem njegovih najintenzivnijih razmišljanja, a praznina je temelj ciklusu skulptura *Oblici prostora* (1962. -1969.). kojim je Kožarić bio zaokupljen po povratku iz Pariza, a kao inicijalni čimbenik uzima se *Isječak rijeke*, kada je isječak rijeke Siene 1959. donio u Zagreb – segment fluidna, promjenjiva okoliša (vode) kipar donosi u čvrstu materijalu (gips na žičanoj konstrukciji, potom obojen u zlato, poslije odljevan u bronci). To znači da su i njegova djela iz toga antologijskog ciklusa bliska da se umjetnik sučeli s onim što izmiče, što je neuhvatljivo, što je prazno i time konstitutivno usmjereno na vladanje svakim ljudskim smislom.

Njegove skulpture poput *Torza*, *Stabla*, *Globusa* ili *Ekrana* mahom su zamišljene kao plastičke predodžbe određenih predmetnih motiva, ali put od pojednostavnjene, aluzivne forme ka apstraktnom, čistom, reduciranom, potpuno nedeskriptivnim rješenjima, autonomnom plastičkom obliku kod Kožarića kratko je trajao – djela sve radikalnije gube vanjske referencije i nastanjuje ih i oblikuje prostor sam.

Ciklus *Oblici prostora* očituju se kao čiste apstrakcije, kao estetsko-umjetnički artefakti koji više nisu ostvareni na razini metaforizacije, alegorizacije ili simbolizacije, nego su stvoreni krajnje sažetim oblikovnim rječnikom, kao zatvorene, čvrste mase, nerijetko totemske snage i jasnoće, senzualni u svojoj strogosti i tjelesnosti, čvrsti u sabranosti, slobodni od prirode i predmetnog svijeta, stvoreni u autonomnom jeziku skulpture kao prvenstveno plastičke forme u materijalu i prostoru. Ovaj je ciklus – koji podastire znatnije i dalekosežnije koncepcijske promjene u odnosu na kiparevo dotadašnje shvaćanje skulpture i donosi nedvojbenu jezičnu i tehničku radikalnost – nastajao kao Kožarićeva intimna individualna potreba u kontekstu domaće, ali i europske skulpture druge po-

lovice 20. stoljeća, unutar krupnih jezičnih i tehničkih preobražaja shvaćanja skulpture i kiparske prakse tijekom brojnih redefinicija njezinih vlastitih medijskih odlika.

Na očitoj konceptualnoj osnovi – „iz ničega” – materijalizirane su skulpture naglašenih, sažetih, zbitih i sabitih, jajolikih, eliptoidnih, ovalnih, prizmatičnih i raznovrsno zaobljenih apstraktnih volumena iz kojih je istisnuta prisila mimetičkoga, zahvaljujući čemu su te skulpture još slobodnije i nespuntanije. Kožarića u to doba zaokuplja paradoksalna zamisao mogućnosti odljevaka ili otisaka raznovrsnih praznina i šupljina koje bi bile materijalizirane tako što će biti popunjene punim volumenima trodimenzionalnih skulptura. Sva su ta profinjena i po mnogo čemu jedinstvena ostvarenja oblikovana i oprostovana ručno, ali u zaobljenim umjesto u oštrim bridovima, u fragilnu materijalu potpuno bijele sadre, neka u plemenito obrađenu drvetu, najvećma odlivena u laganom bijelom ili jednobojnom fiberglasu. Svojom bjelinom sadra i fiberglas ova djela kao da podižu na viši stupanj duhovnosti. Geometrijske forme ovdje ne čuvaju klasičnu strogost, čvrstoću i zatvorenost, nego su omekšane i zaobljene. „Ne napuštajući masu, nego naprotiv njegujući volumen, dugujući masu i volumen šupljini i praznini, Kožarić postiže pojmovnu dvosmislenost sadržanu u nazivu ove serije skulptura tako što materijalne oblike crpi iz nematerijalnih prostora tvoreći nepostojano postojanim, nepostojeće postojećim, odsutno prisutnim, nedodirljivo dodirljivim, nedovršeno dovršenim, neuhvatljivo uhvatljivim”, piše dr. Jerko Denegri. Ta su djela 1969. prikazana na autorovoj samostalnoj izložbi u zagrebačkoj Galeriji suvremene umjetnosti i bile sjajno prihvaćene.

Kožarić je skulpturu dao odliti u fiberglasu, neplemenitu i bezbojnu materijalu, koji još elokventnije podcrtava predstavljenu kiparevu ideju: skulpturama istodobno priskrbljuje čvrstoću i težinu, mirnoću i bezvremenu vedrinu, ali im daje i određenu paradoksalnu eteričnu, bestežinsku osobinu, pa – pokazale su reakcije publike – i potencijalnu haptičnost. Naime, osim napuštanja mimetičkih obveza, redukcije sredstava, krajnje sažeta oblikovnog rječnika, skulpture iz ovoga ci-

klusa odlikuju i misaona projekcija, savršena tehnička izvedba, ljepota punoga oblog tijela mase, jedinstvena taktilna čulnost zbog koje se skulptura – osim pogledu – nudi i dodiru.

Uparena su dva po mnogo čemu različita nepravilna epliptična volumena različite mase i glatkih zaobljenih ploha. Jedan je deblji a drugi tanji. Drukčija su im i iskrivljenja: jedan poprma malne polukružan oblik a drugi je gotovo ravan. Premda apartna, ta su dva elementa tako sretno uparena u geometrijsko jedinstvo, organsku, lirsku i harmonijsku cjelinu da se doimaju kao da su srođeni. Imponiraju duhovnost i humorni aspekt, simbioza geometrije i ograničenosti, strogosti i konstruktivističke duhovitosti i lirske mekoće i nježnosti omekšanih formi. Ali, tu – pored elegancije, životnosti, sažetosti i zgušnjavanja – najvećma imponira apsurdnost same ovdje afirmirane ideje, koja nema uporišta u predmetnom svijetu niti izražava filozofske, mitološke ili literarne priče.

U intimnu iskazu Kožarić ovaj rad naziva još i *Zemlja-Nebo*, hoteci tim nazivom sugerirati da bi se zapravo na isti način mogao kiparski tretirati svekoliki pojavni svijet.

Po svojim tehničkim, operativnim i disciplinarnim svojstvima ostvarenja iz serije *Oblici prostora* nedvojbeno jesu skulpture, ali ona su zarana prepoznata i kao najraniji primjeri predkonceptualnih zamisli u hrvatskoj umjetnosti.

(1) *Isječak rijeke* sadrži dominantnu crtu njegove umjetničke sinteze: ne boji se banalnosti ni gluposti, radi sa slobodom kao da je svjestan te privilegije. Skulptura doista izgleda kao otrgnuti (odvaljeni) komadić kamene mase koji svojom jednostavnošću vjerojatno ne impresionira. Kožarićev humor – kojim stvara i danas, u 89. godini života – i u ovom je radu dosegnuo sintezu misaonog procesa (osjećaja, sjećanja) i likovne forme, jer pokušava prikazati „neprikazivo”; znamo da vodi možemo prepriječiti put – ne možemo zasjećati, kao ni odrezati njen dio, no kipar se poigra pretpostavkom da to možemo. Komadić rijeke utjelovio je u bezličnoj, ne-monumentalnoj, ako hoćete i ne-reprezentativnoj formi. U njoj se vidi trag ljudske ruke koja nožem zarezuje u materiju i uspijeva odvojiti manju količinu velike mase. Tako u ovom radu ima

i gestualnosti i osobnosti čovjekove ruke... nečeg potpuno prirodnog.

(2) Nakon *Isječka rijeke* iz 1959., Kožarić već sljedeće godine stvara legendarni *Neo-bični projekt*, poznat i kao *Rezanje Sljemena*, medijski najeksponiraniji rani Kožarićev rad, koji bi – da je ostvaren – promijenio svjetsku likovnu praksu i situaciju. Primjer je land-arta, i to prije land-arta kao trenda u zapadnoj umjetnosti, danas sačuvan u skici, fotomontaži i skulpturi manjih dimenzija – u kojemu, koliko god to i danas nevjerojatno zvučalo, predlaže izvođenje djela u pejzažu, izrezivanjem cijeloga komada planine nad Zagrebom, što je u povijesti umjetnosti ostalo upisano kao primjer stvaralaštva bliskog idejama nihilizma, apsurdna i ironije. Bolje reći, bila je to inicijacija land arta, desetak godina prije toga pojma; Smitsonov slavni land art projekt *Spiral Jetty* ostvaren je 1970.

Grafički oblikujući *East Art Map*, prvu mapu umjetnosti nastale na prostorima bivšega socijalističkoga bloka, Irwinov se grafički odjeljak Novi kolektivizam duhovito poigrao i svako malo u knjigu uvrstio po jednu naslovnicu s radovima umjetnika s Istoka dizajniranu kao naslovnicu utjecajne američke revije Art Forum, hoteci, čini se, reći da bi naslovnice zapadnjačkih revija, da je Istok imao potrebnu infrastrukturu i da je ona imala odgovarajuću snagu i utjecaj, naslovnice prestižnih revija na Zapadu bi i tako izgledale. Tako je, primjerice, kao prvo djelo, na navodnoj naslovnici Art Forum iz prosinca 1962. reproducirano *Rezanje Sljemena*.

Taj projekt nipošto nije presedan u Kožarićevu rukopisu, nego su takve ideje u toj začudnoj morfologiji, dapače, čest slučaj, pa upozoravamo i na najvažnije slične i jednako hrabre radove izraženih konceptualnih i apsurdno-humornih elemenata, koji su, na žalost, ostali fiksirani kao utopijski happeninzi i to samo u formi skica, fotomontaža ili modela u gipsu ili aluminiju.

Godine 1962. množe se projekti za ciklus *Oblika prostora*, a 1963. Kožarić za izložbu u Studiju G, što ga je vodila Gorgona, novi projekt *Postaviti kuglu koja bi sasvim ispunila prostor*: u galerijski prostor ugurao bi kuglu, ali tako da ona ispuni svekoliku unutrašnju galerije ne ostavljajući nimalo mjesta za po-

sjetitelje. Te godine stvorio je i gipsani *Odljev komada Zemaljske kugle* koji je zapravo negativ podnog dijela dvorišta u zagrebačkoj Novoj vesi, gdje je autor tada stanovao i imao skućeni atelje. Kožarić 1963. predlaže i *Kolektivno djelo*: „Kolektivno učiniti odljeve u gipsu unutrašnjosti glava svih gorgonaša, nitko ne može biti oslobođen. Učiniti, diskretno, odljeve unutrašnjosti nekoliko značajnih automobila, unutrašnjosti garsonijera, stabala, unutrašnjosti jednoga parka, itd. Uglavnom svih značajnih šupljina u našem gradu.”

Ali, u Kožarićevim intimnim zapisima postoje još radikalniji projekti: „Došao sam na ideju da pravim gipsane odljeve (stiklforme) površine zemlje u predjelima gdje su staze utabane i išarane kotačima, kotačima i raznim pritisicama. Tako bih mogao snimiti odljev čitave kugle zemaljske, svakako kroz neko vrijeme i kad bi radilo više ljudi. Pozitiv bih trebao odliti, ali kamo izložiti? Predložite!”, zapisao je 25. ožujka 1964., a 1. ožujka 1967. zapisuje kako bi mnogo toga trebalo odliti i k tomu još sačuvati za vječnost: „Došao sam na ideju da izlažem kao eksponate isječke zemlje, dio oranice, travnjaka, nogostupa u raznim formama. Mislim da bi takve komade trebalo preliti tankim slojem prozirne materije, staklo, plastični materijali i slično, radi konzervacije i radi postojanosti oblika.”

U srpnju 2001., za posjeta komunističkoj kaznionici Golom otoku, u sklopu umjetničke akcije *Goli otok 2001. – Novi hrvatski turizam* Kožarić je obnovio svoju ideju s početka šezdesetih godina kada je u Zagrebu – u obliku zapisa-plakata – uputio poziv „Kipari svijeta, načinimo odljev zemaljske kugle!”. „Sada je to poziv da se na Golom otoku počme raditi masovno, a ovaj odljevak simboličan je početak te akcije”, rekao je na Golom otoku, okružen mladim kolegama i u gipsu uzeo otisak bitve kako bi je poslije u Zagrebu odlio u bronci, a što bi, kako je tada izjavio, moglo biti ishodištem za odljevanje cijele zemaljske kugle.

„Ovi projekti asociraju na djela land-arta i ambijentalne umjetnosti američkih autora koji osim što djeluju u galerijskim prostorima, interveniraju neposredno u pejzažu (Robert Smithson, *Spiral Jetty*, 1970; Michael Heizer, *Displaced, Replaced Mass*, 1969.;

Dennis Oppenheim, *Branded Mountain*, 1969; Christo, *Wrapped Floor*, 1970.). Uspoređujući međutim godine nastanka, uočljivo je da su Kožarićevi projekti nastali čitavo desetljeće ranije. Kožarić je, znači, iako bez mogućnosti realizacije zamišljenog, anticipirao glavne tokove internacionalne umjetnosti koji će biti aktualni tek krajem 60-ih i početkom 70-ih godina”, zaključuje Evelina Turković u knjizi-katalogu „Atelijer Kožarić”.

Među akcijama bliskim apсурdu, nihilizmu, ironiji kao estetskim kategorijama, ali i prepunima humornih elemenata – koje u nadolazećim desetljećima ne samo da se ne stišavaju, nego se, dapače, dodatno radikaliziraju – jest i projekt iz 1971. *Raznobojne svijetle trake idu preko kuća* u kojemu predlaže da raznobojne vrpce premreže Gajevu i Ulicu Nikole Tesle.

Jedna od odlika koje Kožarića čine velikim umjetnikom jest i to što je za svoje istupe uvijek znao pronaći pravo vrijeme i prostor, o čemu, na primjer, svjedoči njegov spomenik A. G. Matošu, velikom hrvatskom pjesniku, rodonačelniku domaće moderne, postavljen na zagrebačkom Gornjem gradu, odakle, poput kakva moralnog autoriteta, tugaljivo promatra zagrebački Donji grad, a koji je i danas neizostavan detalj zagrebačke vedute i urbane prepoznatljivosti.

Godine 1971. na dobro odabranu mjestu u središtu Zagreba postavlja *Prizemljeno sunce*, savršen geometrijski oblik, kuglu izlivenu iz pleksiglasa, promjera dva metra i obojenu zlatnom bojom, što je čistoj formi dodalo i metaforičko značenje. Iako je uništeno prije četrdesetak godina, *Sunce* je postalo legendarnom skulpturom, ne samo po tome što je antologijsko djelo, nego i zato što su ga tijekom njezina kratka života, kada je sebi htjelo pronaći mjesto u gradskom prostoru, među pučanstvom, prolaznicima i namjernicima, prometom i okolnom arhitekturom iz različitih, povijesno vrlo udaljenih stilskih razdoblja (kao neutralan medij njihova stilskog „pomičenja”?) Zagrepčani burno i različito prihvaćali, u rasponu od adoriranja do paleža, pa gradske vlasti naređuju njezino uklanjanje. Odljev u četrnaestpostotnoj bronci te 1200 kilograma teške kugle, promjera 208 centimetara, vraćen je tek 1994., ali, na žalost, na

drugu adresu, skulpturi i njezinoj poruci manje adekvatnoj adresi.

O *Suncu* i Zagrebu, zapravo o uzrocima njegove sudbine, najljepše je 1971. pisao pokojni hrvatski književnik Veselko Tenžera, i njegovoj se ocjeni ni danas nema što dodati ni oduzeti: „Pomislite: zlatna kugla među urbanim neurastenici! Tko da ne ponori kad mu se pogled zaustavi na toj užasnoj, savršenoj ljepoti: šećući, uvijek pomalo u ruševinama, ne podnosimo ništa mirnije i bolje od nas. Da je kojim pametnim slučajem te kugla ostala na svojem mjestu, danas bismo imali savršeni psihogram ovoga grada, svoju malu neuro-Hirošimu, slatko malo ludilo. Ni one tri božice nisu tako histerično nasrnule na mitsku jabuku kao mi na Kožarićevu zlatnu provokaciju.”

Sunce je, dakle, Kožarić postavio u grad da bismo upravo na njegov osjetljivoj opni, vehementno i violentno ispisujući svakojake grafizme, praznili akumuliranu anksioznost, ispisivali naše psihograme, kako bi ono – točnije njegova savršena stereometrija sfere – postalo lakmus papirom koji uporno – svakodneвно – upija našu patologiju, „neurasteniju”, kako bi, medicinskim žargonom rečeno, ono bilo „povijest naših bolesti”, naš „liječnički karton”, na kojemu se ispisuju naše smetnje i simptomi naših „neurastenija”. Otkako u posljednje doba Hrvati sve lošije žive, naša je „mala neuro-Hirošima” sve veća, pa je tako i *Sunce* trpjelo sve više naših intervencija, koje su k tomu bile i sve agresivnije. Ti gestualni zapisi na *Suncu* svjedoče naša različita duhovna i psihička stanja i poput seizmograma, piktograma i psihograma (raz)otkrivaju unutarnje prostore naših frustracija, napetosti, uznemirenost, psihotičnost i konfliktuoznu energiju kakvu posjeduje svatko od nas, ali i neurotičnost i frenetičnost vremena i zemljopisnog prostora u kojemu živimo.

Iste 1971. Kožarić otkriva zlatnu boju („u onoj prizemnijoj vrijednosti – kao sunce svagdašnje koje sve obasjava”) i oduševljava se njome, ali te godine pozlaćuje sve što se u tom trenutku zateklo – namještaj, vrata i prozore i druge predmete bez estetskog sadržaja – pa se može reći da je tom neselektivnošću zanjekao uspjeh onoga što je kao umjetnik dotad

stvorio. Obojivši u zlatnu boju i skulpture različitih datuma nastanka koje je dotad držao gotovim, potpuno ih je promijenio, one dobivaju nov izgled i djelomice drukčije značenje, a pridružujući ih u ambijentu predmetima bez plastičke vrijednosti, autor ih je nivelirao i relativizirao njihovu vrijednost, pod veliki znak pitanja stavljajući ne sam njihov uspjeh, nego i uopće vrijednost svega što je dotad stvorio. „*Nipošto nisam sentimentalno vezan za to i naprosto ne držim da je to toliko vrijedno da se ne bi smjelo dirati, korigirati, doradivati, da bi to trebalo konzervirati i ostaviti onakvim kakvim jest, iako to neke skulpture bez sumnje i zaslužuju*”, kaže Kožarić. Kada je počela srbijansko-crnogorska agresija u Hrvatskoj, Kožarić je u rujnu 1991. u Galeriji Forum postavio izložbu *Zlatnim dečkima koji su pali i koji se bore za slobodu Hrvatske*, na kojoj je uglavnom izložio pozlaćene skulpture iz 70-ih i 80-ih i gurnuo ih u kontekst ratne stvarnosti, demonstrirajući njima „opredjeljenje za sunce, svjetlost, tj. za dobro, a protiv zla i mraka” (Evelina Turković).

Uz njegovu stalnu potrebu da se neprestance lišava vlastite prošlosti, da se „razdužuje sa stvorenim i stalno propituje nove stvaralačke mogućnosti” vezan je nastup na Venecijanskom biennalu iz 1976. gdje je u jugoslavenskom prostoru izložio ciklus „hrpe”, instalaciju napravljenu od starih skulptura bačenih jedne preko druge na hrpu, čime se one, među ostalim, međusobno po svemu izjednačuju. Kožarić je time odbacio svoju prošlost, vlastitu povijest, kao mogući fundament za nove pokušaje i novo iskušavanje kreativnosti, ali i uopće svaki oblik fundamentalnosti, jer svaki novi dan donosi nove mogućnosti.

Autor je i brojnih projekata za vanjske prostore, koji bi, da ih je uspio izvesti, uistinu privukli pozornost i izvan Hrvatske. Jedan od njih svakako je i *Nazovi je kako hoćeš iz 1972.*: divovska skulptura svojim je kilometarski udaljenim nogama trebala premostiti raskrižje zagrebačke Savske i Vukovarske ulice.

U *Spomenik pipničarki* iz 1973. kipar predlaže skulpturu u visini jedne trokatnice...

Godine 1976. Kožarić je napisao molbu za oduzimanje slobode:

Uredu za oduzimanje slobode

Adresa i grad nepoznati

Molba

Molim naslov da mi izade u susret, odnosno da mi oduzme – inače toliko priželjkivanu slobodu. Otkako sam postao njezin zarobljenik, neprestano mislim kako da je se riješim, ali vidim da mi to neće uspjeti bez vaše stručne pomoći. Molim da me riješite čudovišta na neki blaži način: ili da mi je oduzmete, ili da oduzmete mene njoj. Ovo su samo moji prijedlozi kako bi vama bilo lakše u postupanju.

Otkako sam slobodan, svakakve mi ideje padaju na pamet i gotovo mi se čine dobre iako su suprotne onim dosadašnjim, uhodanim i dobrim.

U nadi da ću biti oslobođen, ostajem vaš...

Objašnjavajući potrebu da se obrati tom uredu, Kožarić u jednom intervjuu kaže: „*U uzurpiranju slobode toliko sam daleko otišao da sam se našao u ozbiljnoj dvojbi trebam li ići dalje u stjecanju slobode ili se vratiti u društveni život. Imao sam dojam da sam otišao izravno u eter i da više nemam nikakve veze s kuglom zemaljskom. Trebao sam birati: ili ću odletjeti u eter ili ostati na Zemlji. Radije sam ostao na Zemlji. Uvidio sam da se u apsolutnoj slobodi ne može živjeti. Ne može se biti izvan društva, na drugoj strani ne postoji slobodno društvo: svako društvo ima svoje zakone i svoj sustav, kojih se, barem donekle, moraš pridržavati, a ja sam tada uistinu bio izvan svakog sustava. Da sam uznastojao u grabljenju slobode, nitko me ne bi prepoznao kao ozbiljna kipara i stvaralca (...). Da sam ustrajavao na više apsolutne slobode, da se nisam htio vratiti u sustav, to bi značilo izgnanstvo iz društva, svijeta... Ne bih mogao opstati, pogotovu ne u našoj sredini, letargičnoj, a ne dinamičnoj, u kojoj je uvijek bilo, a po svojoj prilici i nadalje će biti, teško ostvarivati slobodan vlastiti svijet. U Europi i u svjetskom okruženju vjerojatno postoje mogućnosti da čovjek bude – da tako kažem – potpuno lud. Tamo se to mnogo lakše i bolje prepoznaje i prihvaća.*”

U ciklusu *Ispuhavanje energije* na plahtama od gruboga seljačkog platna kroz tanku je cjevčicu ispuhivao boju, a u mrljama rjeđe ili gušće raspršene boje ostao je zabilježen sam čin puhanja, pokret cjevčice i njegov prekid. U Kolnu je 1981. izložio pravokutno polje rahle zemlje. U Galeriji L'Ollave u Lyonu 1992. iskopao je rupu u galerijskoj

podnici ostavljajući pokraj nje hrpe zemlje i šute. U Galeriji Beck 1993. izlaže isključivo kante za smeće, pronađene po zagrebačkim ulicama, pri čemu tvrdi da u njima uočava i usvaja njihove skulpturalne vrijednosti, ali se ta izložba pokušava iščitati i kao znak nemirenja s vrijednosnim sustavom što su ga u prvim hrvatskim tranzicijskim godinama pokušali nametnuti novi bogataši – oni su imitaciju umjetnosti, kič („smeće“) nametali kao umjetnost, a umjetnost kakva se u zemlji dotad njegovala držali su smećem i pokušavali osujetiti takvu produkciju, među ostalim pretvarajući te godine Galeriju Studentskog centra – dotad namijenjenu izlaganju radova studenata, autora koji su netom diplomirali na umjetničkim akademijama i ostalih likovnjaka okrenutih eksperimentiranju – u „glavnostrujašku“ galeriju.

Iako je to Kožariću danas od osobita značenja, svi će ti projekti kad-tad biti prepoznati i vrednovani i u svjetskom kontekstu i dobiti mjesto koje zaslužuju, kao što je i cijeli opus našega jamačno najznačajnijega živućega likovnog umjetnika – nadasve samostalnom izložbom u Muzeju moderne umjetnosti grada Pariza iz 2002. i njegovim pokazivanjem na Documenti 11 – prepoznat kao relevantan dio modernih stremljenja u svjetskoj likovnosti.

Ivica ŽUPAN

Sretna podnosivost

Slavko Jendričko, *Diktatura ljubavi*,
DHK, Zagreb, 2010.

Za razliku od zbirke pjesama *Pacifička kiša nad Kupom*, objavljene također 2010., u kojoj je, kako sam pisao, rodni areal Kupe prostor sabiranja subjekta, u ovoj zbirci Jendričko je ipak više usredotočen na „događanje“ (lirskoga) subjekta, kao „vlasnika“ imaginarnog (jezičnog), stvarnog i osobnog sve do građanske osobnosti – kako se to očituje navodeći vlastito prezime u nekim pjesmama. Subjekt svojju „historiju“ ispisuje na taj način da ga

konstituira nekoliko temeljnih polazišta u semantičkom i stilskom smislu, a tonom u implicitnoj ironiji, koja je inače karakteristična za pjesnika. Međutim, kao što je nerijetko slučaj u Jendrička, riječ je i ovdje o nečemu što izmiče konačnoj ispisivosti, na planu jezičnom, i prizivnosti, na planu sadržajnom, o „kratkoći“ ili „nemoći“ pjesničkog iskaza.

To je naprosto činjenica Jendričkova pjesničkoga govora, iako su figure sjećanja nerijetko snažne, ili s druge strane osjećajni supstrat, ili pak, s obzirom na antitetični ustroj (metafore) koji ostavlja fenomene „zamućene“, dvojbenost/dvojakost svijeta, stvari, pojava, doživljaja i osjećaja, te pjesničkog iskaza – metatekstno osviještena – ostaje trajna značajka pjesnika. U toj ambivalenciji je zapravo temeljno odredište ove Jendričkove zbirke. U tom smislu valja razumjeti početno buđenje osjećaja straha (*Vrijeme u kojem sebi ne lažem*), a ne u smislu neke egzistencijalne zebnje, naime straha zbog entropičnosti koja dakako prijete povezivanju u cjelinu, pa rasutost svijeta kao iznuda uskrate proizvodi ona stanja koja subjekt „sile“ da se iskaže baš tako, a ne drugačije, iako se može osjetiti njegovu želju da se upravo drugačije nadaje. Ovdje bi bila, dakle, riječ o sasvim određenoj „iznudi“ subjekta, zapravo „pritisku“ izvanjskosti svijeta i nutarnosti subjekta, te je njegov „ushit“ koliko i otpor razumljiv.

Osim na formalnom planu koji je podosta jednostavan, jer je ipak građen semantičkim cjelinama koje omeđuju gramatički i pravopisni znakovi, u kitice ili nadstrofne cjeline, pjesnik poseže za semantičkim supstratom koji je rezultat tipičnih jendričkovićevskih „manira“. A to znači da poseže za onim poljima i područjima koja čine repertoar života, ali sa znatno manjim udjelom krajolične motivike nego u prije navedenoj zbirci iz iste godine, zanata (pjesničkog), ophodnji, sjećanja, radnji, dijela tehničke datosti, prema kojoj pjesnik nema stav omraze, posebno prema kompjutorskim mogućnostima, uspomena, osjećaja, racionalnih i misaonih modusa, koji iznuđuju određene „komentar“ i zauzimanje pozicije lirskog subjekta, književnih (intertekstnih) sjećanja, pače su u nekim pjesmama navedeni pjesnici motivi za prošireni semantički „komentar“ (*Tragom Dobriše Cesarića*),

nadalje konkretnih osoba kojima posvećuje podosta pjesama, emotivnih i erotskih odnosa, želja i snatrenja, unatoč mogućnosti njihove diktature i terora, protiv čega se pjesnik bori, no da li uvijek uspjele. Učestalost određenih motiva (leksema) ukazuje na konkretnu opsesivnu preokupaciju pjesnika, iako su oni dakako najčešće u metaforičkim konstelacijama (primjerice „kristal”), ili pak „ilustriraju” čistoću nekog entiteta (primjerice djetinjstva), ili čuvaju sjećanja od nasilnih natruha (*Obiteljska golotinja*). Ostaje ipak činjenica, osviještena naslovom zbirke, o represiji, o najezdi izvanjskoga jednako kako i nutarnjega, iz koje „zamke” lirski subjekt ne može tako lako eskivirati, te mu ostaje da se „adaptira” i podnosi „teret” svijeta, šireg i užeg horizonta, pače i sebe sama. Zato je temeljni ton ironijski, jer on omogućuje *savoir-vivre*, kako bi rekli Francuzi, ili kako pjesnik eksplicitno reče: „Sjetiti ću se / ili zaboraviti sebe” (*Zacrnjena poruka*).

Kako to figurira u pojedinoj razini? Kako su naslovi pjesama najčešće metaforički usmjereni, njihova „enigma” se razrješuje ustrojavanjem motivskoga inventara u određene, kako je već rečeno, antitetične napete sveze pri konstituiranju određene teme koju naslov želi sugerirati. Tako primjerice u pjesmi *Blizanci* nije riječ o nekim živim bićima koji su rođenjem blizanci, nego, prema motivskoj ponudi, o skrivenom „nebeskom smislu” gotovo cesarićevski „zaboravljenog promatrača”, čiji je pogled usmjeren nekamo drugdje. Dakle je riječ o nečem samopodrazumijevajućem „objektivnom”, s jedne strane, te s druge strane, o poziciji i naslutu lirskog subjekta kojemu se ta „objektivna”, a zanemarena kozmogenetska činjenica, zapravo nadaje, pa makar i kao priviđenje, „traume svijeta”. To, dakle, na tematskom planu zapravo čini hijazam između sveprožimajućega Smisla i „patologije” svijeta, pri čemu je ovo potonje, prema lirskom subjektu, vjerodostojnije stanje svijeta. Upravo ta „patologiziranost”, kao stanje svijeta, postaje Jendričkova tematska opesija. No, on ne jamma i ne mrzovolji se, nego takvo stanje svijeta prihvaća, dapače u njemu na svoj pjesnički način uživa, ne samo zato što mu pruža „građu” za pjesmu, nego ponajprije zato što

kao ljudsko biće nekako korespondira s njime, dakle suživi s njom u ironijskom ključu. To se ne odnosi samo na „obične” događaje, pojave, stvari, nego podjednako i na najintimnije – primjerice odnos prema majci, sjećanje na nju hlapi najezdom nekih novih motiva koji se nameću u različito doba dana, od prirodnih (sunce), tehničkih (električna centrala) do mitsko-simboličnih (*Dijabolo*) (*Slavuj i barabe*), ili pak metafizičkih (motiv Krista ili Boga s kime se ne da internetski komunicirati).

Pa ipak, unatoč ironijskom modusu, u Jendrička se dadne naslutiti određena nostalgija, resentment, u višestrukome smislu. Od ufanja u poslanje pjesništva, iako je svjestan njegove relativnosti (*Pljusak hormonalnih oluja*), metafizičko-egzistencijalnih pitanja, iako je svjestan njegove uskrate (*Posvojena usta*), do određene žalosti za neposrednošću i čistoćom djetinjstva koji su zatrle dnevne ritualizirane potrebe, od marketinga do banke (*Dječaćko ja na samrti*), a sve to završava u stanju trošenja tijela, ideja, tehničkog (*Diskvalificiranje pohote*). I tako je, pjesnički, *Obavljena misija*: „U oku / ima mjesta / za crna / i bijela slova / da zatvore / proveljen krug.”, kako glasi posljednja kitica zbirke.

Cvjetko MILANJA

Robert Roklicer: Pjesnik iz vlastite pjesme

Tamo gdje si ti, nema paukova,
Altagama 2010.

Iznenadnim sjećanjem na jedan davni susret s putopisnom prozom Zlatka Tomičića i njegovu blistavu ali i kafkijansku asocijativnost, potresla me je Roklicerova pjesma *Oni to ne moraju znati*. Pjesma naizgled jednostavno opisuje neki mogući pjesnikov boravak među oboljelom djecom, spominje

se kako tu „obitavaju dječja imena” i kako *Tumorskim stanicama šaljemo ih na prugul* *Kupujemo im karte i srdačno ih pozdravljamo*, pa je pjesma i svojevrsni „oproštaj” od te djece, jedna pjesmovna obavijest o korektnosti i brizi. Tako i Zlatko Tomičić putuje, ide putem koji završava na nekoj usputnoj, malenoj željezničkoj stanici, gdje s raznim sumornim ljudima dijeli iznenadni „višak vremena” čekajući neki vlak koji nikako ne dolazi. U jednom trenutku raspita se čekaju li možda vlak za ovu ili onu stanicu, pa uz dvosmislene odgovore konačno shvati kako su oni tu, na željezničkoj stanici, ali ne čekaju nikakav vlak. *I nigdje ne putuju.*

Vratit ćemo se ovoj temi i Roklicerovoj pjesmi *Oni to ne moraju znati*, a vrijeme do tada iskoristimo kako bismo porazgovarali o ljudima i sudbinama Roklicerovih junaka, pa bio taj „junak” pjesnik sam ili možda njegovo mnogostruko ili skriveno lirsko Ja.

Dio tema ili prvi dio zbirke, pjesnik je povezoao znakovitim naslovom *Zemlja je bila ravna ploča*, drugi je set pjesama naslovljen *Orah na kojem je vinova loza* a treći je dobio pomalo avanturističko ime: *Dok nas Momm-sen ne rastavi*.

Prvi dio dijelom je Roklicerov način korištenja svakodnevnih tema, sa snažnim skraćnjima značenja, sužavanjem njihova disperziranog obuhvata, tako da lirski narator koristi evocirano ili za pjesmu dogođeno sjećanje/zbivanje koje iznenada prekida poantiranim dijelovima stihovlja. Paradoksalno je to što dio finalnog kraćenja, a to kraćenje je iznenadna promjena ili naglašavanje značenja, često dolazi s gotovo istim ili jako sličnim stihom koji je već korišten u pjesmi. Pogledajmo pjesmu *Nestvarno postoji*:

*Otprilike kao kad puhneš
u kaljevu peć
i pepeo zakovitla,
zavлада tobom;
maločas je grijao
sada te guši,
žaračem ga
nastojiš natrag
prisvojiti.*

*On se ne da.
Izgara.*

Nestvarno kao što postoji.

Ako pogledamo pjesmu, vidimo kako Roklicer koristi naizgled najjednostavnije usporedbe (*Otprilike kao kad puhneš / U kaljevu peć / i pepeo zakovitla /...*) kako bi čitatelja naizgled doveo do ognjišta, a ognjište je već metaforizirano sjećanje, bliskost stvarnog i imaginarnog, ono je i melankolični suputnik ljubavnika i onih koje čeka hladnoća pakla, jer pakao je, kao što tvrde znalci (kao što je Dante) stravičan pakao samoga leda. No, Rokliceru ne treba ni ognjište ni pakao, iako se koristi njihovim širim značenjima, nego neko rutinsko bavljenje s nečim što pokazuje kako je lirski pripovjedač zapravo rastreseno nagnut nad nešto što je tek „pepeo na vjetru” ili slična slika, kako bi sam sebi ali prije svega čitatelju odvratio pažnju od svega onoga što slijedi. Mogli bismo reći kako se možda jednostavna pjesma složila s autorom da nekako pojača svoju poziciju korisnog i čitljivog štiva i da se nekako osnaži, a da opet ostane ista, da samo pokupi kakav višak pepela, pokaže vlastitu neškodljivost. Stoga se pojavila mogućnost korištenja onoga istog, čak istog ili već korištenog stiha, ali on se sada pojavljuje i kao naslov pjesme, tako da naslovom dobiva i višestruka značenja, a to pokazuje da nije samo melankolično „gledanje u pepeo”, nego se nazire i neki oblik *opisivanja* pa je pjesma odlučila *tumačiti sebe opisno*. Kako je to kratka pjesma ona ne može biti baš alegorijski detaljna, ali zapravo iznenada, uz pomoć svog skraćenog oblika, uz pomoć *alegoreze* ona uspješno daje *simboličnu vrijednost* nizu naizgled trivijalnih riječi, kao što je npr. *pepeo* ili *žarač*.

Vidimo kako pjesma dobiva iznenada neku uvećanu snagu, ona ima neka značenja kojih se u prvi mah čitatelj nije ni sjetio, sve dok nije povezoao dva stiha: prvi je stih sam naslov i on glasi: *Nestvarno postoji*. Zadnji stih je gotovo isti i glasi: *Nestvarno kao što postoji*. Upravo u toj razlici, koju smo sada evidentirali, nalazi se iznenadna moć riječi u pjesmi, koje su se nekako okupile kao da su „jedva žive”, kad iznenadnim sažimanjem

naslovnog i zadnjeg stiha postaju evidentno zagonetnim predloškom pjesme. Spomenuo bih još nešto: mogućnost apsorpcije „prenešenih značenja” postavlja zanimljiva pitanja o autorovom izboru upravo *pepela* kao tog medija koji, takoreći više i ne postoji, a opet se „kovitla”, „guši” i čak se odupire žaraču kojim bi ga Roklicer htio „prisvojiti”.

Naravno, mogli bismo pjesmu o kojoj je riječ uzeti u obzir kao modernizirani oblik parabole, koji je nekako bliži pjesnikovoj sklonosti *paradoksu*, pa ga motriti u okružju svijeta koji je postao krvava *drama apsurdna*. Kafka je tu dobro obavio svoj posao, a Roklicer pokazuje mogućnosti obnavljanja apsurdna kao neupitnog „značenja” i u pjesmi koja je naizgled ljubavna. Zapravo u toj „ljubavi” tolika je viznačnost da u pjesmi *Prtenjača je rekao*, iz prvog dijela zbirke, s dva jednaka stiha potpuno okrene jedan običan poziv na kavu. Pogledajmo i poslušajmo pjesmu:

*Od Glavnog kolodvora do Sesveta
treba ti vlakom petnaest minuta.*

Dovoljno dugo da te nema

*Pristavit ću vodu za kavu i zapaliti cigaretu.
Prtenjača je rekao da je zdravije bijelo vino
od arabike.*

Ali znam da ti ne piješ vino.

*U jednu ću posudu uliti mlijeko,
u drugu staviti smeđi šećer.
Kupio sam ga samo za sebe – ja ne ljubim
smeđu boju.*

Natočit ću kavu u šalice i čekati te.

Dovoljno dugo da te nema.

Taj stih, otkrit ću sada bez obzira na sve posljedice, glasi: *Dovoljno dugo da te nema!*

Istina je, neko vrijeme dvoumio sam se nije li za ovu ponovljenu „dramu apsurdna” kriv zapravo naslov. Vagao sam dosta dugo i nisam potpuno odustao, iako mi se čini kako lice koje je spomenuto u naslovu nema snage učiniti toliko apsurdnim jedan poziv na kavu. Ali tko zna? Moderna paradoksalnost bira između oblika tzv. *lake* i *teške* književnosti, kako je na to upozorio akademik Solar, pa

se možda ne smije do kraja odbaciti varijantu „Prtenjača”!?

Stvorivši već mjesto u pjesništvu koje rubove društva vidi u središtu pjesnikovih opservacija, snažno okrenut licu onoga podzemnog i često neizdrživog (knjige pjesama *Underground*, 2000., *O čemu pričaš*, 2007., *Pivo ne ostavlja mrlje od kave*, 2009.) a objavio je i knjige proze (*Kako se ubiti* 2007., *Oprosti, a i ne moraš*, 2009.), Roklicer je knjigu pjesama *Tamo gdje si ti, nema paukova*, nastojao ponešto drugačije oblikovati, pokazujući vještinu neizravnijeg i složenijeg objedinjavanja povijesnih, putopisnih i u neku ruku etičkih tema, tako da zbirku počinje ljubavnom pjesmom s aforističkim obratom o tome kako je „Ništa je sada tako veliko”, a već druga pjesma (*Zatičući riječ*) ukazuje na grmljavinu slova na papiru, ali i beščutnost „tipke” koja ih bilježi, nastojeći pokazati kako je i sam izvor njegove pjesme, nastajala ona u Madridu, u Amazoni ili rimskoj Sikstini, uvijek jednaka drama najbjednijeg čovjeka koji prosi za vlastiti život ili vlastitu smrt. Ta će prošnja biti izravna i brutalna, ili rafiniranija, koja će i samoga Boga vidjeti u čaši, ali isto tako i u Michelangelovim očima u Sikstinskoj kapeli.

Slično je i sa pjesmom *Ti koji nas kroz tisućljeća mamiš* u kojoj autor pokušava vidjeti što se to zbiva na toj „vertikali spasa” koju nudi Spasitelj, a u toj vertikali jasno je kako *upireš prstom u razroke zvijeril upireš ali ništa ne činiš*, stoga svijet ostaje prikraćen u spasu i ostavljen vlastitu upropaštenu životu, životu koji se povremeno spašava samo „gromkim riječima” koje se utišavaju dok se preko „tipki pretvaraju u šutnju”. Dapače, pjesnik će utvrditi kako je slična stvar i u svijetu: neki su spašeni jer su *okruženi probranim ljudima, a ja sa svima*, pa stoga niti ne može računati na drugo do da slobodu ostvaruje *paradoksom*, da se služi tekstem/govorom koji će biti iluzija slobode ili rečeno izravnije, jedinom slobodom koja nam je na raspolaganju, slobodom iluzije.

Pjesnik ustvrđuje kako su *Mrtvi pobijedili*, jer svaki novi zbroj pokazuje kako su u većini, a ostaje jedino što objedinjuje, to je *miris neproziran i gust*, koji je zapravo „miris smrti, rata i samounštenja”, bez obzira piše li se „domovina” *tvrdim ć*. Pjesniku ostaje ne-

prestano bliska pozadina rata i smrti a njezina blizina svemu daje posebna značenja i ona i ne mogu biti uobičajena.

Stoga se vratimo Zlatku Tomičiću i njegovoj putopisnoj prozi, a ostavili smo ga na nekoj sporednoj željezničkoj stanici, gdje utvrđuje kako nitko i ne čeka bilo kakav vlak za bilo kuda. Oni su tu i tu ostaju. Kao da je to ona „posljednja životna stanica”.

Roklicerova pjesma s kojom bih htio dati štovanje svim putnicima koji tamo stižu prije nas i koji nas možda tamo i čekaju, istovremeno je i pjesma koja duboko zasijeca u taj čudan odnos života i smrti, ono što neprestano i istovremeno živimo. No, ne moramo svi to znati. Tako je i naslov ove pjesme:

ONI TO NE MORAJU ZNATI

*Karcinomom rasprostranjujemo prostoriju
u kojoj obitavaju dječja imena.
Ariel, Beata, Celestin i Eleonora.*

*Tumorskim stanicama šaljem ih na prugu.
Kupujemo im karte i srdačno ih
pozdravljamo.*

*Ne očekujemo njihov odlazak.
Vlak odavde odavno ne polazi.*

Ali oni to ne moraju znati.

Branimir BOŠNJAK

DHK - Kronika

Lipanj 2010.

– 1. lipnja

U prostorijama DHK Udruga branitelja, invalida i udovica Domovinskog rata Podravke (UBIUDR) uručila je nagradu „Zvonimir Golob“ Arsenu Dediću i nagradu za najljepšu neobjavljenu književnu pjesmu Alki Vujići. Uz nagrađenike, sudjelovali su Ibrica Jusić, Zoran Predin, Kostadinka Velkovska, Miroslav i Gordana Evačić. Svečanost je vodio Vojo Šiljak.

– 2. lipnja

Održana je sjednica Prosudbenog povjerenstva za nagradu „Tin Ujević“. Jednoglasno je odlučeno da se Nagrada dodijeli Jakši Fiamengu za zbirku pjesama *JEKA* (Književni krug Split, Split, 2009.).

– 3. do 5. lipnja

U Crikvenici su održani *IX. JADRANSKI KNJIŽEVNI SUSRETI* na kojima su sudjelovali Silvija Benković Peratova, Ljerka Car Matutinović, Nedjeljko Fabrio, Miro Gavran i Daniel Načinović.

– 9. lipnja

Na Tribini DHK predstavljen je novi roman Zvonimira Majdaka *POVRATAK SUDBINI* (Alfa, Zagreb, 2010.). Uz autora, sudjelovali su dr. sc. Branimir Bošnjak, književni kritičar Strahimir Primorac, dramski umjetnik Joško Ševo i voditelj Tribine DHK.

Održana je sjednica Povjerenstva za autorska prava, socijalno-mirovinska pitanje i položaj pisaca.

– 12. lipnja

Održana je Godišnja skupština DHK. Proglašen je dobitnik nagrade „Tin Ujević“ – Jakša Fiamengo za zbirku pjesama *JEKA* (Književni krug Split, 2009.).

– 17. lipnja

U okviru međunarodne kulturne suradnje predstavljeni su književnici iz Republike Makedonije *VESNA ACEVSKA* i *SANDE STOJČEVSKI*. Skup je pozdravio predsjednik DHK Borben Vladović. Sudjelovali su: prof. dr. sc. Borislav Pavlovski, dramski umjetnik Joško Ševo i moderatorica Tribine DHK.

– 19. lipnja

U Samoboru je održana *21. večer hrvatske ljubavne poezije Vrazova LJUBICA*. U Samoborskom muzeju uz prigodni govor predsjednika DHK Borbena Vladovića i izložbu obilježena je 200. godišnjica rođenja Stanka Vraza. Ljubavnu poeziju su čitali: Acija Alfirević, Tomislav Grgo Antičić, Ludwig Bauer, Srećko Bilić-Veselko, Neda Miranda Blažević, Ida Bogadi, Anela Borčić, Ivan Boždar, Diana Burazer, Miroslav Burić, Fikret Cacan, Ljerka Car-Matutinović, Ružica Cindori, Iris de Corbavia, Hrvoje Čulić, Lana Derkač, Ljiljana Dimova Peternei, Lidija Dujčić, Stanka Gjurić, Salih Isaac, Esad Jogić, Pajo Kanižaj, Nedjeljka Kaveljević, Mato Kavulj, Enes Kišević, Ljubica Kolarić Dumić, Marija Karić, Tomislav Kovačević, Mladen Kušec, Ljilja Leko, Fabijan Lovrić, Sonja Manojlović, Stijepo Mijović Kočan, Ivan Mlačić, Nivenka Nekić, Josip Palada, Sanja Pilić, Gojko Polegubić, Joža Prudeus, Robert Roklicer,

Mirjana Smažil Pejaković, Edin Suljić, Stjepan Svedrović, Davor Šalat, Stjepan Šešelj, Ljerka Vladović, Vlasta Vrandečić Lebarić, Lidija Vukičević, Toma Zidić, Milan Žegarac, Davorin Žitni-Žito, uz glazbenu pratnju gitarista Petrit Čekua. Pročitane su pjesme Bogdana Arnautovića, Marije Barbarić Fanuko, Stipana Matoša i Borne Šercara.

– 28. lipnja

Na Tribini DHK u suradnji s udrugom *PASIONSKA BAŠTINA* dodijeljene su nagrade *V. trienalnog natječaja Pasijske baštine za književnost*. Prvu nagradu dobio je Drago Čondrić, drugu nagradu dobio je Roman Karlović i treću nagradu dobio je Tomislav Marijan Bilosnić. O Nagradama izvijestili su mr. sc. Jozo Čikeš-predsjednik Udruge, mr. sc. Božidar Petrač i akademik Ante Stamač-članovi Prosudbenog povjerenstva. Predstavljen je i Zbornik radova Pasijske baštine *MIKA KAO NEPRESUŠNO NADAHNUĆE KULTURE* (Pasijska baština BiH, Zagreb-Sarajevo, 2008.). Zbornik su predstavili prof. dr. sc. Adalbert Rebić i prof. dr. sc. Mateo Žagar, te voditelj Tribine DHK.

– 28. i 29. lipnja

U Đakovu su održani *13. ĐAKOVAČKI SUSRETI HRVATSKIH KNJIŽEVNIH KRITIČARA* – u organizaciji DHK-Ogranaka slavonsko-baranjsko-srijemskoga i Matice hrvatske Ogranaka Đakovo. Pokrovitelji: Grad Đakovo, Županija osječko-baranjska, Ministarstvo kulture RH i DHK.

Nakon svečanog otvaranja i pozdravnih riječi gradonačelnika Đakova Zorana Vinkovića i predsjednika MH ogranaka Đakovo Marinka Zidruma, razgovaralo se o *Zaboravljenoj slavonskoj književnoj obljetnici, o Književno kritičkom pristupu izdanjima Pečuške kroatistike od 1990. do 2010.*. Održan je i *In memoriam Branimiru Donatu* – dobitniku Nagrade Julija Benešića 1999. Predstavljen je *Zbornik Đakovačkih susreta hrvatskih književnih kritičara 12*, te održan okrugli stol na temu *Hrvatska književna kritika danas*.

U programu sudjelovali su: Stjepan Blažetin i Ernest Barić iz Pečuha, Tomislav Žiganov iz Subotice, Vladimir Rem iz Slavonskog Broda, Goran Rem, Helena Sablić Tomić, Ivan Trojan, Tanja Ileš, Jelena Vodopija i Josip Cvenić iz Osijeka, Ružica Pšihistal i Vlasta Markasović iz Vinkovaca, Zvonimir Stjepanović iz Županje, Branimir Šutalo i Vinko Brešić iz Zagreba, Perina Meić iz Mostara, te Mirko Čurić, Robert Francem, Franjo Džakula i Vlado Filić iz Đakova.

Proglašeni su dobitnici. Nagradu Julije Benešić dobio je *Goran Rem* za knjigu *RETORIKA KRITIKE*, a Povelju uspješnosti Julija Benešića dobili su *Dunja Vanić* i *Zvonimir Stjepanović* za književno-kritičarski rad.

– 29. lipnja

Održana je sjednica Povjerenstva za Zagrebačke književne razgovore.

Anica VOJVODIĆ